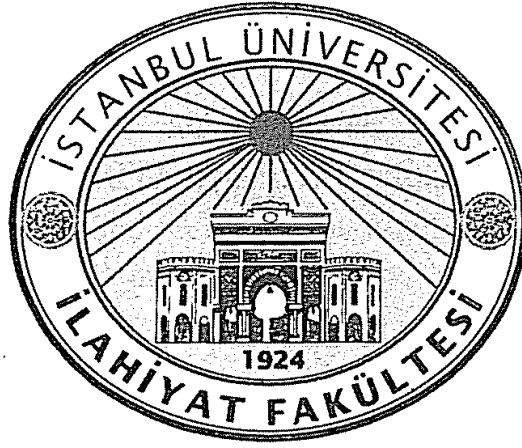

Üniversite Yayın No: 4180

Fakülte Yayın No: 1

İ.Ü.
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI: 1, YIL: 1999

İSTANBUL - 1999

TÜRKLERDE KUR'AN ÇALIŞMALARI

Yard. Doç. Dr. Hidayet AYDAR

GİRİŞ

Türkler müslüman olduktan sonra İslam dinine değişik şekillerde çok hizmet etmişlerdir. Tarih, bu milletin dinine yaptığı hizmetlerin en büyük şahididir. Türklerin Kur'an ve Kur'an ilimleri alanındaki hizmetleri, diğerleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Türkler Kur'an ile tanıştıkları günden itibaren, gönülden ona bağlanmış ve bütün güçleriyle onun neşri, anlaşılması, anlatılması ve yazılması istikametinde çalışmışlardır. Türklerin Kur'an'la alakalı çalışmalarını üç ana başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan biri Kur'an'ı kendi lisanıyla, yani Arapça olarak öğrenip ezberlemektir. Bu istikametteki çalışmalar, zamanla Türkler arasında çok önemli bir kurum haline gelen Hafızlık müessesesinin doğmasına sebep olmuştur. Bugün dahi Türkler arasında bu müessese canlılığını ve etkinliğini sürdürmekte, her yıl ülkemizde pek çok hafız yetiştirilmektedir.

Türklerin Kur'an'a hizmet yönündeki ikinci çalışma alanları onun yazımı ile alakalıdır. Hat konusunda Türklerin vardığı nokta herkesçe malumdur. Öyle ki, "Kur'an Mekke'de indi, Mısır'da okundu, İstanbul'da yazıldı" denilecek kadar bu konuda ileri gitmişlerdir. Hafızlık müessesesi gibi Hattatlık sanatı da zamanla Türkler arasında çok önemli bir yer tutmuştur. Bu da diğeri gibi hala sürdürülegelen bir sanattır. Halen uluslararası yarışmalarda büyük dereceler elde eden pek çok Türk hattat vardır ve bunlar Kur'an ayetlerini, en büyük düşmanın dahi gönünü fethedecek, aklını çececek, ruhunu okşayacak cazibede, kutsal mekanların gözbeğine nakış nakış işlemektedirler.

Şüphesiz Türklerin Kur'an ile ilgili çalışmaları ve ona hizmetleri bunlarla sınırlı kalmamıştır. Türkler Kur'an'ın anlaşılması ve anlatılması yönünde de çok

* İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

büyük hizmetler ifa etmişlerdir. Bunun için pek çok medrese kurmuş, pek çok kitap yazmış ve onu halka anlatmak için çok büyük mesailer harcamışlardır. Türkler bir yandan Kur'an'ı tefsir ve tercüme ederken, bir yandan da okunuş teknikleriyle ilgili bazı metodlar geliştirmişlerdir. Bu arada Kur'an ilimleriyle ilgili olarak da Türkler tarafından yazılmış pek çok kitabın varlığına işaret etmemiz gerekir. Biz bu yazımızda sadece Kur'an'ın tefsir ve tercümesi yönündeki çalışmalar üzerinde durmaya çalışacağız.

KUR'AN'IN ANLAŞILMASININ GEREĞİ

Bilindiği gibi Kur'an-ı Kerim anlaşılın diye insanlara indirilmiştir. Bu husus pek çok ayette ifade edilmiştir. "Biz sana mübarek bir kitap indirdik ki, ayetlerini inceden inceye düşünüp taşınınsınlar ve akılları tam olanlar da ondan öğüt alsınlar." ¹ "Bunlar Kur'an'ı derinden düşünüp taşınmıyorlar mı? Yoksa yüreklerine kilit mi vuruldu?" ² "Onlar bu sözü iyiden iyiye düşünmüyorlar mı? Yoksa kendilerine, önce gelenlere gönderilmeyen bir şey mi geldi?" ³ Bu ve benzeri ayetlerden, Kur'an'ın kendisi üzerinde derin derin düşünmeyi ve onu anlamayı istediği farkediliyor. Yüce Allah Kur'an'ı bunun için kolaylaştırdığını da ifade ediyor: "Muhakkak ki Biz Kur'an'ı öğüt alınsın diye kolaylaştırdık, üzerinde düşünüp öğüt alan yok mu?" ⁴ Bu ayet tekid edatıyla geldiği gibi, aynı yerde dört defa tekrar edilmek suretiyle de pekiştirilmiştir. Bu da Kur'an'ın düşünülüp anlaşılmasının gereğini gayet açık bir şekilde gözler önüne sermektedir. Esasen yazdıklarının veya söylediklerinin muhatapları tarafından iyice anlaşılması, bu işi yapan insanların hedefi olduğu gibi, indirdiği kitapların insanlar tarafından anlaşılması İlahi İradenin de hedefidir. Bu açıdan Kur'an'ın anlaşılacak gayesiyle nazil olmasından daha tabii bir şey olamaz. Kur'an anlatılanları anlamaya çalışmayanları ayrıca kınamaktadır. "... Bu kavme ne oluyor da kendilerine anlatılanı anlamaya yanaşmıyorlar?" ⁵. Bütün bunlar Kur'an'ın anlaşılacak için nazil olduğunun açık delilleridir.

HZ. PEYGAMBER'İN, KUR'AN'IN ANLAŞILMASINDAKİ YERİ

Hz. Peygamber de insanlara kendilerine nazil olanı anlamaları için onu onlara tebliğ ve beyan etmiştir. Kur'an her peygamberin, kendi kavmi anlattıkları

¹ Sa'd, 38/29.

² Muhammed, 24.

³ Mü'minun, 68.

⁴ el-Kamer, 45/17, 22, 32 ve 40.

⁵ en-Nisa, 4/78.

rımı anlasınlar diye onların diliyle gönderildiğini belirtmektedir. "Hangi millete peygamber gönderdiyse, onu ancak kavminin diliyle gönderdik ki, her şeyi onlara anlatsın..."⁶ Hz.Muhammed de kavmi anlasın diye kendilerine indirilen Kur'an'ı diğer peygamberlerin yaptığı gibi halkına tebliğ etmiştir. Esasen bu, onun asli görevidir. Kur'an Hz.Peygamberin bu misyonunu birçok ayette ifade etmektedir: "Ey Peygamber, sana Rabbin tarafından indirileni bildir. Böyle yapmazsan, peygamberlik görevini yapmış olmazsın..."⁷ "Sana zikri (Kur'an'ı) indirdik ki, insanlara ne indirildiğini beyan edesin, onlar da düşünsünler."⁸ Bu ve benzeri ayetler, tebliğ ve beyanı peygamberlik görevinin esası yapmaktadır. Hz.Peygamber de bu asli görevinin gereği olarak kendisine nazil olan ayetleri kavmine tebliğ ve beyan etmiş, böylece görevini hakkıyla ifa etmiştir. Bu tebliğ ve beyan inen ayetleri aynen onlara aktarmak şeklinde olduğu gibi, onların nazil olan ayetler hakkında anlamadıkları hususları izah etmek şeklinde de olabilmektedir. Hz.Peygamber'in bu şekilde değişik vesilelerle ashabına yaptığı tefsire dair pek çok örnek nakledilmektedir⁹. Esasen bizatihi Kur'an'ın kendisi de bu işi yapmaktadır, yani Kur'an kendi kendini tefsir etmektedir. Bunun Kur'an'da örneklerine rastlamak mümkündür. Kur'an bu özelliğine şu ayetle işaret etmektedir: "Sonra onu açıklamak da bize düşer."¹⁰ Bu ifade, diğer birçok manaları yanında, Kur'an'da anlaşılmayan kısımları da yine bizzat Allah'ın beyan ve tavzih edeceği anlamına gelir¹¹. Nitekim öyle de olmuştur. Bir çok ayet vardır ki, onlar önceleri anlaşılammış, daha sonra gelen bir ayetle vüzaha kavuşmuş, ashab da ancak buna göre ayeti tam olarak anlayabilmiştir. Bütün bunlar tefsirin, yani Kur'an'ı açıklamak suretiyle insanların idrakine sunmanın bizatihi Kur'an ve Peygamber'e dayandığını ve onlardan kaynaklandığını göstermektedir¹².

⁶ İbrahim, 4.

⁷ el-Meide, 67.

⁸ Nahl, 44. Diğer bazı ayetler için bk. Nisa 105; Nahl, 64.

⁹ Hz.Peygamber'in tefsir örnekleri için bk. Muhammed b.İsmail el-Buhari, Sahihu'l-Buhari, Tefsiru'l-Kur'an, Fedailu'l-Kur'an, bölümleri; Müslim, Sahihu Müslim, Tefsiru'l-Kur'an bölümü; Ebu İsa et-Tirmizi, Sünenü't-Tirmizi, Kitabu't-Tefsir bölümü; İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, DİB Yayınları, Ankara, 1988, I/44-68; Suat Yıldırım, Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsiri, Kayhan Yayınları, İstanbul, 1983, 29-335.

¹⁰ el-Kiyame, 19.

¹¹ Bk. İbn Kesir, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, (Tahk. M.I.el-Benna - M.A.Asur - A.A.Ganim), İstanbul, 1984, VIII/303.

¹² Bk. I.Goldziher, el-Mezahibul'l-İslamiyye fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim, (Arapçaya çeviren: A.Hasan Abdulkadir), Daru'l-Ulum, 1944, I/1; M.Hüseyn ez-Zehbi, et-Tefsir ve'l-Mufessirun, Daru'l-Kutubi'l-Hadis, 1396/1976, I/37-41; İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, I/39; Hafis Albayrak, Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine, İstanbul.

Kur'an-ı Kerim esas itibariyle sarîh ve mübin olmakla beraber, yine de bazı ayetleri açıklamaya ve izaha ihtiyaç duyuyordu. Esasen insanların yazdığı bir takım edebî ve felsefî eserler bile, daha iyi anlaşılmaları için izaha gerek duyuyorlar. Zira bazen bu eserlerde de müellifin zatından veya ilminden kaynaklanan bazı sebeplerden dolayı herkesin tam anlayamayacağı hususlar olabilir¹³. Edebî ve belâğî yönden en büyük mucize olan Kur'an'ın da bilhassa bu edebî yönleri ve deruni manaları itibariyle tam olarak anlaşılamayan ifadelerinin olması tabiidir. Zira Kur'an, her hangi bir şairin veya kahinin değil, Alemlerin Rabbi tarafından indirilmiş olan, değerli bir elçinin sözüdür¹⁴; "O değerli, güçlü ve Arş'ın sahibi'nin katında itibarlı bir elçinin sözüdür;¹⁵ " O boş bir söz değil, hak ile batılı birbirinden ayırd eden ilahî bir sözdür¹⁶. O, tüm edebî ve belâğî sanatları en ince noktasına kadar mündemiç bir kitaptır... Öte yandan o aynı zamanda insanlığı ebedî saadete eristirecek prensipler vaz'eden bir kitaptır. Elbette bu esas ve prensipler onda tek tek madde madde sayılamazdı, bütün bu öğretiler onda veciz ifadelerle yerini almıştı. İşte bütün bunlar ve benzeri başka hususlar Kur'an'ın açıklamasının zarureti ortaya koymaktadır¹⁷.

SAHABENİN KUR'AN'IN ANLAŞILMASINDAKİ YERİ

Gerek vahye muhatap ilk nesil olan sahabiler, gerekse onların ardından gelenler ve günümüze değin Kur'an'a muhatap olan insanların içinden bir kısmı, ilahî iradenin tecellisi istikametinde gayret içinde olmuş ve Kur'an'ı anlamak için üstün çaba göstermişlerdir. Şüphesiz ashab, vahyin nüzulüne şahid olmaları ve Peygamber'in dizinin dibinde yetişmiş bulunmaları hasebiyle Kur'an'ı herkesten daha iyi anlamışlardır. Böyle bir mazhariyet onlara çok görülmemeli, zira onlar vahyin canlı şahitleriydiler. Daha da ötesi bazen doğrudan doğruya vahye konu bile olabiliyorlardı. Herhangi bir ashabın sorusu üzerine inen ayetlerin mevcudiyetinden haberdarız. Ayrıca sahabenin karşı karşıya kaldığı bir problem karşısında da vahyin nazil olduğu vakidir. Daha da ötesi Hz. Ömer (v.22/644) örneğinde olduğu gibi, sahabenin istek ve arzusu istikametinde vahyin nazil olduğu da oluyordu¹⁸. Bunlar ve benzeri daha başka hususiyetler ashaba haklı olarak herkesten fazla Kur'an'ı anlama ayrıcalığı veriyordu. Bununla beraber onların

13 Celaluddin es-Suyuti, el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'an, Beyrut, bilatarîh, II/174.

14 Bk. el-Hakka, 69/40-43.

15 et-Tekvir, 81/19-20.

16 et-Tarîk, 86/13-14.

17 Geniş bilgi için bk. Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, I/33-37.

18 Bk. Ebu'l-Hasan Ali el-Vahidi, Esbabu Nüzulî'l-Kur'an, (Tahk. K.B.Zağlul), Beyrut, 1411/1991, 209-210.

Kur'an'ı anlamada hiçbir sorunlarının olmadığı da söylenemez. Onların da zaman zaman nazil olan ayetleri anlayamadıkları olmuştur. Onlar bu durumlarda vahyin tecelligahı olan Hz.Peygamber'e gidip anlamadıklarını sorar, o da onlara gerekli açıklamayı yaparak daha iyi anlamalarını sağlardı. Klasik kaynaklarımızda bu türden tefsirlerin pekçok örnekleri vardır. Sahih-ı Buhari, Sahih-ı Müslim, bazı sünenler vb temel hadis kitaplarında "Kitabu't-Tefsir" başlığı altında bu konuda hayli rivayet vardır. Ayrıca ilk dönemlerin eserleri olan Camiu'l-Beyan vb. tefsir kitaplarında da bu tür rivayerlere oldukça yer verilmektedir. Demekki ashabın da açıklığına (mübin) rağmen ve vahyin canlı şahidi olmalarına karşın Kur'an'dan anlayamadığı olmuştur ki, Peygamber'e sorma ihtiyacı duymuştur. Peygamber'in açıklamasından sonra ancak onu tam anlayabilmiştir. Aşhab ve onlara tabi olanların apaçık olan Kur'an'ı anlamadıklarını söylemek istemiyoruz. Elbette ashab Kur'an'ı anlamıştır, ancak bu bize göre bütüncül bir anlayıştır. Yani ashab, Kur'an'ın hedefini, manasını, gayesini, ruhunu, hikmetini, kısaca zahiri yönünü anlamış ve idrak etmiştir. Fakat bu, İbn Haldun başta olmak üzere bazılarının iddia ettiği gibi¹⁹, ashabın Kur'an'ın her ayetini, her cümlesini, her kelimesini tam olarak bildiğini, ayetlerdeki deruni manayı ve incelikleri kavradığını ifade etmez. Hz.Peygamber'le sürekli beraber olanlar yanında, onun sohbetlerine zaman zaman katılabilen sahabiler de vardı. Hatta Peygamber'in sohbetlerinden çok az istifade eden sahabilerin bulunduğu da malumdur. Bütün bunların Kur'an'ı aynı derecede anladıkları, bildikleri, kavradıkları, idrak ettikleri söylenemez²⁰. Daha da ötesi sürekli Hz.Peygamberle beraber bulunan sahabilerden de Kur'an'daki bazı kelimeleri anlamayanların olduğu malumuzdur. Hz.Ömer (v. 22/644), İbn Abbas (v.68/688)²¹ gibi tefsirin en önde gelen sahabilerinde bile bu durum vaki olmuştur. Hz.Ömer "ebben" kelimesinin ne anlama geldiğini²², İbn Ömer (v.73/692) de "retk"ın neyi ifade ettiğini bilmedikleri kaynaklarda geçiyor²³. Hz.Peygamber'in, "Allah'ım onu dinde fakih kıl ve ona te'vili öğret"²⁴ şeklindeki duasına mazhar olan ve müfessirlerin piri durumunda bulunan Abdullah İbn Abbas da Kur'an'dan bazı kelimelerin manasını bilmediğini itiraf etmektedir. Nitekim o, "Fatru's-Semavat'ın ne olduğunu kuyu

19 Bk. İbn Haldun, Mukaddime, (Çev. S.Uludağ), Dergah yay. İstanbul, 198. Ayrıca bk. ez-Zehebî, I/33.

20 Ahmet Emin, Fecru'l-İslam, Mısır, 1374, 195; ez-Zehebî, I/35-36; Emin el-Huli, Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metod, (Terc.Mevlüt Güngör), İstanbul, 1995, 16.

21 Tefsir ilmindeki yeri için bk. ez-Zehebî, I/65-83; Mennau'l-Kattan, Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an, Beyrut, 1415/1995 239-242; Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, I/103-112.

22 Bk. İbn Kesir, I/16 (Mukaddime); ez-Zehebî, I/34.

23 Bk. es-Suyuti, II/187; Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, I/74.

24 İbn Kesir, I/13 (Mukaddime); es-Suyuti, II/187.

başında cedelleşen iki arabinin sözlerinden anladığını söylemektedir²⁵. İşte gerek Peygamber'in dizinin dibinde yetişen ashab, gerek onları takib eden nesiller Kur'an'ı anlamadaki bu yetersizliklerini bertaraf etmek için gayret içinde olmuşlar, Peygamber hayatta iken ona, onun vefatından sonra ise kendi aralarında en iyi bilene sorarak anlayışlarını geliştirmeye çalışmışlardır²⁶. Bu gayretler Kur'an'ı anlama yönündeki ilk hareketlerdir. Bu hareketin en önemli isimleri arasında Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud (v.32/652), Hz. Ali (v.40/661) ve Ubeyy b. Ka'b (v.19/640) başta gelir²⁷.

Kur'an'ı kendi dilinde açıklamak suretiyle daha iyi anlama teşebbüsleri sahabe devrinde başladığı gibi, onu başka dillere nakletmek suretiyle anlaşılmasını sağlama gayretleri de bu dönemde başlamıştır. Bizzat Hz. Peygamber'in bu işe önderlik yaptığına dair rivayetler vardır. Buna göre Hz. Peygamber, komşu ülkelerin krallarına, tercüme edileceğini bile bile Kur'an'dan ayetler de ihtiva eden mektuplar göndermiş²⁸, onun gönderdiği bu mektuplar, götürülen elçi tarafından içindeki ayetlerle beraber tercüme edilmek suretiyle kralların bilgisine sunulmuştur²⁹. Bu hareket, Kur'an'ın başka dilleri konuşan insanlar tarafından da anlaşılması yönünde atılan ilk adımdır³⁰. Bu konudaki ikinci mühim adım yine Hz. Peygamber döneminde Selman-ı Farisi (v.36/656) tarafından atılmıştır. Selman, müslüman olan İranlı hemşehrilerinin talebi üzerine Fatiha suresini Farsçaya tercüme etmiştir³¹. Tacu's-Şeria Nihayetu Haşiyeti'l-Hidaye adlı eserinde Selman'ın bu tercümeyi Hz. Peygamber'e arzettiği ve onun onayını aldığı da kaydedilir³². Bu şekilde Peygamber'den tasdik alan Selman, hazırladığı tercümeyi İranlı hemşehrilerine göndererek, Kur'an'ın Farsça konuşanlar tarafından

25 Bedruddin ez-Zerkeşi, el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an, II/175; ez-Zehebi, I/35.

26 Sahabenin tefsir örnekleri için bk. ez-Zehebi, I/65-93; Cerrahoğlu, Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hiz Veren Amiller, Ankara, 1968; 76-97; Tefsir Tarihi, I/75-86; Tefsir Usulü, Ankara, 1983, 234-236.

27 Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, I/90. Bu zatların Tefsir ilmindeki yeri için bk aynı eser I/90-112; ez-Zehebi, I/83-93.

28 Mektupların sıhhati konusundaki tartışmalar için bk. Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi (Çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1400/1980, I/373; Aynı müellif, Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu (Çev. M. Yazgan), İstanbul, 1990; 66 vd. Süleyman Ateş, Kur'an-ı Kerim'in Evrensel Mesajına Çağrı, İstanbul, 1990, 59-71.

29 Mektupların orijinal metinleri için bk. İbn Sa'd, et-Tabakatu'l-Kubra, Beyrut, 1968, I/258-291; Ahmet b. Ali el-Kalkaşandi, Subhu'l-Aşa fi Sanaati'l-İnşa, (Şerh. Y.A. Tubil), Beyrut, 1407/1987, VI/362-368; Hamidullah, Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu, 73-151; Aynı müellif, Mecmuatu'l-Vesaiki's-Siyasiyye li Ahdi'n-Nebevi ve'l-Hulafeti'r-Raşide, Beyrut, 1969, 100-111, 135-143.

30 Hidayet Aydar, Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi, İstanbul, 1996, 88.

31 Muhammed b. Ahmâd es-Serafsi, el-Mebcut, İstanbul, 1403/1983, I/37.

32 Hamidullah, Kur'an-ı Kerim Tarihi, (Çev. S. Tuğ), İstanbul, 1993, 102; Aynı müellif, Fehmu'l-Kur'an Limen La Yantiku Bi Luğati'd-Dat, (Tebliğ), en-Nedvetu'l-Alemiyye Havle Tercemati Maani'l-Kur'ani'l-Kerim, İstanbul (?), 1345, 52.

da anlaşılmasını sağlamıştır. Bu hareket Kur'an'ın tercümesi açısından çok büyük ehemmiyeti haizdir.

TABIİN DÖNEMİNDE VE DAHA SONRAKİ DEVİRLERDE KUR'AN'IN ANLAŞILMASI YÖNÜNDEKİ ÇALIŞMALAR

Ashab döneminde başlayan Kur'an'ı gerek tefsir etmek, gerekse tercüme etmek suretiyle daha iyi anlaşılmasını sağlama hareketi, daha sonraları da devam etmiştir. Tabiinin önemli isimleri olan Mücahid (v.103/721), Katade (v.117/735), İkrime (v.105/723), Said b.Cübeyr (v.95/714), Hasan-ı Basri (v.110/728) gibi önemli zatlar bu yönde çok büyük gayretler sarfetmişlerdir. Bunların her biri, bilhassa sorulan sorular üzerine Kur'an'ı öğrendikleri ölçüde yorumlamaya çalışmışlardır³³. Onları takip eden asırlarda artık Kur'an'ı yorumlama işi daha sistemli bir hal almış ve tefsirde tedvin hareketi başlamıştır. Bu döneme kadar hadis ilmi içinde yer alan Tefsir rivayetleri, bu dönemden itibaren hadisten ayrılarak müstakil bir ilim haline gelmiştir. Muaktıl b.Süleyman (v.150/767), Süfyan es-Sevri (v.161/778), Abdurrezzak b.Hemmam (v.211/827) başta olmak üzere pek çok zat, kendilerine kadar ulaşan tefsir rivayetlerini icab ettiğinde kendi görüşlerini de katarak kitaplarda dercetmişlerdir. Böylece tefsir hareketi belli bir sistem dahilinde kitaplaşmıştır³⁴. Şüphesiz bu hareketin en mühim ve en mükemmel eseri İbn Cerir et-Taberi'ye (v.310/922) ait olan Camiu'l-Beyan An Tefsiri'l-Kur'an adlı eserdir³⁵. Ondan sonra İbn Kesir (v.774/1373)³⁶, ez-Zemahşeri (v.538/949)³⁷, Fahreddin er-Razi (v.606/1209)³⁸, Kadi Beydavi (v.685/1286)³⁹, Celaluddin es-Suyuti (v.911/1505)⁴⁰ gibi pekçok zevat bu işi devam ettirmiş, böylece Kur'an tefsirinden ibaret ciltlerle eser meydana gelmiştir. Bu eserlerin kendi içinde farklı yöntemler takip ettiklerine de şahid oluyoruz. Kimi tamamen rivayetlere ağırlık verirken, kimi de bunların yanında kendi bilgi ve kültürünü katarak, yani dirayet yolu ile Kur'an'ı açıklamaya önem vermiştir. Kur'an'ın dil yönüne, ahkam yönüne, tasavvufi yönüne... ağırlık

33 Tabiinin Tefsir ilmindeki yeri ve tefsirlerinden örnekler için bk. ez-Zehebi, I/102-127; Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, I/113-173; Süleyman Ateş, İşari Tefsir Okulu, İstanbul, 1998, 39-61.

34 Tefsirin tedvini, ilk yazılan tefsirler ve müfessirleri hakkında geniş bilgi için bk. ez-Zehebi, I/140-156; Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, I/174-268.

35 Tefsir ve Müfessiri hakkında bilgi için bk. ez-Zehebi, I/205-223; Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, II/136-160.

36 Hayatı ve tefsiri için bk. ez-Zehebi, I/242-247; Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, II/206-237.

37 Hayatı ve tefsiri için bk. ez-Zehebi, I/429-482; Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, I/343-386.

38 Hayatı ve tefsiri için bk. ez-Zehebi, I/290-295; Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, II/237-294.

39 Hayatı ve tefsiri için bk. ez-Zehebi, I/296-303; Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, II/295-314.

40 Hayatı ve eseri için bk. ez-Zehebi, I/251-254.

verenler ve bu yolla onu tefsir edenler de olmuştur. Ayrıca bu sistemleri belli ölçülerde mezcedenler de vardır...

Müslüman alimler bu şekilde Arapça bilenlerin Kur'an'ı daha iyi anlamları için büyük gayretler sarfederken, Arapça bilmeyenlerin de Kur'an'ı anlamları için teşebbüslerde bulunmuşlardır. Her ne kadar bu ikinci hareket bu dönemlerde çeşitli sebeplerden dolayı- birincisi kadar rağbet görmemişse de, ilk dönemlerden itibaren bu yönde de çalışmalar olmuştur. Nitekim, ilk derli toplu tefsir olan İbn Cerir et-Taberi'nin tefsirinin ortaya çıkmasından kısa bir süre sonra, Kur'an-ı Kerim'in bu tefsirin hülasası ile beraber Farsçaya çevirildiğini görüyoruz. Samanoğulları Emiri Mansur b.Nuh'un (350-365/961-976) emri üzerine, Horasan ve Maveratünnehir bölgesinden, içinde Türklerin de bulunduğu bir grup alim, Kur'an-ı Kerim'i ve adı geçen tefsiri Farsçaya çevirmişlerdir⁴¹. Muhtemelen bu heyet içinde yer alan Türkler kısa bir süre sonra aynı minval üzere Kur'an'ı Türkçeye aktarmışlardır. Şu an elimizde bulunan en eski Türkçe Kur'an tercümesinin, büyük bir ihtimalle böyle bir tercümeden istinsah edildiği söylenmektedir⁴². O halde çok eski dönemlerden itibaren Kur'an tefsir edildiği gibi, Farsça ve Türkçeye tercüme de edilmiştir. Bütün bu gayretler sonucu İslam aleminde muazzam bir tefsir ve tercüme kültürü oluşmuştur. Bu hareket sadece İslam alemiyle de sınırlı kalmamıştır; çok eski dönemlerden itibaren Kur'an'ın Süryanice, Berberice ve Latinceye tercüme edildiği kaynaklarda belirtilmektedir⁴³. Kur'an-ı Kerim ilk kez bir bütün halinde İspanyada Robertus Retinensis tarafından 1143 tarihinde Latinceye çevirilmiştir⁴⁴. Uzun bir süre durgun kalan bu hareket, bilhassa 1500'lü yıllardan sonra yeniden canlanmış, Kur'an kısa bir süre içerisinde Fransızca, İngilizce, Almanca ve İtalyanca başta olmak üzere pek çok Batı diline tercüme edilmiştir⁴⁵. Biz burada Osmanlılar devrinde, ama daha zi-

41 Geniş bilgi için bk. Abdulkadir İnan, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümeleri Üzerine Bir İnceleme, Ankara, 1961, 7-8; Z.Velidi Togan, Kur'an'ın İlk Türkçe Tercümeleri, İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, IV (1964), 1-9; Mofakhar Hussain Khan, Kur'an-ı Kerim'in Bengalce Tercümelerinin Tarihçesi, (Çev.M.Dağlı), Erciyes İlahiyat F. dergisi, sayı 1 (1983), 373; J.D. Pearson, Translation Of The Kur'an, The Encyclopedia Of İslam, Leiden, 1981, V/430; Janos Eckmann, Kur'an'ın Doğu Türkçesindeki Tercümeleri, İstanbul, 1975, 16; Hamidullah, Kur'an-ı Kerim Tarihi, 65; Aydar, Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi, 95-96.

42 Bk. Togan, Londra ve Tahran'daki İslami Yazmalardan Bazılarına Dair, İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, III (1959-1960), 135; Aynı müellif, Kur'an ve Türkler, İstanbul, 1971, 19; Abdulkadir Erdoğan, Kur'an Tercümelerinin Dil Bakımından Değerleri, Ankara, 1938, 17; İnan, 13; Pearson, V/430; Eckmann, 16-17; Hamidullah, Kur'an-ı Kerim Tarihi, 66.

43 Geniş bilgi için bk. Aydar, Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi, 91, 98-99, 148-149.

44 Ebu Abdilla ez-Zencani, Tarihü'l-Kur'an, Beyrut, 1388/1969, 101; Regis Blachere, Introduction Au Coran, Paris, 1977, 264-265; Aynı müellif, Le Coran, Paris, 1969, 9; M.Samuel Zwemer, Studies In Popular İslam, London, 1939, 83-84; Pearson, V/431.

45 Geniş bilgi için bk. Aydar, Kur'an-ı Kerim'in tercümesi Meselesi, 148-165.

yade Cumhuriyet Döneminde ülkemizde hüsule gelen bu kültürün göstergeleri olan tefsir ve tercümeleleri takdim etmeye çalışacağız. Ancak bundan önce Türklerin Kur'an'la tanışmaları ve ona yaklaşma yöntemleri üzerinde kısaca duracağız.

TÜRKLERİN KUR'AN'LA TANIŞMASI VE İLK TÜRKÇE KUR'AN TERCÜMESİ

Türklerin ilk kez ne zaman ve nasıl Kur'anla karşılaştıkları ve tanıştıkları konusunda net bir bilgiye sahip değiliz. Ancak, Türklerin müslümanlarla karşılaşma dönemlerini bu tanışmanın da başlangıç devresi olarak kabul edebiliriz. Kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre, Türkler hicri 85 (miladi 703) yılında Buhara emiri olan Kuteybe b.Müslim zamanından itibaren müslümanlarla, dolaşısıyla Kur'an'la tanışmış olmalıdırlar. Buhara başta olmak üzere bütün o bölgeleri fethetmekle görevlendirilen Kuteybe, kısa sürede büyük başarı elde eder ve bütün bölgeyi müslümanların hakimiyeti altına alır⁴⁶. Hicri 94 tarihinde Buhara'da yaptığı mescitte Farsça ile namaz kılınır⁴⁷. Bu mücadele esnasında bölgede bulunan Türkler de müslümanlarla karşılaşurlar. Bu karşılaşmalar, genelde Kuteybe'nin galibiyetiyle sonuçlanır. Kuteybe diğer bölge ahalisi gibi kendileriyle savaştığı Türkleri de kimi zaman esir alır, kimi zaman kendi bölgelerinde serbest bırakır. Bu arada Kuteybe'nin baskısından başka bölgelere kaçan Türkler de olmuştur. Kuteybe'nin ordusu içerisinde yer alan bazı müslümanların, cariye, hizmetçi veya başka şekillerde Türklerden kız aldıkları kaynaklarda kaydedilmektedir⁴⁸. Bireysel olarak Kur'an'la Türklerin ilk kez bu dönemde karşılaştıklarını söyleyebiliriz. Ancak bu karşılaşmada Türklerin Kur'an'ı ne ölçüde tanıdıkları ve ona nasıl yaklaştıkları konusunda bir malumatımız yoktur⁴⁹. Daha sonraları Türklerle müslümanlar arasında cereyan eden hadiseler bilindiği gibi Türklerin müslümanlığı toptan kabul etmeleriyle neticelenmiştir⁵⁰. İşte bu dönemlerde, yani hicri IV-V, miladi X-XI asırlarda Kur'an'ın Farsçaya tercümesi işinde görev alan heyet içerisinde bulunan bazı Türk alimler, Türklerin de Kur'an'a olan ihtiyaçlarını nazar-ı itibare alarak onu Türkçeye çevirmişlerdir. Ancak bu

46 Bk. Hakkı Dursun Yıldız, İslamiyet ve Türkler, İ.E.F.Yayımları, İstanbul, 1976, 13-20.

47 Bk. Ebubekir Muhammed b.Ca'fer en-Nerşehi, Tarihu Buhara, (Tahkik ve taliklerle Farsçadan Arapçaya çeviren E.A.el-Bedevisi-N.M.et-Tarazi), Mısır, 1385/1975 (?), 73-74; Aydar, Kur'an Tercümesiyle Namazın Tarihi, Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi, yıl 1, sayı 5, (Mart, 1998), 57.

48 Bk. Ahmed Muhammed, Buhara fi Sadri'l-İslam, el-Kahire, 1312/1992; 95-98.

49 Bk. Aydar, Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi, 100-101.

50 Bk. Ahmet Bağlıhoğlu, Türklerde İslamlaşmayla Birlikte Mezhep Hareketleri Üzerine Bir Araştırma, Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 2, Elazığ, 1997, 203-212.

tercüme günümüze kadar gelmemiştir. Bu heyet içerisinde yer alan ve Kur'an'ı Türkçeye çeviren alimlerin kimler olduğu konusunda da bir bilgimiz yoktur. Gerçi Eckmann "Kur'an'ın Doğu Türkçesindeki Tercümeleri" adlı çalışmasında Farsça tercümede yer alan heyetten bazı zevatın adını vermektedir⁵¹. Ancak bunların içerisinde hangilerinin Türk olduğunu tesbit etmek mümkün olmamıştır. Dolayısıyla Türkçeye yapılan bu ilk Kur'an tercümesinin yapıldığı tarihi kesin olarak bilemediğimiz gibi, mütercimlerinin kim veya kimler olduğunu da tam ve net olarak bilemiyoruz. Bununla beraber bu ilk tercümeden istinsah edilen nüshalar günümüze ulaşmıştır ve elimizde mevcuttur. Bunların en eskisi olarak Şirazlı Muhammed b.el-Hac Devletşah'ın, hicri 734, miladi 1333'lü yıllarda istinsah ettiği nüsha kabul edilmektedir. Tercümenin dili Oğuz (Doğu) Türkçesidir. Tamamen ilk Farsça tercüme tarzındadır. Eser hakkında pek çok araştırmacı geniş bilgi vermektedir⁵². Bu nüsha halen Türk ve İslam Eserleri Müzesi 73 numarada kayıtlıdır. Zeki Velidi Togan, W.W.Barthold, A.K.Borovkov, M.Fuad Köprülü, A.Kadir İnan gibi araştırmacılar, ayrıca başka nüshalar da tesbit etmişlerdir ki, bütün bunlar sahiplerini bilemediğimiz ana nüshanın kopyeleridir. Bunların bir kısmının müstensihleri de belli değildir⁵³.

TÜRK MÜFESSİRLER VE TEFSİRLERİ

Türkler bu şekilde Kur'an'la başlattıkları diyaloglarını hiçbir zaman kesmeden sürekli devam ettirmişlerdir. Ancak bu diyalog, ilk başta onu kendi dillerine çevirme şeklinde olduğu halde, daha sonraları daha ziyade Kur'an'ı kendi dilinde öğrenip açıklama biçiminde devam etmiştir⁵⁴. Şüphesiz bunun çeşitli sebepleri vardır. Ancak bu sebepleri tahlil ve tenkid etmek bizim konumuzun dışındadır. Bununla beraber bütün İslam aleminde etkili bir hale gelen Türklerin, kendi dillerinden ziyade önceleri Farsçaya, sonra da Arapçaya önem vermeleri ve bu iki dili resmi devlet dili ve eğitim dili olarak kullanmaları bu sebeplerin başında gelir⁵⁵. Gerek Osmanlılarda, gerekse Selçuklularda ve onlardan önceki

51 Sayfa 16.

52 Bk.Erdoğan, 47-48; Togan, Kur'an ve Türkler, 19; İnan, 10-11; Eckmann, 17-18; Hamidullah, Kur'an-ı Kerim Tarihi, 73.

53 Bk. Togan, Kur'an ve Türkler, 19-20; Wilhelm Barthold, Orta Asya'da İslamın İntişar Ettiği Zamana Aid Bir Abide, (Terc.K.A.Çelebi), Türkiyat Mecmuası, II (1962), 69-74; İnan, 9-14; M.Fuad Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, (Sadeleştirilen ve notlar ilavesiyle yayımlayanlar Dr.O.F.Köprülü-N.Pekin), İstanbul, 1981, 162-164; M.Hamidullah, Kur'an-ı Kerim Tarihi, (ÇeviS.Tuğ), İstanbul, 1993, 109-110; Aydar, Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi, 105-106.

54 Mehmet Sofuoğlu, Tefsire Giriş, Çağrı yayımları, İstanbul, 1981, 361.

55 Bk. Köprülü, 190; Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, İstanbul, 1977, V/1923; Ahmet Topaloğlu, Muhammed b.Hamza XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi, İstanbul, 1976, I/2; Mehmet Kara, Doğu ve Batı Türkçesinde Kur'an Tercüme ve Tefsirleri, İlmî Dergi Diyanet, XXIX, sayı 3, sayfa 27.

Türkler arasında bilhassa eğitim dili olarak hep Arapça kullanılmıştır. Medreselerde ilk ve temel ders Arapçadır. Kur'an da haliyle Arapça olarak öğrenilir ve yine genellikle bu dilde Kur'an üzerinde çalışmalar yapılır. Bu yüzden Türkler arasında Kur'an üzerindeki çalışmalar Türkçe değil, daha ziyade Arapça olarak yapılmıştır. En eski dönemlerden itibaren Kur'an'ı Arapça olarak tefsir eden ve ünü tüm İslam aleminde yayılmış bulunan pek çok Türk müfessir vardır. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla Türk menşe'li olup⁵⁶ Kur'an-ı Kerim'i bir bütün halinde tefsir eden ilk kişi Ebu Mansur Muhammed el-Maturidi'dir (v.333/944). Aynı zamanda Maturidiyye mezhebinin kurucusu olan el-Maturidi, Te'vilatu'l-Kur'an adlı mühim tefsiriyle sünni inancı sistemli bir şekilde müdafaa etmiştir⁵⁷. Ebu'l-Leys es-Semerkandi (v.383/993) Türk kökenli ikinci önemli müfessirdir. "Tefsiru'l-Kur'an" veya "Tefsiru Ebi'l-Leys es-Semerkandi" adındaki tefsiri zamanında hayli şöhret bulmuştur⁵⁸. Aynı zamanda "Bahru'l-Ulum" diye de bilinen bu tefsir İbn Arabşah diye tanınan Şihab Ahmed İbn Muhammed (v.854/1450) tarafından daha sonraları Türkçeye tercüme edilecektir⁵⁹. Aslen Türk olduğu söylenen⁶⁰ ve bütün İslam aleminde şöhreti çok yaygın olan müfessirlerden biri de Carullah Mahmud ez-Zemahşeri'dir (v.538/1144). ez-Zemahşeri'nin "el-Keşşaf" adlı tefsiri alimlerin en büyük müracaat kaynaklarından biridir⁶¹. Yine bu dönemlerde önemli bir tefsir yazan Türk kökenli müfessirlerden biri de Ebu'l-Berekat en-Nesefi'dir (v.710-1310). en-Nesefi'nin "Medariku't-Tenzil ve Hakai-ku't-Te'vil" adlı eseri de çok yaygın olmuştur⁶².

OSMANLILAR DÖNEMİNDE TEFSİR ÇALIŞMALARI

Aynı zamanda Fatih'in hocası olan Molla Gürani (v.893/1488) de bir tefsir yazmıştır. Tefsirinin adı "Ğayetu'l-Emani fi Tefsiri'l-Kelami'r-Rabbani"dir⁶³. Ne var ki bu tefsir pek şöhret bulmamıştır. Bu tefsir, Sakıp Yıldız'ın üzerinde

56 Bedrettin Çetiner, Nazratun İla Tercemti Tefsiri'l-Kuran Fi Türkiya, (Tebliğ), en-Nedvetu'l-Alemiyye Havle Tercemati Maani'l-Kur'ani'l-Kerim, İstanbul (?), 1395 h. 152.

57 Hayatı ve tefsiri için bk. Muhammed Eroğlu, Ebu Mansur el-Maturidi ve Te'vilatu'l-Kur'an, İstanbul, 1971, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü, Basılmamış Öğretim Üyeliği tezi; A.Vehbi Ecer, Türk Bilgini Maturidi, Ankara, 1978, M.Saim Yeprem, İrade Hürriyeti ve İmam Maturidi, İstanbul, 1980, 250-256; M.Rağıp İmamoglu, İmam Ebu Mansur el-Maturidi ve Te'vilatu'l-Kur'an'daki Tefsir Metodu, (Doktora tezi), DİB yayınları, Ankara, 1991; Celal Kırcı, Kur'an ve Bilim, Marifet yay. İstanbul, 1996, 151-171.

58 Bk. ez-Zehabi, I/224-226; Sofuoğlu, 283.

59 Sofuoğlu, 283; Çetiner, Nazratun İla Tercemti Tefsiri'l-Kur'an Fi Türkiya, 155.

60 Çetiner, Nazratun İla Tercemti Tefsiri'l-Kur'an Fi Türkiya, 152.

61 Hayatı ve tefsiri için bk. ez-Zehabi, I/429-482; Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, I/343-386; Sofuoğlu, 340-342.

62 Hayatı ve tefsiri için bk. ez-Zehabi, I/304-309; Sofuoğlu, 321; Bedreddin Çetiner, Ebu'l-Berekat en-Nesefi ve Medarik Tefsiri, İstanbul, 1995, 27-163.

63 Hayatı ve tefsiri için bk. Sofuoğlu, 362-363.

doktora çalışması yapıp hakkında geniş bilgi vermesinden sonra, ilim aleminde daha çok bilinir oldu ⁶⁴. Esasen daha sonra yine Türkler tarafından yazılan tefsirler de Türk medreselerinde pek yaygın olmamıştır. Her nedense Osmanlı eğitim sisteminde bilhassa Tefsir eğitiminde daha ziyade İran ve Arap kökenli müfessirlerin tefsirleri şöhret bulmuştur ki İran asıllı bir müfessir olan Kadi Beyzavi'nin (v.685/1286) "Envaru't-Tenzil" adlı tefsiri bunların başında gelir. Medreselerde okutulan eserlerin başında gelen Beyzavi'nin tefsirine altmış civarında Osmanlı alimi şerh, haşiye ve talik yapmıştır ⁶⁵. Her ne kadar daha önce sözüntü ettiğimiz ez-Zemahşeri, en-Nesefi ve Ebu'l-Leys'in tefsirleri de yaygın olmuşlarsa da, bunlar hiçbir zaman Kadı Beydavi'nin tefsirinin yerini alamamışlardır.

Osmanlılar döneminde yazılan en önemli tefsir şüphesiz Ebu's-Suud Efendi'nin (v.982/1574) "İrşadu'l-Akli's-Selim İla Mezaya'l-Kur'ani'l-Kerim" adlı tefsirdir ⁶⁶. Ebu's-Suud Efendi Kanuni Sultan Süleyman'ın (v.1566) Şeyhulislam'ıdır. Arapçaya gayet vakıf olan Ebu's-Suud, çok önemli olan tefsirini bu dilde kaleme almıştır. Ebu's-Suud'un tefsiri her ne kadar medrese uleması arasında bilinip tanınıyorsa da, Arapça olduğu için bu dili bilmeyen halk arasında yaygınlık kazanamamıştır. Bu dönemde zikredilmesi gereken önemli bir tefsir de İsmail Hakkı el-Bursevi'nin (v.1137/1725) "Ruhu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an" adlı tasavvufi tefsiridir ⁶⁷. el-Bursevi, daha evvel yazılmış olan tasavvufi-işari tefsirlerden de yararlanarak bu eserini vücuda getirmiştir. el-Bursevi'nin tefsiri de tasavvuf erbabı arasında ün bulmakla beraber Arapça olduğundan dolayı halkın teveccühünü kazanamamıştır. Bunlardan başka tefsir yazan pek çok Türk menşe'li müfessir vardır. Şihabuddin Ahmed İbn Mahmud Sivasi (v.780/1278)⁶⁸, Nimetullah Nahcivani (v.920/1515)⁶⁹, Kemal Paşazade (v.940/1534)⁷⁰, Muslihuddin Beypazari (v.1051/1641)⁷¹, Bursalı İzzuddin Ahmed Efendi (v.1152/1739)⁷², Lütfullah Erzurumi (v.1202/1788)⁷³, Molla Halil Siirdi (v.1257/1841)⁷⁴, Sıddık Hasan Bahadır Han (v.1307/1889)⁷⁵ bunlardan bazılarıdır. Bunlar Cumhuriyet dönemine gelinceye kadar Türklerin vücuda ge-

64 Bk. Sakıp Yıldız, Molla Gürani ve Tefsiri, İstanbul, tarihsiz.

65 Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, II/297.

66 Hayatı ve tefsiri için bk. Sofuoğlu, 326-329.

67 Hayatı ve tefsiri için bk. Sofuoğlu, 368-367.

68 Tefsirinin adı "Uyumu't-Tefasir il'l-Fudalai's-Samasir"dir.

69 Tefsirinin adı "el-Fevatihu'l-İlahiyye ve'l-Mefatihu'l-Ğaybiyye"dir.

70 Tefsirinin adı "Tefsiru'l-Kur'an"dir.

71 Tefsirinin adı "Tefsiru Beypazari"dir.

72 Tefsirinin adı "Enisu'l-Cinan"dir.

73 Tefsirinin adı "Rumuzu't-Tahrir ve't-Tefsir"dir.

74 Tefsirinin adı "Tafsiratu'l-Kulub Fi Tefsiri Kelami Allami'l-Ğuyub"tur.

75 Tefsirinin adı "Fethu'l-Beyan fi Makasidi'l-Kur'an"dir.

tirdiği belli başlı tefsirlerden bazılarıdır⁷⁶. Bunların yanında pek çok sayıda sure ve ayet tercüme ve tefsirleri yapılmıştır⁷⁷. Başta Süleymaniye⁷⁸ olmak üzere eski eserleri ihtiva eden kütüphanelerimizin katalogları bu tür tefsirlerin adlarıyla doludur. Ne var ki bunların pek bir orijinalitesi yoktur, çoğu birbirinden kopye edilmişlerdir⁷⁹. O açıdan pek itibar görmemişler ve halk arasında da yaygınlık kazanmamışlardır.

TÜRKÇE KUR'AN TERCÜMELERİ

Türkler Kur'an'ı Arapça olarak bu derecede öğrenip yorumladıkları halde, kendi dilleriyle onu anlatmaya pek önem vermemişlerdir. Cumhuriyete kadar bütün bir Türk kültür tarihi tetkik edildiğinde yapılmış Kur'an tercümelerinin sayısının çok az olduğu görülecektir. Başta Türk ve İslam Eserleri Müzesi olmak üzere bazı kütüphanelerimizde Türkçe Kur'an tercümelerine rastlamak mümkündür⁸⁰. Ne var ki, 10 adet civarındaki bu tercümelerin çoğu birbirinden alınmış olup herhangi bir orijinallikleri yoktur. Çoğunun müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. Genellikle bunların asıl kaynağının daha önce sözünü ettiğimiz ve Türk ve İslam Eserleri Müzesi 73 noda kayıtlı ilk Türkçe Kur'an tercümesi olduğu söylenmektedir⁸¹. Bunların en orijinal olanı (muhtemelen Molla Fenari diye bilinen) Muhammed İbni Hamza (v.834/1431) tarafından yapılandır. Satır arası olan ve her kelimenin altına o kelimenin Türkçe karşılığı konularak yapılan bu tercüme, hicri 827 (miladi 1423) tarihinde bitirilmiş olup, Türk ve İslam Eserleri Müzesi 40 numarada kayıtlıdır. Hakkında Abdulkadir Erdoğan'ın⁸² da bilgi verdiği bu tercüme üzerinde, Ahmet Topaloğlu Doktora çalışması yapmış ve eseri geniş bir şekilde tanıtmıştır⁸³. Bu dönemlerde yapılmış önemli bir Kur'an tercümesi de Cevahiru'l-Esdaftır. Bu eserin de müellifi belli değildir.

76 Diğer bazı Türk müfessirler ve tefsirleri için bk. Sofuoğlu, 360-376.

77 Bk. Yakup Çiçek, İhlas Suresi Tefsiri el-Meridu'l-Hass bi'l-Havas fi Tefisi Sureti'l-İhlas, Haritizade, İstanbul, 1996, 63-66.

78 Mesela bk. Türkçe Tefsirler Bölümü.

79 Bk. İnan, 14-15; Hamidullah, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Yazma Tercümeleri, (Çev. Dr. S. Tuğ), Türkiyat Mecmuası, XIV (1964), İstanbul, 1965, 66-67;

80 Bunlar hakkında bilgi için bk. Erdoğan, Kur'an Tercümelerinin Dil Bakımından Değerleri, Vakıflar Dergisi, cilt 1, Ankara, 1938, 47-51; Ayrıca bk. Ayrı basım, Ankara, 1938; Macit Yaşaroğlu, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercüme ve Tefsirleri Bibliyografyası, (Kur'an Tarihi ile beraber), DİB Yayınları Ankara, 1991, 117-125.

81 Bk. Togan, Kur'an ve Türkler, 19-20; İnan, 9-14; Hamidullah, Kur'an Tarihi, (Çev. M. S. Mutlu), DİB Yayınları, Ankara, 1991, 86-89.

82 Bk. Erdoğan, 51.

83 Ahmet Topaloğlu, Muhammed b. Hamza XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi, Kültür Bakanlığı Yayınları: 227, 2 cilt, İstanbul, 1976.

Te'lif tarihi de kesin olarak bilinmemektedir. Hicri IX, miladi XV. yüzyılın ilk yarısında yazıldığı tahmin edilmektedir. Eser bu dönemlerde Kastamonu-Sinop bölgesinde hüküm süren İsfendiyar Bey'in oğlu İbrahim'in tedirisi için kaleme alınmıştır. Bu tercüme üzerinde C.Huart ve A.Zajacczkowski önemli birer çalışma yapmışlardır⁸⁴. Eser üzerinde son olarak Ahmet Toplaoğlu bir çalışma yapmıştır⁸⁵. Bu tercümeden kısa bir süre sonra Ebu'l-Leys es-Semerkandi'nin tefsiri Türkçeye tercüme edilir. Tefsir, biri İbn Arabşah (asıl adı Ahmet İbni Muhammed'tir) (v.854/1450) tarafından, diğeri de Musa el-İzniki (v.833/1430) tarafından olmak üzere iki kere tercüme edilir. Musa el-İzniki'ye ait olana ayrıca Enfesü'l-Cevahir adı da verilmektedir. Onca tefsir arasından bunun tercih edilmesinin sebebi, müellifinin Türk ve Hanefi olması, ayrıca tefsirin hacmen mutavassıt bir tefsir olmasıdır. Bu tercümenin pek çok nüshaları vardır ki hepsi de hemen hemen birbirinin aynıdır⁸⁶. Cevhiru'l-Esdaf'ın da bu tefsirin tercümesi olduğu yönünde bazı ihtimaller ileri sürülmüştür⁸⁷.

Zübde-ı Asar-ı Mevahib ve'l-Envar adlı tefsiri tercüme de işaret edilmesi gereken önemli bir eserdir. Eserin mukaddimesinde belirtildiğine göre, müellifin ismi Ahmet Salih İbnı Abdullah'tır. Bağdat'ta vaizlik yapan bu zat, Vezir İbrahim Paşa'nın arzusu üzerine Yakub u Çerhi'nin tefsirinden Amme ve Tebareke cüzlerini Türkçeye tercüme etmiştir. İbrahim Paşa bu tercümeyi çok beğenmiş ve müelliften Kur'an'ın tümünü Türkçeye tercüme etmesini istemiştir. Müellif bu istek üzerine Envaru't-Tenzil, Mevahibu'l-Aliyye, Mevahibu'l-Ledunniye, Mehabu't-Tenzil ve haşiyelerini, ayrıca daha başka muteber eserleri araştırarak bir senede bu tercümeyi meydana getirmiştir. Müellif en çok Kadi Beydavi'nin Envaru't-Tenzil'i ile Hüseyin Kaşifi'nin Mevahibu'l-Aliyye'sinden istifade ettiğinden eserine "Zübde-ı Asarı'l-Mevahib ve'l-Envar" adını vermiştir. 1096/1684 yılında bitirilen eserin, başta İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi olmak üzere muhtelif kütüphanelerimizde yazma nüshaları vardır. Eserin ayrıca 1292'de bir taşbasma tab'ı yapılmıştır⁸⁸. Bundan yaklaşık iki asır önce meydana getirilmiş bir tercüme de Aynu'l-Hayat adını taşımaktadır. Eserin istinsah tarihi 864/1459'dur. Aziz Mahmud Hüdai Kütüphanesinde (No 48) eserin üçüncü cildinin bir nüshası vardır ve Kehif suresinin ortasından başlamaktadır. Bu nüsha-

84 Geniş bilgi için bk. Yaşaroğlu, 126-129. Ayrıca bk. Katip Çelebi, Keşfu'z-Zunun, İstanbul, 1310, I/408.

85 Bk. Ahmet Topaloğlu, Kur'an-ı Kerim'in İlk Türkçe Tercümelere ve Cevahiru'l-Asdaf, Türk Dünyası Araştırmaları, sayı 27, sayfa 61 vd.

86 Geniş bilgi için bk. Yaşaroğlu, 129-131.

87 Bk. İnan, 15-16; Hamidullah, Kur'an Tarihi, 91.

88 Yaşaroğlu, 131-132, ayrıca 146.

nın başında Tefsir-ı Ayni'l-Hayat'ın üçüncü cildi olduğu belirtilmektedir. Tercümede ayetler kelimelere ayrılmış ve daha ziyade kelime kelime tercüme yapılmıştır. Cildin sonundaki kayda göre, müstensih Muhammed İbnü Hasan Eknafi'dir. Katip çelebi ise sadece "Aynu'l-Hayat fi Tefsiri Necmüddin-ı Razi" adlı bir eserden söz etmektedir. Bu eserin Türkçesine ait bir kayıt ise yoktur⁸⁹.

Bundan sonra meydana getirilen tercümelemler de genelde Arapça veya Farsça tefsirlerin Türkçeye aktarımından ibarettirler. Mesela "el-Mevahibu'l-Aliyye" adlı tefsir bunlardan biridir. Tefsir Farsça olup Hüseyin İbn-ı Aliyyu'l-Kaşifi tarafından hicri 900'lü yıllarda yazılmıştır. Eser ilk önce 982 yılında Ebu'l-Fadl Muhammed İbnü İdrisü'l-Bitlisi tarafından, daha sonra da 1246 tarihinde Ferruh İsmail Efendi tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Ferruh İsmail Efendi'nin tercümesi Tefsiru'l-Mevakib adı ile muhtelif defalar tab'edilmiştir. Ebu'l-Fadl Muhammed'in tercümesi ise mahtut olup tab'edilmemiştir⁹⁰. Türkçede çok yaygın olup pek çok defa tab'edilen bir tefsir de Tefsir-ı Tıbyan'dır. Asıl adı "et-Tıbyan fi Tefsiri'l-Kur'an" olan eser, Hıdır İbn-ı Abdurrahman el-Ezdi tarafından 773 hicri tarihinde Arapça olarak telif edilmiştir. Ayntablı Muhammed ed-Debbaği tarafından Tefsir-ı Tıbyan adı ile 1110/1698 tarihinde Türkçeye çevrilmiştir⁹¹. Bunlardan başka "Tefsiru'l-Kaşani" diye meşhur olup "Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim" veya "Te'vilatu Kaşaniyye" ismini taşıyan ve Kemaluddin Abdurrezzak el-Kaşi es-Semerkandi'ye (v.887/1468) ait olan tefsir, Ali Rıza Doksanyedi tarafından "Tercemetu Tefsiri'l-Kaşani" adı ile Türkçeye çevrilmiştir. Tercüme basılmayıp halen mahtut olarak durmaktadır⁹². "Zübde-ı Asari'l-Mevahib ve'l-Envar" adında Ahmet Salih İbnü Abdillâh tarafından 1096/1684 tarihinde yapılmış bir tercüme ile "Aynu'l-Hayat adında mütercimi belli olmayan Kur'an'ın ortasından bir kısmının tercümesinden ibaret bir tercüme de mevcuttur⁹³. Ayrıca muhtemelen miladi 1490 yılından önce yazılmış olan ve Konya Mevlana Müzesi 6624/921 numarada kayıtlı olan Çağatayca bir Kur'an tercümesi ve tefsirinden de söz etmiş olalım⁹⁴. Bunların yanında Kur'an'ın bilhassa halk arasında yaygın bir şekilde okunan Yasin, Tebareke, Amme gibi sureleri ile namaz surelerini veya bazı ayetleri çevirenler olmuştur⁹⁵. Ne var ki bunlar sanıldığı kadar çok değildir ve üstelik pek bir orijinallikleri de yoktur.

89 Yaşaroğlu, 135.

90 Geniş bilgi için bk. Yaşaroğlu, 133-134, 143-146; Ayrıca bk. Katip Çelebi, I/308.

91 Geniş bilgi için bk. Yaşaroğlu, 135-137, 141-142.

92 Çetiner, Nazratun İla Tercemeti Tefsiri'l-Kur'ani Fi Türkiya, 157.

93 Bunlar için bk. Yaşaroğlu, 131-132, 135.

94 Bk. Abdulkadir İnan, Şeybanlı Özbekler Çağına Ait Bir Çağatayca Kur'an Tefsiri, Ankara, 1963, 61-62.

95 Bk. Yakup Çiçek, 63-66.

Tanzimattan sonra bilhassa Garbı takliden ⁹⁶ pek çok hususta gelişmeler ve değişimler olduğu gibi, başta Kur'an ve onun tefsirleri olmak üzere dini eserlerin anadile tercümesi içinde de gelişmeler olmuştur. Bu değişimin bir sonucu olarak Tanzimatın ilanından yalnızca iki yıl sonra, daha önce sözünü ettiğimiz Tefsir-ı Tibyan Kahire'de tab'edilir. Eser 4 cilt halinde 1841-1842 yıllarında basılır. Bu tercümenin, o zamanki siyasi ve sosyal gelişmelere paralel olarak yavaş yavaş halk tarafından ilgi ve rağbet gördüğü anlaşılıyor. Bu ilgiden dolayı bundan yaklaşık 20 yıl sonra İsmail Ferruh'un Tefsir-ı Mevakıb/Terceme-ı Tefsir-ı Mevahib adlı tercümesi basılır. 1875-77 yılları arasında ise önce Ahmet Salih İbni Abdillah'ın Zübdeu'l-Asari'l-Mevahib ve'l-Envar adlı tercümesi, ardından da yine aynı yılda Muhammed Hayruddin Han Hindi Haydarabadi'nin Kitabu't-Tefsiri'l-Cemali ale't-Tenzili'l-Celali ⁹⁷ adlı tercümesi tab edilir. Bunlardan ilki 2 cilt halinde İstanbul'da, ikincisi ise 4 cilt halinde Kahire'de basılır. Bu eserlerin hepsi de daha önceki dönemlerde yapılmış tercümelerdir. Bu dönemde bunlardan başka tercümeler de zuhur etmiştir. Ancak bunlar Kur'an'ın tamamının değil, bir kısmının tercümesinden ibarettir. Eskişehirli Osman Necatinin Tefsiru'n-Necat adıyla bilinen tefsirli Kur'an tercümesi (İstanbul, 1871) ile Mirza Mehmed Şefi'nin Mişkatu'l-Hayat fi Tefsiri'l-Ayat (İstanbul, 1873) adlı çalışmaları bunlardan bazılarıdır ⁹⁸. Sırrı Paşa Giridi de bu dönemde değişik surelerin tefsirini yapıp neşretmiştir. Sırr-ı Furkan/Tefsir-ı Sure-ı Furkan (İstanbul, 1896), Sırru'l-İnsan/Tefsir-ı Sure-ı İnsan, (İstanbul, 1896), Ahsenu'l-Kasas/Tefsir-ı Sure-ı Yusuf, (İstanbul, 1893), Sırru'l-Meryem/Tefsir-ı Sure-ı Meryem, (Diyarbakır, 1894), Sırr-ı Kur'an ⁹⁹ (İstanbul, 1886-1887) ve Sırr-ı Tenzil (Diyarbakır, 1895) bunlardandır ¹⁰⁰. Hemen belirtelim ki, bu tercümelerin hepsi tefsiri tarzdadır, yani bunlar kısa birer Türkçe tefsir mahiyetindedirler. Henüz bu dönemde bilinen manada meal tarzında tercümeler zuhur etmiş değildir. Bu dönemde Kur'an tercümelerinin bu şekilde peşpeşe zuhur etmesinde Batıyı taklid kadar, hatta belki de ondan fazla milliyetçilik cereyanının etkisi olmuştur. Bazı düşünürlerin bu

96 Ergin, V/1917.

97 Bu tefsirin aslı Arapça olup, Fethu'l-Rahman adını taşımaktadır. Müellifi Sadruddin Muhammed İbn Abdillah'tır. Hicri 882 yılında yazılan tefsir, Ahmed b. Abdurrahman Şah Veliyyullah ed-Dihlevi (v.1176/1762) tarafından Farsçaya aktarılmıştır. (Yaşaroğlu, 147-148; Çetiner, Nazratun İla Tercemeti Tefsiri'l-Kur'an Fi Türkiye, 157).

98 Diğerleri için bk. Müjgan Cumbur, Türkçe Kur'an Tefsir ve Çevirileri Bibliyografyası, Yeni Yayınlar Aylık Bibliyografya Dergisi, c.IV, sy.4, sh.111 vd., Ankara, 1959; Dücan Cündioğlu, Matbu Türkçe Kur'an Çevirileri ve Kur'an Çevirilerinde Yöntem Sorunu, (Tebliğ), II:Kur'an Sempozyumu, Tebliğler-Müzakereler, 4-5 Kasım 1995, Bilgi Vakfı, Ankara, 1996, 165-166.

99 Bu eser, Fahrüddin er-Razi'nin "Mefatihü'l-Gayb" adlı tefsirinin bazı kısımlarının tercümesinden ibarettir. (Çetiner, Nazratun İla Tercemeti Tefsiri'l-Kur'an Fi Türkiye, 156).

100 Hamidullah, Kur'an-ı Kerim Tarihi, 196-197.

dönemde Kur'an'ı kendi dillerinde okuyup öğrenme gereğini sesli bir şekilde dile getirdiklerini görüyoruz. Ali Süavi, Ahmet Agayif, Ahmed Mithad, Mehmed Ubeydullah ve Ziya Gökalp (v.1924) bunların başında gelir. Bu düşünürler eserlerinde bu hususu ısrarla gündeme getirmişlerdir¹⁰¹. Onların bu ısrarlı tutumları semeresini vermiş ve bu dönemde sözünü ettiğimiz bu tercüme ardarda baskılar yapmış, bunlardan bilhassa ilk iki tefsir kısa bir sürede halk arasında yaygınlaşmıştır¹⁰². O dönemde matbuat noktasındaki sıkıntılar ve yönetimin zorlaştırıcı tutumuna rağmen bu kadar eserin tab'edilmiş olması çok önemlidir. Dönemin padişahı Sultan Abdulhamid, bu hareketin arkasında bir takım ardnıyetler sezdiğinden harekete bizzat kendisi karşı çıkmış ve Kur'an'ın Türkçeye tercümesine müsaade etmemiştir¹⁰³. Gazeteci Ahmet Agayif'in Jön Türk gazetesinde Kur'an'ın Türkçeye tercüme edilmesi gerektiği konusunda yaptığı ısrarlı yayınlar üzerine, dönemin şeyhulislamı yayınladığı fetvayla Kur'an'ın Türkçeye tercümesine mani olmuştur¹⁰⁴. Osman Ergin, bu dönemde Kur'an'ı tercüme teşebbüs edenlerin Maarif Nezaretindeki Encümen-ı Teftiş ve Muayene veya Meşihat-ı İslamiyye dairesindeki Tetkik-ı Müllefat-ı Şer'iyye heyetinin sansürüne takılacaklarını belirtiyor¹⁰⁵. İbrahim Hilmi de kendine ait olan Kütübhan-e İslam tarafından Osmanlıca olarak basılan Kur'an tercümesinin mukaddimesinde buna işaret ediyor ve hükümetin yaptığı manialardan söz ediyor¹⁰⁶. Şayet o günkü iktidarın konuya yaklaşımı menfi olmasaydı ve matbuat üzerinde bu derecede baskı bulunmasaydı, belki de daha fazla Kur'an tercümesi vücuda getirilebilecekti. Bu dönemde basılan tercümelelerin bir özelliği de Türkçelerinin ağır ve dillerinin ağdalı olmasıdır. Bununla beraber halk tarafından alınıp okunmuşlardır. Daha önce de pek çok Kur'an tercümesi yapılmıştı, ancak bunlar halk arasında yayıl-

101 Bu dönemdeki fikir hareketleri için bk. Ramazan Hurç, Osmanlılarda Son Devir Fikir Hareketleri, Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı, 2, Elazığ, 1997, 263-275.

102 Tıbyan tefsiri dokuz kez Arap harfleriyle, iki kez de Latin harfleriyle olmak üzere toplam onbir defa; Mevakib ise yedi kez Arap harfleriyle, bir kez de Latin harfleriyle olmak üzere toplam sekiz defa neşredilmişlerdir. (Cündioğlu, Matbu Türkçe Kur'an Çevirileri. 167; Ayrıca bk. Hamidullah, Kur'an-ı Kerim Tarihi, 196, 197).

103 Bk. Zwemer, 95; M.Salih el-Bindak, el-Musteşrikun ve Tercemetu'l-Kur'ani'l-Kerim, Lübnan, 1400/1980, 69; Ali es-Sadık Haseneyn, Lemhatun Tarihiyyetun An Teracimi Maani'l-Kur'ani'l-Kerim, (Tebliğ), en-Nedvetu'l-Alemiyye Havle Tercemati Maani'l-Kur'ani'l-Kerim, İstanbul (?), 1395, 166-167; Aydar, Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi, 111.

104 Zwemer, 96-97; Ergin, V/1927; el-Bindak, 69-70; Aydar, Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi, 111. Daha başka tartışmalar için bk. Dücan Cündioğlu, Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi, İstanbul, 1998, 27-28, dipnot 2.

105 Ergin, V/1923.

106 Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercümesi, (Bir heyet-ı ilmiye tarafından hazırlanmış, İzmirli İsmail Hakkı tarafından tetkik ve tashih edildikten sonra Osmanlıca olarak basılmıştır.), Marifet Matbaası, İstanbul, 1344/1926. 3.

madıkları gibi, onları alıp okuyan da pek yoktu. Bu açıdan bu dönem ve bu dönemde tercümelere gösterilen ilgi çok önemlidir.

II. Meşrutiyetin 1908 yılında ilanına kadar Kur'an-ı Kerim'in tercümesi hareketi bu minval üzere devam etmiştir. Bilhassa 20. asrın ilk yıllarında yukarıda sözünü ettiğimiz resmi yaklaşımdan dolayı olacak ki, yeni tercümeler zuhur etmez, sadece Tıbyan ve Mevakıb tefsirleri birkaç yeni baskı yaparlar. Buna karşılık bu dönemde Kazan, Bakü, Orenburg, Tiflis gibi diğer Türk memleketlerinde Kur'an'ın tefsir ve tercümesi istikametindeki çalışmalar hızla devam eder. Bu dönemde zuhur eden tercümelere bazıları şunlardır: 1 - Anonim, Kelam-ı Şerif Tefsiri, iki ciltten ibarettir ve Tatarcadır. 2 - Tefsir-ı Fevaid, Kazan, 1900; dört ciltten baret olup Tatarcadır. 3 - Anonim, Yasin Suresi, Kazan, 1903; 4 - Numan b.Emir b.Osman, Tefsir-ı Numani, Tatarca olup tamamlanmamıştır, Orenburg, 1907; 5 - İbn-ı Esedullah el-Hamıdı, el-İtkan fi Tercemeti'l-Kur'an, Kazan, 1907-1911, (Tatarca olan bu eser, 1984 yılında İstanbul'da ofset olarak da basılmıştır.); 6 - Mir Muhammed Kerim Mirza Far'ül-Alevi, Kitab-ı Keşfi'l-Hakaik, Bakü, 1908; eser Azericedir. 7 - Muhammed Hasan Mevlazade Şevkevi, Kitabul-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an, Tiflis, 1908; eser Azericedir. 8 - Anonim, Tahsilul-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an, Kazan, 1910; eser Tatarcadır. 9 - Kur'an-ı Kerim Mütercim ve Muhaşşa, eser Özbekçedir. 10 - Ahmet Ferid Abbasi, Sırat-ı Mustakim, eser Tatarcadır, Lahor'da basılmıştır¹⁰⁷. Musa Bigiyef'in (Bekeyoğlu) de 1912 yılında Kur'an-ı Kerim'i Kazakçaya çevirdiği kaydediliyor*. Ancak Altay, bu eserin Tatarca olduğunu söylüyor¹⁰⁸.

Bu bölgelerdeki tercüme hareketi II.Meşrutiyetin ilanı ile Osmanlılar arasında da hızla yayıldı. Kısa bir süre içerisinde pek çok tefsir ve tercüme zuhur etti. Bu dönemde bu hareketin üzerinde Milliyetçilik cereyanının etkisi daha fazla hissedilmektedir¹⁰⁹. Bu konuda ilk ciddi girişimlerde bulunanlardan biri Ubeydullah Efendi'dir. Kur'an'ın Türkçeye çevirilmesi konusunda Lisan Neler Yapıyor adı ile hararetli bir makale yazan Ubeydullah Efendi, ayrıca Kavm-ı Cedid adlı bir risale de yayınlattır¹¹⁰. Ziya Gökalp de bu dönemde yazdığı bir şiirinde hayalindeki ülkeyi, camiinde Türkçe ezanların, namazlarında Türkçe duaların, mekteplerinde Türkçe Kur'anların okunduğu bir ülke şeklinde tavsif

107 Halife Altay, Kur'an-ı Kerim ve Kazak Şivesinde Mana ve Açıklaması, (Tashih eden: Delihan Canaltay), IRCICA; İstanbul, 1990, Önsöz; Cündioğlu, Matbu Türkçe Kur'an Çevirileri..., 172-173.

* Hamdi Mert, Musa Carullah Bigiyef -Hayatı, Mücadelesi ve Fikirleri-, Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Ahmet Yesevi Üniv. Yardım Vakfı Yay. Sayı 8 (Kış 99), s. 130.

108 Altay, Önsöz.

109 Bk. Ergin, V/1606-1607; Cündioğlu, Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi, 22-223.

110 Cündioğlu, Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi, 23-24.

eder¹¹¹; böylece Kur'an'ın ve ibadetlerin Türkçeleştirilmesi ateşini körükler¹¹². Haşim Nihat Erbil, Türkiye İçin Necat ve İtila Yolları adlı eserinde İncil'in Latince'den Avrupadaki bölgesel dillere çevirilmesiyle Batı aleminde din alanında büyük bir anlayışın geliştiğini belirterek, Kazan Türklerinden olup Kur'an'ı Kazakçaya çeviren Musa Carullah Bigiyef'in (v.1949)* de bu davranışıyla İslamiyetin Luther'i durumunda olduğunu ifade etmektedir. Haşim Nahit Bey, Bigiyef'i çok övdüğü yazısında "Rusyalı bir müslüman dininin hakikatine doğru ilk adımı attı. Biz de onu takip edelim" demektedir¹¹³. Erbil'in bu şekilde sözünü edip övdüğü Bigiyef, 1912'de Kazan'da yayınladığı Halk Nazarına Bir Nice Me-sele adlı kitapçıkta kendi Kur'an tercümesinin hususiyetlerini zikreder¹¹⁴.

Bazı düşünürlerin dile getirdiği ve o günkü genel siyasi konjonktürün de taraf olduğu bu anlayış, oldukça rağbet görmüş olacak ki, kısa bir sürede pek çok tercüme zuhur etti. Bunda halkın daha evvelki tercümelere gösterdiği ilginin de payı olsa gerektir. O günkü ulemanın bu fikre karşı çıkmayıp destek vermesi, kaydedilmesi gereken önemli bir noktadır. Bu ahval arasında 1908'de "Tafsilu'l-Beyan" adında bir tercüme zuhur eder. Tercüme-yi hazırlayan Süleyman Tefvik el-Hüseyni, 1897 yılından beri herkesin anlayacağı tarzda bir tefsir üzerinde çalıştığını, ancak 1907 yılında bitirdiği tefsirinin tab'ına dönemin Şeyhulislamı Cemaleddin Efendi'nin izin vermediğini söyler. Süleyman Tefvik, aynı zamanda falcılık, muskacılık gibi uğraşları olan ve bu konularda eserler veren bir zattır¹¹⁵. Bundan sonra Ahmet Cevdet Paşa Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-ı Hulefa¹¹⁶ adlı eseri içerisinde Yusuf suresini tercüme ederek, Temyiz Mahkemesi azası Bereketzade İsmail Hakkı, Envaru'l-Kur'an (İstanbul, 1913-1915) adlı eseriyle, sabık Şeyhulislam Musa Kazım Efendi de Safvetu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an (İstanbul, 1919) adlı tefsiriyle bu harekete destek vermişlerdir. Bu iki zatın tefsirlerinin sadece beşer forması yayınlanabilmiştir. Bunlardan başka, İsmail Ankaravi'nin Fatiha Suresi/Fütuh-ı Ayniyye (İstanbul, 1910), Mehmet Esad Erbili'nin Fatiha Suresi (İstanbul, 1911), Manastırlı Davud Paşa'nın Fatiha

111 Ziya Gökalp, Yeni Hayat, İstanbul, 1976, 11.

112 Ali Rıza Sağman (v.1965), Kur'an -Mahiyeti- Başka Dillere Çevirilmesi, (Nesreden: Düccane Cündioğlu), İslamiyat Üç Aylık Araştırma Dergisi, cilt I, sayı 2 (Nisan-Haziran 1998), Ankara, 1998, 100.

* Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Mert, 126-140.

113 Haşim Nahit Bey, Türkiye İçin Necat ve İtila Yolları, 212'den naklen Mustafa Sabri Efendi, Dini Mücedditler, İstanbul, 1969, 205; Cündioğlu, Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi, 24-25.

114 Bigiyef'in Kur'an tercümesi ve anadilde ibadet konusundaki fikir ve görüşleri için bk. M.Raif Ogan, Kur'an Tercümesi Kur'an Değildir Besim Atalay'a Cevaplar IV Fahreddin Razi'den Nakiller, Sebilürreşad, II; 45, sayfa, 314; Cemal Kutay, Atatürk'ün Beraberinde Götürdüğü Hasret Türkçe İbadet, İstanbul, 1998, 86-96; Mehmet Görmez, Musa Carullah Bigiyef'ten (v.1949) Tarihçi Yazar Cemal Kutay'a Cevap, İslamiyat Üç Aylık Araştırma Dergisi, sayı 2 (Nisan-Haziran 1998), Ankara, 1998, 91-94.

115 Cündioğlu, Matbu Türkçe Kur'an Çevirileri... 171-172.

116 Sadeleştirip baskıya hazırlayan M.Muhsin Bozkurt, İstanbul, 1981.11-16.

Suresi/Din-ı İslam Hediyesi (İzmir, 1911-1912), Mehmed Hayri'nin, Yunus Suresi (İstanbul, 1913) adlı eserleri de bu dönemde basılmışlardır ¹¹⁷. Konyalı Mehmed Efendi de Hülâsatu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an adlı tefsirini bu dönemde yazmış, ancak daha sonra (İstanbul, 1924-1926) tab' ettirmiştir. Bu dönemde tefsiri bir şekilde yapılan Kur'an tercümeleri yanında tefsirden hali olarak yapılanlara da rastlanmaktadır. Meşrutiyetin başında Giritli olan fakat kimliği belli olmayan bir zatın Fransızcadan yaptığı natamam bir tercüme böyledir. Bu tercümenin sadece birkaç forması yayınlanabilmiştir ¹¹⁸. Kütübhaneye-ı İslam sahibi Tüccarzade İbrahim Hilmi tarafından Kur'an-ı Kerim'in Terceme ve Tefsiri adı ile Birinci Dünya Savaşının başlarında neşredilen tercüme de böyledir ve sadece Türkçe metinden ibarettir. Tercümenin 1926'daki baskısında ise ismi Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercümesi olarak kaydedilir ¹¹⁹. Tüccarzade İbrahim Hilmi, her ne kadar Tercüme'yi bir heyet-ı ilmiyeye hazırlattığını söylese de, aslında tercüme'yi Zeki Megamiz adında Suriyeli bir Hıristiyan yapmıştır ¹²⁰.

Bu arada 1910 yılında Abraham (v.1913) isminde Acem menşe'li bir Ermeni misyoneri Bulgaristan'ın Varna şehrinde İncil ile birlikte Türkçe bir Kur'an tercümesi neşreder. Bu eserin bir sahifesinde Türkçe Kur'an tercümesi, diğer sahifesinde ise İncil'in Türkçe tercümesi yer almaktadır. Abraham'ın Türklerin İncil'i okumalarını sağlamak için böyle yaptığı iddia edilmektedir. Zira Türklere sadece İncil verildiği zaman yırtıp atıyorlardı. Abraham onu Kur'an'ın tercümesi ile birlikte neşrederek yırtılıp atılmasını engelledi. Böylece bu tercüme'yi alan Türkler İncil'in tercümesini de alıp okumuş olacaklardı ¹²¹.

Bu dönemde yapılmış Kur'an tercümeleri bunlardan ibarettir. Ancak başta İslam Mecmuası, Sırat-ı Müstakim (daha sonra Sebilurreşad) olmak üzere dini muhtevalı dergilerde bazı ayet ve surelerin tefsiri tarzda tercüme edildiğine de tesadüf edilmektedir. Manastırlı Rıfat kendi tercüme ve tefsirlerini İslam Mecmuasında yayınlamıştır. Mehmet Akif, Bereketzade İsmail Hakkı, Milaslı İsmail Hakkı, Manastırlı İsmail Hakkı, Mehmed Fahreddin, Ahmed Hamdi Aksekili gibi pek çok alim de Sırat-ı Mustakimde (daha sonra Sebilurreşadda) ayet ve surelerin tefsir ve tercümelerini yayınlamışlardır ¹²².

117 Cündioğlu, Matbu Türkçe Kur'an Çevirileri..., 175.

118 Yeni Kur'an Tercümesi, Sebilurreşad, XXIV/617, sayfa 289, 18 Eylül, 1340.

119 Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercümesi, Marifet Matbaası, İstanbul, 1344/1926.

120 Ergin, V/1927; Cündioğlu, Matbu Türkçe Kur'an Tercümeleri..., 175-177.

121 Hamidullah, Kur'an Tarihi, 97-99. Ayrıca bk. Yaşaroğlu, 148-149.

122 Bk. İslam Mecmuası cilt I, her sayının ilk yazısı; Sırat-ı Mustakim ve Sebilur'Reşad Mecmualarında Çıkan Tefsirle İlgili Yazılar, Sakarya İ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 1, yıl 1996, Adapazarı 1996, 29-53.

Bu dönemde üzerinde durulması gereken önemli bir husus da şudur: Daha önce Kur'an'ın tefsir ve tercümesi konusunda fikir ve ilim adamları arasında bir münakaşa cereyan etmemişti. İktidar ve Şehulislamlik makamı menfi tavır takınmış, alimlerin çoğunluğu ise harekete karşı sessiz kalmıştır. Yalnızca küçük bir azınlık hareketi destekler mahiyette fikir beyan etmişlerdi ki yukarıda bunlardan söz ettik. Yusuf Akçura Türk Yurdu'nda yazdığı bir yazıda bu konuya temas ederken şöyle demektedir: "... Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye nakli Türkiye'de o kadar celb-ı dikkat edemedi. Münevver tabakalar bile bu azim vakianın adeta farkına varamamış gibi göründüler." ¹²³. II.Meşrutiyetin ilanı ile tefsir ve tercüme hareketi büyük bir ivme kazanınca ve ehil olan, olmayan pek çok kişi Kur'an'ı tefsir ve tercüme edince yavaş yavaş bu münakaşa zuhur etmeye başladı. Daha önce sözünü ettiğimiz ve harekete destek verdiklerini belirttiğimiz zatlardan başka Dr.Milaslı İsmail Hakkı da, Sebilurreşad dergisinde ¹²⁴ yayınladığı Kur'an-ı Kerim Tercüme Olunabilir mi? adlı makalesiyle ilk kez bu noktaya ciddi bir şekilde dikkat çekti. Daha sonra sabık Şeyhulislam Mustafa Sabri Efendi Dini Mücedditler ve Mes'eletu Tercemeti'l-Kur'an adlı eserlerinde bu hareketin asıl gayesinin tercümeleri Kur'an yerine ikame etmek ve ibadetlerde kullanmak olduğunu belirtecek ve harekete şiddetle karşı çıkacaktır ¹²⁵...

Cumhuriyetin ilanı sürecinde de Kur'an tercümesi ile ilgili çalışmaların devam ettiğini görmekteyiz. Esasen Yeni Hükümetin dine sadakatle bağlı olmak gibi bir tavır sergilemesi, Büyük Millet Meclisi'nin Kur'an ve Hadis tilavetleriyle açılması, mecliste din sınıfına mensup hayli zevatın bulunması gibi hususlar, dönemin dine bakışını genel hatlarıyla ele vermektedir. Bu sıcak ve samimi yaklaşım, doğal olarak Kur'an'a, onun tefsir ve tercümelerine olan ilgiyi arttırmıştır. Daha evvel tab edilmiş bazı tefsir-tercüme eserleri yeniden basılırken, yeni zuhur eden tercüme eserleri de olmuştur. Bunlardan biri Zeki Meğamiz'in tercümesidir. Aslında Meğamiz'in tercümesi yeni değildir, onun daha evvel de (1914'te) beş forması basılıp neşredilmişti. Ancak şimdi tamamı basılacaktı. Zeki Meğamiz, daha evvel de belirttiğimiz gibi, Suriyeli olup Hıristiyan dinine mensuptur. Corci Zeydan'ın Medeniyet-i İslam Tarihi adlı eserini Türkçeye tercüme etmiştir. Meğ-

123 Yusuf Akçura, 1329 senesinde Türk Dünyası, Türk Yurdu, VI/2135, yıl 3, sayı 4, 17 Nisan 1330; Cündioğlu, Matbu Türkçe Kur'an Tercümeleri..., 177-178.

124 Sebilurreşad, XV/390, sayfa 447-449. Bu makale Cumhuriyetin ilanından sonra yazarın başka bir makalesiyle birlikte müstakil bir risale halinde de basılmıştır. Dr.Milaslı İsmail Hakkı, Kur'an-ı Kerim Tercüme Olunabilir mi? ve Yeni Vadide Fatıha Tercüme ve Tefsiri, Hilal Matbaası, İstanbul, 1342.

125 Mustafa Sabri Efendi, Dini Mücedditler, İstanbul, 1969, 196-197, 209; Aynı müellif, Mes'eletu Tercemeti'l-Kur'an, el-Kahire, 1351, 3-5; Aydar, Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi, 113; Cündioğlu, Matbu Türkçe Kur'an Tercümeleri..., 178-179.

miz'in bu tercümesini İstanbul'da Kütüphane-ı İslam adlı yayınevin sahibi İbrahim Hilmi basacaktır. Bunu bir şekilde haber alan ve tercümeyi tetkik etme fırsatı bulan Sebilürreşad dergisi, girişimi sert bir şekilde eleştirerek okuyucularına haber verir. "Büyük Bir Tecavüz: Kur'an'dan Menfaat Te'minine Kalkışan Cür'etkar Bir Hristiyan" adını taşıyan imzasız makale 1923 yılının ortalarında yayınlanır. Mütercime yapılan sert tenkitlerden sonra tercüme hakkında şunlar yazılır: ".. Kur'an'ın Tercümesi namı verilen o eseri gördük ve okuduk. Aman ya Rabbi! Bu ne rekik, ne çetrefil, ne bozuk bir lisan! Ve ne kadar yabancı, ne hatalı bir tercüme! Ashyla hiç münasebeti olmayan bu tercüme acaba hangi cesaretle bu adam ortaya çıkaracak?"¹²⁶.

Makalede iddia edildiğine göre, eser piyasaya sürüleceği zaman mütercim Zeki Meğamiz, İslam dinini kabul ettiğini açıklayacaktır. Böylece eserin daha çok ilgi görüp, daha fazla satılması sağlanmış olacaktır. Dergide yayınlanan yazıda ayrıca Büyük Millet Meclisi ve Şer'iyeye Vekaleti bu konuda gerekli tedbirleri almaya davet edilir. Makalede aynı zamanda Kur'an tercümesinin artık bir ihtiyaç olduğu ve halkın da buna gerek duyduğu belirtilerek Meclis tarafından bunun bir ilmi heyete yaptırılması teklif edilmektedir.

Şer'iyeye Vekaleti bu yayını göz önünde bulundurarak gerekli girişimlerde bulunur ve Dahiliye Vekaletinin desteğiyle bu tercümenin basımını ve yayımını engeller¹²⁷. Derginin ikinci teklifi de daha sonra Büyük Millet Meclisince ele alınacak ve bu konuda girişimde bulunulacaktır ki, biz ileride bu konuda bilgi vereceğiz.

Bu döneme ait bir başka girişim de Musa Carullah Bigiyef'e aittir. Bigiyef, daha önce sözünü ettiğimiz Türkçe Kur'an tercümesinin Meclisin şerefine neşri için 1923 yılında başvuruda bulunur. Bigiyef bu konuda Türkiye Büyük Millet Meclisine Münacaat adında bir kitapçık hazırlar. Burada tercümesini över ve sadece asan Türk lisanı ile Kur'an'ı tercüme ettiğini söyler¹²⁸. Ancak, bu başvurusu kabul edilmez ve tercümesi yayınlanmaz¹²⁹. Bu arada Sefaret imamla-

126 Sebilürreşad, XXI/542-543, (Temmuz, 1339), sayfa 181-182. Ayrıca bk. Cündioğlu, Matbu Türkçe Kur'an Tercümeleri... 179.

127 Kur'an-ı Kerim Tercümesi, Sebilürreşad, XXIII/597, (Nisan, 1340), sayfa, 377; Cündioğlu, Matbu Türkçe Kur'an Tercümeleri... 180.

128 Görmez, 90.

129 Cündioğlu, Matbu Türkçe Kur'an Tercümeleri... 180. Bigiyef tercümesini daha sonraları beraberinde Kahire'ye götürür ve oradaki Ezher Kitaplığına emanet eder. 1948 yılında Millet Gazetesi Bigiyef'in bu tercümesini okuyucularına hediye edeceğini ilan eder. Bigiyef, tercümesini alıp bu Gazeteye vermek üzere Mısır'a gider, ancak dönmeden orada vefat eder. Bunun üzerine Gazete vadini yerine getiremez. Tercümenin Kahire'deki Türk Büyükelçiliğine verildiği söyleniyorsa da, henüz bulunabilmiş değildir. (Görmez, 90-91)

rından Haşim Veli, Üsküdar Hüdayi Dergahı kütüphanesinde ve İskele Camiinde, Kanuni Sultan Süleyman devrine ait bir Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercümesi bulur ve bu tercümenin Duha suresinden Nas suresine kadar olan kısmını, örnek bir tanıtım olması düşüncesiyle, Kur'an-ı Kerim'in Tercümesinden Bir Nümune (İstanbul, 26 Eylül, 1339) adıyla yayımlar. Satırlı şekilde yapılan tercümenin dili oldukça sadedir ve rahatlıkla anlaşılabilir türdedir¹³⁰. Bütün bunlar olup bitirken, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarihi bir karar vererek Saltanata son verir ve Cumhuriyeti ilan eder. Artık yeni bir dönem başlamıştır. Esasen 1920'li yıllardan beri fiilen varolan yönetimin adı resmen de tescil edilmiş ve devletin adı Türkiye Cumhuriyeti olmuştur.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TEFSİR VE TERCÜME ÇALIŞMALARI

Cumhuriyet Dönemi Kur'an çalışmaları açısından daha evvelki dönemlere nazaran çok verimli ve hareketli olmuştur. Bilhassa II. Meşrutiyetle hızlanan Kur'an tercümesi hareketi bu dönemde tırendini iyice yükseltmiştir. Dönemin daha rahat takip edilmesi açısından belli aralıklarla incelemeyi uygun gördük.

1923-1930 YILLARI ARASI

Kur'an'ın Türkçeye tercümesi işi bilhassa son dönemlerde eskiye nazaran bir hız kazanmıştı. Ancak Cumhuriyetin ilanı ile birlikte bu hız artarak devam etti. Ardarda tercüme zuhur etti. Kısa bir süre içerisinde bir çok tercüme vücut buldu. Büyük bir ihtimalle Cumhuriyet döneminde ilk zuhur eden tercüme Seyyid Süleyman Tefvik el-Hüseyni'ye (v.1939) aittir. "Kur'an-ı Kerim Tercümesi" adı verilen eser, (Kur'an-ı Kerim Tercümesi, Maarif Kütüphanesi, İstanbul, 1924) gelen eleştiriler üzerine daha sonra "Zübdetü'l-Beyan" adı ile neşredilir. Bu tercüme, ilk üç surenin, yani Fatıha, Bakara ve Al-İmran surelerinin tercümesinden ibaret olup 112 sayfadır. Süleyman Tefvik, S.T rümuzuyla Harf devrimine kadar şu çevirileri de yayımlamıştır: 1- Terceme-ı Şerife/Türkçe Kur'an-ı Kerim, İstanbul, 1926, 2- Türkçe Kur'an-ı Kerim, İstanbul, 1926, Bu tercüme, Meclis Maarif azaları Hacı Zihni Efendi ile Faiz Efendi ve Müellefat-ı Şer'iyye azası Aydoslu Tefvik Efendi ve Dersvekili Halis Efendi'den oluşan bir heyetin 1323 Rumi yılında tedkik ve takdir ettikleri "Tafsilu'l-Beyan" adlı tefsirden mülahhasdır. Tercümede Kur'an metni yer almadığı gibi, herhangi bir tefsir

¹³⁰ Cündioğlu, Matbu Türkçe Kur'an Tercümeleri... 181.

ve izah da yoktur¹³¹. 3- Kur'an-ı Kerim Tercümesi/Türkçe Mushaf-ı Şerif, İstanbul, 1927. Bu tercüme muhtemelen ikinci sırada zikredilenin aynısıdır. Zira bunun da Mülga Meşihat ve Maarif Nezareti Tedkik-ı Müellefat heyeti tarafından müteşekkil komisyonu mahsusaca tedkik ve takdir olunan mufassal bir tefsirden mülahhas olduğu belirtilmete, ancak tefsirin adı verilmemektedir. Tercümenin başında S.T. imzası, kısa bir mukaddime ve fihrist yer almaktadır¹³². 4- Türkçeli Kur'an-ı Kerim, İstanbul, 1927. Bu son tercümenin Fatih dersiam ve vaizlerinden Osman Raşid Efendi riyasetindeki bir heyet-ı ilmiyye tarafından hazırlandığı ve Süleyman Tevfik tarafından tashih edildiği belirtilmiştir¹³³.

Cumhuriyetin ilanının hemen ardından neşredilen ikinci tercüme ise Nuru'l-Beyan adını taşımaktadır. Süleyman Tevfik'in tercümesinden bir gün sonra yayınlanmıştır¹³⁴. Bu tercüme, Şeyh Muhsini Fani müstear adını kullanan Hüseyin Kazım Kadri başkanlığında bir heyet tarafından hazırlanmıştır. O zamanlar yayınlanan tercümelemin önsözünde tercümenin bir heyet-ı ilmiye tarafından hazırlandığını söylemek adeta bir gelenek halini almıştı. Pek çok tercümenin mukaddimesinde bu ibareyi görmek mümkündür. Bize öyle geliyor ki, mukaddimesinde bu ibare olan tercümelemin de tamamen bir tek kişinin eseridir, ancak muhtemelen daha fazla rağbet görsün düşüncesiyle mukaddimeye bu ibare konulmuştur. Tercümenin oluşmasında birinin bir fikri veya ufak bir katkısı olmuşsa, yahut birilerinin tedkikinden geçmişse bütün bunlar heyet olarak takdim edilmiştir. İşte heyet tercümesi olduğu söylenen ve fakat Hüseyin Kazım Kadri'nin adıyla piyasaya sürülen Nuru'l-Beyan adlı bu tercüme büyük tartışmalara sebep olmuş, sonuçta Diyanet İşleri Riyaseti de tartışmaya girmek zorunda kalmış ve 27 Nisan 1340 (1924) tarihinde bu tercümenin aleyhinde bir beyanname yayınlamıştır. Hüseyin Kazım Kadri'ye ve tercümesine en sert eleştiriler yine daha evvel de olduğu gibi Sebilurreşad dergisinden gelmiştir. Ahmed Hamdi Aksekili de bu tercümenin aleyhinde yazılar yayınlamıştır. Doğrul da eserin herhangi bir ilmi değerinin olmadığını belirtmektedir¹³⁵. Hüseyin Kazım Kadri ise, bu yazıların çoğuna cevap vermeye çalışmış¹³⁶, ancak tercümesine olan ilginin azalmasına engel olamamıştır.

131 Yaşaroğlu, 155-156.

132 Yaşaroğlu, 158-159.

133 Cündioğlu, Matbu Türkçe Kur'an Tercümeleri... 181-182.

134 Sebilurreşad, XXIII/596, (Nisan, 1340), sayfa 377; Cündioğlu, Matbu Türkçe Kur'an Tercümeleri... 181, 183.

135 Ömer Rıza Doğrul, Kur'an Nedir, (Osmanlıca), İstanbul, 1345/1927, 93-94.

136 Geniş bilgi için bk. Sebilurreşad, XXIV/599, (Mayıs 1340), sayfa 7-8; XXIV/600, (Mayıs, 1340), sayfa, 23; Nuru'l-Beyan, 1-7; Cündioğlu, Matbu Türkçe Kur'an Tercümeleri... 183.

Cumhuriyetin ilanı ile beraber, Kur'an'ın tercümesi konusundaki faaliyetler daha büyük bir hız kazanmıştır. Bunun farklı sebepleri vardır muhakkak. Gerek bazı tercümelerin mukaddimesinde, gerekse bazı eserlerde verilen bilgilere göre, bu sebeplerden biri de Cumhuriyetle beraber bu konuda getirilen serbestliktir. Süleyman Tevfik, yayınladığı Terceme-ı Şerife'nin önsözünde, Saltanat devrinde Kur'an'ın halk kitleleri tarafından hakiki surette anlaşılmasından sekari ümmete geçenlerin korktuğunu, bu yüzden karşı çıktıklarını belirterek, Cumhuriyet ile beraber kendilerinin bu konuda rahata ve serbestliğe kavuştuklarını söylemektedir¹³⁷. "...Çok şükür Cumhuriyet ve hakiki hürriyet devri Maarif Kütüphanesine o kuvveti bahşettiğinden Maarif Kütüphanesi de Kur'an-ı Kerim'in tercümesini siz muhterem kariilerine takdime muvaffak olmakla kendini bahtiyar sayar."¹³⁸. "Araplık alemleri Türklerden ayrıldıktan, Hilafet kaldırıldıktan ve nihayet Cumhuriyet ilan edildikten sonra, Kur'an'ı Türkçeye tercümede bir faaliyet, bir yarış baş gösterdi. İbrahim Hilmi, Zeki Meğamiz'in tercümesini İzmirli İsmail Hakkı'nın tedkikinden geçirterek neşrettiği gibi, ayrıca bu zata ve Hüseyin Kazım Kadri'ye de birer Kur'an tercümesi yaptırıp neşrettirdi ve bunları (...) daha birçok tercümeler takip etti¹³⁹. İşte bu ve benzeri sebepler ehil olan, olmayan pek çok kişiyi Kur'an'ı tercüme etmeye sevketti. Bunların büyük bir kısmı, "din ve dile hizmetten ziyade, kazanç kasdıyle"¹⁴⁰ bu işi yapıyorlardı. Cemil Said de bunlardan biriydi.

Cemil Said, Cihan Kütüphanesi sahibi Ermeni asıllı Mihran Efendi (V1936)'nin siparişi üzerine Kasımırski'nin Fransızca tercümesini Türkçeye nakleder. Mihran Efendi bu tercümeyle Türkçe Kur'an adıyla Eylül 1924 (Safer 1343)te neşreder. Sebilürreşad dergisi bu tercümenin zuhurunu şöyle haber verir: "Cihan Kütüphanesi sahibi Mihran Efendi, müsta'cilen diğer bir tercümenin tab'ına başladı ve az zamanda ikmal ederek "Türkçe Kur'an" namıyla bu hafta neşretti"¹⁴¹. Haberde de belirtildiği gibi tercüme az zamanda tamamlanmıştı, çünkü üzerinde hiç bir emek sarfetmeden, hatta Kur'an'ın Arapça aslı ile karşılaştırılmadan, sadece Fransızca tercüme Türkçeye aktarılmak suretiyle hazırlanıp basılmıştı. Esasen mütercim kendisi de tercüme konusunda hassas davranılmadığını hissetmektedir. Ona göre, Kur'an'ı tercüme için öyle her dâlda

137 Cündioğlu, Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi, 28-29.

138 Türkçe Kur'an-ı Kerim, İstanbul, 1926, Maarif Kütüphanesi, Takdim yazısı; Ayrıca bk. Cündioğlu, Matbu Türkçe Kur'an tercümeleri... 182, dipnot, 46.

139 Ergin, V/1928.

140 Ergin, V/1928, haşiyeye 12.

141 Yeni Kur'an tercümesi, Sebilürreşad, XXIV/617, (18 Safer 1343), sayfa 289. Ayrıca 18 Eylül 1924 tarihli İkdâm Gazetesinde de bu tercümenin yayımlandığına dair bir haber vardır.

mütehassıs olmak, ilimler konusunda geniş bilgiye vakıf olmak gibi bir özellik taşımaya gerek yoktur. Bu iş için müteşebbis ve azim sahibi olmak yeterlidir. Nitekim müsteşrikler de böyle yapmışlardır¹⁴². Mütercim her ne kadar mukaddimede "Kur'an-ı Azimüşşan'ı gerek Arapçasından ve gerek müteaddit Türkçe tefsirlerden tetebbu ederek terceme" ettiğini söylüyorsa da, daha sonra onun bu konuda doğru söylemediği, yaptığı tercümenin A.B. Kasimirski'nin Le Coran, (Paris, 1832) adlı Fransızca çevirisinin Türkçeye naklinden başka bir şey olmadığı anlaşılmıştır¹⁴³. "Kısaca bu eser, Fransızca bir çevirinin kötü bir kopyasından ibaretti."¹⁴⁴ Bu açıdan o da pek çok hatalarla doluydu ve Nuru'l-Beyan gibi o da çok eleştirilere maruz kaldı. Basında aleyhinde pek çok yazılar yazıldı. Bu yazıların birinde şöyle denilmektedir: "Cemil Said Bey, selahiyet ve ihtisasa hürmetkar olsa, şüphesiz böyle işleri ehline bırakır, hiç olmazsa hatayata ve tahrifatı kendisine gösterildikten sonra, tercümesini medhu senada ısrar etmezdi. Bu da Cemil Said Bey'in kendilerine gösterilen hataların ehemmiyetini de takdir edecek derecede haiz-ı vukuf olmadığını göstermektedir. Bir mütercimin seviye-i ilmiyesi bu merkezde olursa, tabii ona söylenecek söz kalmaz."¹⁴⁵

Diyanet İşleri Reisi Rıfat Börekçi de bu çeviri ile ilgili olarak bir beyanname yayımlar:

Diyanet İşleri Riyaset-ı Aliyyesinden:

"Türkçe Kur'an-ı Kerim" namıyla Cemil Said imzasıyla intişar eden eser tedkik olundu. Kur'an-ı Azimüşşan ile karşılaştırıldığı zaman serapa muharref olduğu anlaşılan bu esere "Türkçe Kur'an" demek esasen caiz olmadığı gibi, "Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi" diye itimad etmek de caiz değildir. Binaenaley gunagun maksadlarla neşredilen bu gibi eserlere aldanmamalarını msülümanlara tavsiye etmeyi bir vazife addederiz."

1 Teşrin-ı Evvel 1340

Diyanet İşleri Reisi Rıfat (Börekçi)¹⁴⁶

142 Kur'an-ı Kerim Tercümesi/Türkçe Kur'an-ı Kerim, İstanbul, 1924, mukaddime.

143 Bk. Ergin, V/1928, haşiyeye, 12.

144 Cündioğlu, Matbu Türkçe Kur'an Çevirileri... 186.

145 Sebilürreşad, XXV/640, sayfa 251. Ayrıca bk. Cündioğlu, Matbu Türkçe Kur'an Çevirileri... 187, dipnot 58. Başka bir eleştiri yazısı için bk. Ahmet Hamdi Akseki, Türkçe Kur'an Namındaki Kitabın Sahibi Cemil Said Bey'e, Sebilürreşad, XXIV/624, (Kasım 1340), sayfa 403-406.

146 Sebilürreşad, XXIV/620, (Ekim 1340), sayfa 349. Ayrıca bk. Cündioğlu, Matbu Türkçe Kur'an Çevirileri... 186.

Ömer Rıza Doğrul da bu tercüme için şunları söylemektedir: "Bu eser, Kur'an tercümesi olmaktan ziyade Kur'an tercümesinin tercümesidir. Kur'an'ın manalarını tamamiyle ifadeden aciz olan bu tercüme, ilim ve edebiyat namına hiçbir kıymeti haiz değildir."¹⁴⁷

Cemil Said'in tercümesi Mustafa Kemal Atatürk'ün de okuduğu bir tercümedir. Ancak yıllar sonra Atatürk de bu tercüme yüzünden hoşnutsuzluğunu dile getirecektir. Hafız Sadettin Kaynak'ın naklettiğine göre, Atatürk kendisine Kur'an'dan bir yer göstererek Türkçesini okumasını ister. Kaynak da gösterilen yeri okur. Cemil Said'in tercümesi şöyledir: "İki hemşireyi nikah etmeyiniz. Bir emri vaki olmuş ise Allah gafur ve rahimdir." Bunu duyan Atatürk yüksek sesle,

"- Konya'ya git, orada karının hemşiresini bilmeden al, sonra da bir emri vaki oldu. Allah gafur ve rahimdir de ha! Bu bir hezeyandır!" der. Sadettin Kaynak, bunun mütercimden kaynaklanan bir hata olduğunu, Kur'an'ın asıl ifadesinde böyle bir şey olmadığını izah etmek için hayli zorlanır. Ertesi gün, meseleyi tetkik eden Atatürk de bunun tercümede bulunan bir hata olduğunu, aslında böyle bir şey olmadığını anlar¹⁴⁸.

Konunun önemine binaen buraya olaya kitabında geniş yer veren Osman Ergin'in mütalalarını almak istiyoruz: "Tercümesinin iyi olmadığı ileri sürülen ve haikaten Atatürk'ü bile yanlış kanaatlara saptırarak Kur'an'a hezeyandır dertiren kitap, Cemil Said'in Kazimireski'den tercüme ettiği nüshadır. O, bunu Fransızcadan tercüme ettiğini inkar ediyor. Her ne kadar eserin önsözünde "Kur'an-ı Azimüşşan'ı gerek Arapçasından, gerek müteaddit Türkçe tefsirlerden tetebbu ederek aynen tercüme ve Türkçe şivesiyle mananın harfiyyen muhafazasına gayret eyledim. Benim vazifem, Arapçayı aynen Türkçe olarak bildirmekten ibarettir." diyorsa da, umumun kanaati bunun aksini gösterdiği gibi, burada yanlışlığa sebep olan ayetin Fransızcaya tercümesiyle Türkçesi arasındaki benzeş de mütercimin iddiasını yalan çıkarmaktadır.

Bahis mevzuu olan Nisa suresinin 27'inci ayetinin sonundaki "illa ma kad selef" ibaresini Kazimirski "fetakompli" diye tercüme etmiş ve Cemil Said'in de bunu dilimize emri vaki tarzında almış olduğu görülmektedir. Kazimirski'nin ibaresi: "Si le fait est accompli, Dieu sera indulgent et miséricordieux."dir. Fransız mütercim bu ibareyi haşiye ve tefsir olarak da sahifenin altına şöyle yazar: "On ne devait pas toucher a ce qui etait un fait accompli, et donner a la loi une

¹⁴⁷ Doğrul, 94. Ayrıca bk. Cündioğlu, Matbu Türkçe Kur'an Çevirileri.. 187.

¹⁴⁸ Ergin, V/1953-1954.

force rétroactive." ¹⁴⁹. İşte Cemil Said bunu lakin bir emri vaki olmuş ise tarzında dilimize çevirmiştir. Türkçede emri vaki tabiri; arzu hilafında, istenilmeyerek, kazara, yanlışlıkla yapılan şeylerde kullanılır. Hatta Fransızların "fetakompli" tabiri de hemen hemen bu manada dilimizde aynen kullanılmaktadır.

İşte dilimizde bu tabirin kullanılışı bu manalara geldiği içindir ki iki kız kardeşi bir nikahta bulundurmakta böyle bir hal vaki olmuştur düşüncesiyle Atatürk bu mütalada bulunmuş ve tabiidir ki Kur'an'ı yanlış anlamıştır.

Halbuki "illa ma kad selef"i öteki mütercimler: "Geçen geçmiştir, geçen geçti, ancak geçen geçmiştir, meğer ki bu selefte vaki olmuş ola, meğerki evvelce vuku bulmuş olsun, meğerki bu menhiyyat zaman-ı cahiliyette vuku bulmuş olsun, hürmetine delil gelmezden evvel" şekillerinde tercüme etmişlerdir. Görülüyor ki, Cemil Said'ten başka hiçbirisi emri vaki tabirini kullanmamıştır.

Bakılırsa emri vaki klişesinin Türkçesi de: Olan iş, geçen iş gibi bir manaya gelirse de, biraz önce söylediğim gibi bu klişenin dilimizde muayyen ve muhasses bir manada kullanıla gelmesi bu zannı doğurmuş ve bu yanlışlığı yapmıştır. Yabancı dillerden yapılacak tercümelerde ne kadar dikkatli davranılmak lazım geleceğini bu hadise bir kat daha göstermiştir." ¹⁵⁰.

Bütün bu eleştirilere rağmen Cemil Said'in tercümesi 1928'de ikinci bir baskı daha yapmıştır.

Bundan sonra diğer tercüme peşpeşe sökün etti. Daha önce kendisinden sık sık söz ettiğimiz Tüccarzade İbrahim Hilmi, Cumhuriyetin ilanından sonra da Kur'an tercümelerini tab' işine devam etti. Önce İzmirli İsmail Hakkı'ya bir tercüme siparişi verdi. İzmirli'nin hazırladığı tercümenin ilk formlarını 1924 yılında piyasaya sürdü. Bu arada İzmirliye daha evvel Zeki Meğamiz'in yaptığı tercüme redakte ettirdi ve İzmirli'nin denetiminden geçtiği haliyle bir heyet tercümesi olarak 1926 yılında neşretti. Bu dönemde yayınlanan diğer bazı tercüme gibi bunda da Kur'an'ın metni yer almamıştır. Sayfa altında ise bazı kısa notlar vardır. 1927 yılında ise İzmirli'nin "Meani-ı Kur'an" adlı tercümesinin tamamını yayınladı. İzmirli'nin tercümesi iki cilt halinde tab'edilmiştir. İzmirli tercümesinin başına Kur'an tercümesi ile ilgili bir mukaddime koymuştur. Sayfaların altında tefsir kısmı vardır. Tercümenin her cildinin sonunda bir fihrist yer alır ¹⁵¹. Tercümenin piyasaya çıkmasıyla birlikte bazı gazete ve dergilerde

149 İfadeler M.Kasımırski'nin Le Koran (Paris, 1909, sayfa 67) adlı tercümesinden düzeltilerek alınmıştır.

150 Ergin, V/1954-1955, haşiye 3.

151 Yaşaroğlu, 155-156.

İzmirli'nin tercümesini öven yazılar yayınlandı¹⁵². Ömer Rıza Doğrul da tercümeyle ilgili stayışkar ifadeler kullanmaktadır. Daha evvel neşredilen tercümeleri eleştiren ve içlerinde medar-ı iftihar olabilecek birinin bulunmadığını, her cümlelerinin tashihe muhtaç olduğunu, bu yüzden de bunlara itimad edilemeyeceğini belirten Doğrul, "yalnız üstad-ı muhterem İzmirli İsmail Hakkı Bey Efendi'nin (Maani-ı Kur'an) ünvanıyla tahrir ve Kütüphaneye'nin neşrettiği tercümeyle bunlardan istisna edebiliriz" diyor. Doğrul daha sonra şöyle devam ediyor: "(...) Bu tercümeyle okyanlar, Üstadın maaniyi eda ediyorken ilmin inceliklerine riayet ettiğine itimad ederek onu mütalaa edebilirler. İlim ve ihtisas nokta-ı nazarından bu mevkii haiz olan bu tercüme, lisan ve edebiyat nokta-ı nazarından da aynı seviyede olsaydı o zaman neslimizin mükemmel bir tercümeyle sahip olduğunu söyleyebilirdik. Fakat Üstadın eseri bize bu muvaffakiyetin kemal bulacağını müjdelemektedir."¹⁵³ Bu sıralarda daha önce Şer'iyye vekilliği yapmış olan Konyalı Mehmed Vehbi Efendi'nin (v.1949) "Hülasatu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an" adlı 15 ciltlik tefsir ve tercümesi yayınlandı. Mehmed Vehbi Efendi, daha önce de sözünü ettiğimiz gibi tefsirini 1914-15'li yıllarda tamamlamıştı, ancak o zamanlar basmaya muvaffak olamamıştı. Mehmed Vehbi'nin daha önce Şer'iyye vekilliği yapmış olması ve namının duyulmuş olması, eserine olan rağbeti de arttırmıştır. Bunun sonucu olarak bilhassa tefsirinin ilk ciltleri birkaç kez basılmışlardır¹⁵⁴. Bununla beraber tefsirin yeni nesli tatminden çok uzak olduğu belirtilmiştir¹⁵⁵.

Mehmet Vehbi'nin "Hülasatu'l-Beyan" adlı tefsiri, adına bakıldığında Arapça olduğu zannedilen, fakat tamamıyla Türkçe olan bir tefsirdir. Tefsirde önce ayetlerin meali veriliyor, arkasından ayetlerin izahı yapılıyor. Luğavi izahlara pek yer verilmeyen tefsirde, evveiki müfessirlerin görüşlerine yer verilmektedir. Müellif bu görüşleri kendi yorumunu teyid etmek üzere nakletmektedir. Mehmet Vehbi'nin tefsiri, daha ziyade taklidi bir tefsir olarak değerlendirilmektedir¹⁵⁶. Konyalı Mehmet Vehbi'nin tefsiri daha sonraları Latin harfleriyle de tab'edilir.

152 Bk. İkdâm Gazetesi, 15 Eylül 1924, sayfa 3; Yusuf Ziya, Maani-ı Kur'an, Mihrab Mecmuası, (1925), sayfa 159-164. Ayrıca bk. Cündioğlu, Matbu Türkçe Kur'an Çevirileri.. 187-188, dipnot 62.

153 Doğrul, Kur'an Nedir, 95.

154 Ergin, V/1930, haşiyede 7. madde; Cündioğlu, Matbu Türkçe Kur'an Çevirileri... 187.

155 Doğrul, 95-96.

156 Bk. Süleyman Mollaibrahimoğlu, Nazratun Ammetun Li'd-Dirasati'l-Mutaallikati Bi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim Fi Ahdi'l-Cumhuriyeti (1923-1995) Fi Türkiye, Mecelletu's-Şeria ve'd-Dirasati'l-İslamiyye, Yıl 12, adet 32 (Rebiulevel 1418, Ağustos 1997), (Ayrı basım), 22.

Mehmet Vehbi Efendi'ye ait bir tefsir de "el-Ahkamu'l-Kur'aniyye" adını taşımaktadır. Kur'an-ı Kerim'de bulunan ahkam ile ilgili ayetlerin tefsir edildiği bu eserde, hadislerle yer verilmediği gibi fakihlerin görüş ve ihtilaflarına da değinilmemiştir. Müellif, sadece ayetle ilgili fıkhi hükümleri Hanefi mezhebinin esasları muvacehesinde açıklamaya çalışmıştır. İlk baskısı 1922 yılında yapılan tefsir, daha sonra Latin harfleriyle olmak üzere 1947 ve 1966 yıllarında da tab' edilir¹⁵⁷.

1927 yılında Türkçeli Kur'an-ı Kerim adıyla Maarif Kütüphanesince İstanbul'da bir tercüme daha yayınlanır. Ahmet Cevdet Paşa'nın bir lahikasını havi olan tercümenin bir heyet tarafından hazırladığı belirtilir, ancak heyetin kimlerden ibaret olduğu zikredilmez. Sayfanın yukarıdan aşağıya bir çizgiyle ikiye ayrıldığı tercümede, ilk yarıda harekesiz olarak Kur'an metnine, ikinci yarısında ise Türkçe tercümesine yer verilmiştir¹⁵⁸.

MECLİSİN KUR'AN'IN TERCÜME VE TEFSİRİ YÖNÜNDEKİ KARARI

Yukarıda kısaca belirttiğimiz gibi, Kur'an'ın tercümesi konusunda bir keşmekeşlik zuhur etmişti. Bu işte ticari gaye, hizmetin önüne geçmişti. Çoğu mütercimın ve matbaacının hedefi Türk insanının inandığı dinin kutsal kitabı olan Kur'an'ı sağlam bir şekilde anlamalarını te'min etmek değil, bu yolla daha çok para kazanmaktı. O yüzden kısa sürede tercüme yapıyor ve tab'ına özen gösterilemeksizin piyasaya sürülüyordu. Mevcut tercüme üzerinde bilhassa basında çok tartışmalar çıkıyor, resmi bir kuruluş olan Diyanet de zaman zaman taraf tutmak, müdahalelerde bulunmak zorunda kalıyordu. Bu konuda ciddi bir boşluğun olduğu ve bu boşluğun doldurulmasının lazım geldiği anlaşılmıştı. İşte bunun için 21 Şubat 1925 yılında Mecliste Diyanet'in bütçesi görüşülürken, Kur'an-ı Kerim'in mütehasıs bir kurul tarafından Türkçeye tercüme ve tefsirinin sağlanması yönünde Meclise bir önerge verildi. Önergede Kur'an-ı Kerim'in dilimize hatalarla dolu olarak çevirilip neşredildiği belirtilerek mütehasıs bir heyet-ı ilmiyye tarafından Kur'an-ı Azimüşşan'ın lisanımıza tercüme ve tefsiri ta-

157 Mollaibrahimoğlu, Nazratun Ammetun... 22.

158 Yaşaroğlu, 155-156.

lep edilmektedir¹⁵⁹. Bu önerenin verilmesinde hiç şüphesiz Sebilürreşad'ın da ha evvel yaptığı teklifin ve yayının etkisi vardır. Önerge mecliste ittifakla kabul edildi ve bunun için bütçesine 20.000 lira ilave edilen Diyanet İşleri Riyasetine görev verildi. Eşref Edib'in belirttiğine göre Meclis bu kararı, milleti dipdiri tutacak, ona daima yaşama ümidi verecek, ye'se düşmekten ve helak olmaktan kurtaracak bir ruh veren mukaddes kitabının ve sevgili Peygamber'inin sözlerini halka bildirip öğretmek gayesiyle almıştır¹⁶⁰. Diyanet bu iş için en ehil kişiler olarak Mehmet Akif, Elmalılı Hamdi ve Ahmet Naim'i tesbit etti¹⁶¹. Esasen Meclisin arzusu da bu istikamette idi¹⁶². Bunlarla yapılan uzun müzakereler sonunda tercüme işi için Akif'le, tefsir için Hamdi Efendi ile ve hadis için de Ahmed Naim ile mutabakata varılıp anlaşma yapıldı. Hakikaten çok isabetli bir tesbit yapılmıştı. Bu üç zat da son erede ehil kimseler idiler. Bilhassa Akif, o ana kadar yazdığı şiirler, yaptığı tefsir ve tercümelemlerle liyakatını isbatlamış ve halkın gönlünde taht kurmuştu¹⁶³. Mehmed Akif, İslamı en iyi anlayan insanlardan biridir. Ömrü boyunca gayet iyi kavradığı İslami hakikatleri, her türlü hurafattan ve batıl inanışlardan arınmış olarak asrın idrakine sunmaya çalışmıştır. Akif dinamik, aktif, muhasebe ve muaheze yapabilen, neye niçin inandığının bilincinde olan, inancını en iyi şekilde yaşamaya çalışan, çalışkan, dürüst bir toplum için uğraşıyordu. Meclis de onun bu ideallerini, parlak zekasını, edebi maharetini ve geniş ufkunu bildiği için onu bu işe en layık kişi olarak seçmişti. Çünkü biliniyordu ki, Akif'in bu bakış açısı ve lirik edebi üslubuyla yapacağı tercüme, eşsiz olacak ve mümkün olduğunca ilahi manaları yansıtacak olan tercüme herkes tarafından zevkle okunacaktır. O açıdan Akif'e tercüme işinin verilmiş olması son derece isabetliydi. 4 Mart 1926 tarihli Servetifünun'daki yazısında Süleyman Nazif, bu konuda şunları yazıyordu: "Kur'an'ın Türkçeye tercümesi hükümetimiz canibinden Safahat şairine havale edildiğini memnuniyetle haber aldık. Bundaki isabeti takdir etmeyecek bir adam yoktur. Böyle bir emir muazzam ilim ister, aşk ister, iman ister. Mehmed Akif'te bunların hepsi çuş ve huruş halinde mevcuttur. Kur'an'ı Cenab-ı Hak Türk lisanı ile inzal etmeyi murad etseydi,

159 Mehmet Bulut, İlk Cumhuriyet Meclisinde Dini Yayıncılık Hakkında Tarihi Bir Karar, İlmî Dergi Diyanet, cilt 28, sayı sayfa, 142. Ankara, 1992; Cündioğlu, Matbu Türkçe Kur'an Çevirileri.. 189.

160 Eşref Edib, Mehmed Akif Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları, Sebilürreşad yayınları, İstanbul, 1381/1962, I/187; Hidayet Aydar, Mehmed Akif ve Kur'an-ı Kerim Tercümesi, İlmî Dergi Diyanet, cilt 32, sayı 1 (Ocak-Şubat-Mart 1996), 48.

161 Kamil Miras, Kur'an Tercümesi Hakkında Tarihi Hatıralar ve İlmî Hakikatler, Sebilürreşad, II, 38, sayfa, 195.

162 Edib, Mehmed Akif, I/187; Aydar, Mehmed Akif ve Kur'an-ı Kerim Tercümesi, 48.

163 Geniş bilgi için bk. Hidayet Aydar, Bir Kur'an Müfessiri Olarak Mehmed Akif, İlmî Dergi Diyanet, cilt 32, sayı, 4 (Ekim-Kasım-Aralık 1996), 25-50.

Cebraill'i bişüphe Safahat şairi olurdu." ¹⁶⁴. Elmalılı ve Ahmed Naim hocalar da Akif'ten geri kalacak alimler değildi. Bilhassa Elmalılı, küçük yaştan itibaren din ilimleri konusundaki gayretleri ve ayrıca kıvrak zekasıyla temayüz etmişti. Daha önce yazdığı makalelerdeki ilme hakimiyeti, yaptığı görevlerdeki dirayeti ile kendini isbatlamış mümtaz bir şahsiyet idi ¹⁶⁵. "Hamdi Yazır bir Meşrutiyet mütefekkiri olarak gerek Cumhuriyetten önce, gerekse Cumhuriyet döneminde hem dini, hem hukuki, hem içtimai (sosyal) hem de felsefi meseleler üzerinde derinliğine düşünmüş; bunların bir kısmına yeni sayılabilecek çözüm yolları getirmiştir. Böylece Mehmed Akif'in "Asırlar var ki İslam'ın muattal beyni, bazusu" dediği İslam'ın kafasını ve pazusunu ataletten kurtarmaya önemli bir katkıda bulunmuş, belki de yakın devrin dini mütefekkiri olarak tek istisnayı teşkil etmiştir." ¹⁶⁶. O da Akif gibi, neyin İslamın özünden kaynaklandığını, nelerin de sonradan ona yamandığını gayet iyi biliyordu. Bu yüzden yenilikçiliği ile muhafazakarlığı gayet iyi bağdaştırabilmiştir ¹⁶⁷. Uzun emek vererek ve göz nuru dökerek hazırladığı tefsirinde bu anlayış ve kavrayışını sezmek mümkündür ¹⁶⁸. Bu zevatin üçü de kelimenin tam anlamıyla işin ehli kişiler idi. Musatafa Kemal Atatürk'ün de bu zatların tesbitinde etkili olduğu, hatta bu işlerin finansmanının bile onun tarafından sağlandığı belirtilmektedir ¹⁶⁹. Yapılan anlaşmadan sonra bu üç zat aşkla ve şevkle hemen işe başladılar. Akif, tercümesinin mümkün olduğunca Kur'anî manaları yansıtmaya ve edebi yönden de akıcı olması için üzerinde uzun uzun çalışır. Bu arada Hamdi Yazır da tefsir işini hızla yürütür. Yazır her cüzün tefsirini bitirdikçe, onu Diyanete gönderir. Diyanet Akif'ten de aynısını yapmasını ister ve çabuk bitirip basılması için acele eder. Akif ise, aceleye getirip kısa bir sürede bitirmek niyetinde değildir. O tercümeyle tamamen bitirmedikçe ve üzerinde uzun süre düşünüp gerekli tashihleri yapmadıkça Diyanete vermeye yanaşmaz. Bunun üzerine Diyanetle arası açılır, o da yaptığı mukavele-

164 Ruhi Naci Sağdıç, Kur'an Tercümeleri Münasebetiyle Mehmed Akif Merhum Hakkında Hatıralar, Sebülreşad, XI, sayı 269, sayfa 304.

165 Hayatı, eserleri ve ilmi anlayışı için bk. Fatma Paksüt, Merhum Dayım Hamdi Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu, (4-6 Eylül 1991), Ankara, 1993, 2-24; Nesimi Yazıcı, (Aynı sempozyum), 25-32. Ayrıca bk. İkinci, Üçüncü, Dördüncü ve Beşinci bölümlerdeki tebliğler.

166 Süleyman Hayri Bolay, Hamdi Yazır'la İlgili Kitap Hakk. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Ankara, 1993, VII.

167 Yazır'ın bu konudaki görüş ve anlayışı için bk. Mehmet S. Aydın, Elmalılı'da "Tecdüt" Fikri, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu içinde, 299-305.

168 Yazır'ın din anlayışı için bk. Yazır, Metalib ve Mezahib, Dibace, İstanbul, 1978; (Bu dibace Recep Kılıç tarafından sadeleştirilerek Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu 4-6 Eylül 1991, Ankara, 1993 adlı eser içinde neşredilmiştir. Bk. sayfa 49-83); Hasan Onat, Elmalılı Hamdi Yazır'ın Anlayışı ve Mezheplere Bakışı, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu, (4-6 Eylül 1991), Ankara, 1993, 142-151.

169 Bk. Yaşar Nuri Öztürk, Yeniden Yapılanmak, 14. Baskı, İstanbul, 1999, 125.

yi fesheder, avans olarak aldığı parayı da iade eder ¹⁷⁰. Artık Akif tercümesini kendi hesabına yürütür. İstedığı şekilde üzerinde uzun uzun çalışmalar yapar. Okudukça daha güzel ve uygun olsun diye kimi kelimeleri değiştiriyor, kimi ifadelerini yeniden yazıyordu. Akif, çalışma tarzını, tercümesini alıp basmak isteyen Eşref Edib'e şöyle anlatır: "Çıkıntıları, tashihleri görüyorsun. Onlar hep tebyizden sonra olmuştur. Bir kelimenin en güzel zannettiğim karşılığını, bir zaman sonra beğenmem, daha güzel bir terceme hatırıma gelir. O kelimenin bütün tercemelerini değiştirmek icab eder. Sonra bazı ayetler de var ki, muhtelif suretlerle tercemeye müsaittir. Müfessirler bu ayetlerin manalarını göstermiştir. Bunlardan birini tercih etmek lazım. Ben de onu yaptım, fakat diğer manalarını da göstermek, aslındaki şümülü muhafaza icab eder. İşte bunları da not olarak yazmak zaruri. İnşallah bunları da ikmal ettikten sonra, bir heyet-ı ilmiyyenin nazar-ı tetkikinden geçmesini de arzu ederim. Belki bazı noktalarda hatalarım var, bunları neşrolunmadan tashih olunmak lazım." ¹⁷¹. Onun bu çalışmalarına şahid olan yakın arkadaşı Eşref Edip, hayranlıkla bahsettiği tercümesi için şunları yazar: "1932'de Mısır'a gittiğim zaman Halvan'da üstada misafir oldum. O sırada bu tercümeyle baştan başa okudum. Üstad bunu kendi eliyle tebyiz ediyordu. Çok yerlerinde çıkıntılar, tashihler vardı. Birkaç cüzü okuyunca, tercümenin ehemmiyet ve azametini gördüm. O ne sadelik, o ne ahenk! Ayetler arasındaki irtibatı muhafaza hususunda öyle büyük kudret göstermiş ki, bir sureyi okursunuz da hiçbir ayetin başında veya sonunda ufak bir irtibatsızlık göremezsiniz. Müfessirler, ayetler arasındaki irtibat ve münasebetleri anlatmak için sayfalar dolusu izahatta bulunurlar. Üstad ise irtibatı fiilen o suretle yapmış ki, bir ayetin bitip diğer ayetin başladığının farkında bile olamazsınız. Bir şiir gibi senelerce üzerinde işlenmiş, hiçbir tarafında, hiçbir noktasında hiçbir pürüz kalmamış, bir sehl-ı mümteni haline gelmiş, su gibi akıyor. Bir çağlayan gibi gönülleri heyecana veriyor.

Beyanın ulviyetine, kudsiyetine o kadar itina göstermiş ki, okuduğunuzun ilahi kaynaktan olduğunu hemen hissedersiniz. Kur'an-ı celil'in hususiyet-ı ifadesi tercemesinde de -kudret-ı beşer dahilinde- müncele. O vakit tamamiyle kanaatim teyyüd etti ki, "yeryüzünde Akif'ten başka o selaset ve kuvvette Kur'an'ı Türkçeye tereme edebilecek hiç kimse yoktur" diyen Süleyman Nazif tamamiyle haklıdır. Hakikaten Cenab-ı Hak bu meziyeti yalnız Akif kuluna ihsan et-

170 Edib, Mehmed Akif, I/; Aydar, Mehmed Akif ve Kur'an-ı Kerim Tercümesi, 48-49.

171 Edib, Mehmed Akif, I/196.

miş(...). Akif'in teremesi yanında diğer tercemeler o kadar ibtidai ve ahenksiz kalır ki, hayret edersiniz. Akif'in tercümedeki kudret ve azametini o zaman anlarsınız." ¹⁷².

Akif, bu tercümeyle yıllarını vermiştir. Çok hassas bir nakkaş, bir ressam edasıyla davranmış, en ince noktasına kadar her yönüne büyük özen göstermiştir. Akif Kur'an'ı tercüme etmenin zorluğunu çok iyi biliyordu. Esasen kendisi de bunu beyan etmiştir. Bu konuda Edib'e şunları söylüyor: "Ben bunu neye vaktiyle kabul etmemiştim. Öyle kolay iş olsaydı, çoktan yapmış olurum. Evet bu bir ihtiyaçtır, ama buna bir ömür lazım. Üç beş senede olacak iş değildir." ¹⁷³.

Akif, kendisine tercümeyle niçin neşretmediğini soran bir arkadaşına da şunları söyler: "Kendim beğenmedim ki neşredeyim. Tercemeyi tamamen yaptım. Hatta iki defa yukarıdan aşağı tetkik ve tashih ettim. Fakat yine istediğim gibi olmadı. Kamil efendi, bu işin ne kadar güç olduğunu herkesten ziyade siz takdir edersiniz. Bir lisan ki bir kelimesi, bir sıygası birden hem zat, hem zaman, hem mekan ifade eder; başka bir lisana bunun tercemesi kolay mı olur?" ¹⁷⁴.

Akif'in çok başarılı olduğu, fakat tevazu göstererek beğenmediğini söylediği tercümesini bitirdiği dönemlerde Türkiye'de Batılılaşma adına pek çok devrimler yapılmıştı. Nihayet sıra "Din inkılabı"na gelmişti. Bu çerçevede Kur'an'ın Türkçeye tercümesi, bu tercümenin Kur'an'ın yerine ikamesi, başta namaz olmak üzere ibadetlerin tercümeyle yapılması vs. kararlaştırılır. Nitekim kısa bir süre sonra minarelerde Türkçe ezanlar okunmaya ve camilerde namazlar tercümeyle kılınmaya başlanır... ¹⁷⁵. Fakat bu inkılab başarıya ulaşmaz. Bilakis halktan büyük bir tepki görür. Bunun üzerine, halkın itimad ettiği ve sadakatinden emin olduğu bir zatın tercümesi ile bu iş sürdürülmek istenir. Bunun için de en munasip kişi şüphesiz ki Akif'tir. Bu yüzden hükümet Akif'in tercümesi üzerinde ısrar eder. Akif'i tercümeyle teslime ikna için pek çok kişi devreye sokulur, büyük paralar teklif edilir. Fakat Akif hiçbir şekilde buna razı olmaz. Yetkilile-

172 Edib, Mehmed Akif, I/193-194.

173 Edib, Mehmed Akif, I/193-194. Daha geniş bilgi için bk. Kamil Miras, Kur'an Tercümesi Hakkında... 196.

174 Edip, Mehmed Akif, I/198-199.

175 Geniş bilgi için bk. Ergin, V/1924-1958; Edip, II/200; Mahir İz, Yılların İzi, Kitabevi, İstanbul, 1990, 144.; Aydar, Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi, 295-296; Aynı müellif, Kur'an Tercümesiyle Namazın Tarihi, 62-65; Cündioğlu, Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi, 58-121.

rin niyetine muttali olunca da ¹⁷⁶ "Meğer ben Rabbime karşı ne büyük hata işliyormuşum! Ne büyük isyanda bulunuyormuşum!.. Ben dinime hizmet için, Kur'an'a hizmet için bu ağır işi üzerime almıştım. Kur'an kalkacak, benim tercümem onun yerine kaim olacak, kıyamete kadar müslümanlar bana lanet edecek!.." diye düşünmüş, çok ızdıraplı zamanlar geçirmiş, nihayet eserini yakmaya karar vermiştir ¹⁷⁷. Akif bu konuda Şefik Kolaylı'ya da şunları söylemiştir: "Tercüme güzel oldu, hatta umduğumdan da iyi. Lakin onu verirsem, namazda okumaya kalkacaklar. Ben o vakit Allah'ımın huzuruna çıkamam ve Peygamber'imın yüzüne bakamam." ¹⁷⁸.

Akif'in en çok üzerinde durduğu, ilahi ilhamın ürünü olan bu nadide eseri, malesef vasiyeti gereği yakılmış ve halkımız bu güzel eserden mahrum kalmıştır. Akif hastalanıp İstanbul'a doğru yola çıkarken, meali yakın dostu Yozgatlı müderris İhsan Efendi'ye bırakır ve "dönersem senden alırım, dönmezsem yakarsın" diye vasiyet eder. Her ne kadar yok edilmediğine dair rivayetler varsa da ¹⁷⁹ malesef, Akif'in vefatı üzerine vasiyeti gereği tercüme yakılmıştır ¹⁸⁰. "Keşke ülkemizde Akif'i endişelendiren gelişmeler olmasaydı da, o da tercümesini yaktırmasaydı! Acaba Akif'in tercümesi yetkililerin eline geçseydi, Kur'an'ın yerine ikame edilip, namazlarda isti'mal edilecek miydi? Böyle bir şey olsa dahi, halkımız rağbet edip onu kullanacak mıydı? Bilindiği gibi, daha sonra Hamdi Yazır Kur'an'ı tercüme edip yetkililere teslim etti. Fakat tercümesi ibadetlerde kullanılmadığı gibi, bu konudaki çalışmalar da başarısızlıkla sonuçlandı. Buna bakılarak, Akif'inki de ibadetlerde kullanılmazdı ve yine bu hareket başarısızlıkla sonuçlanıp akamete uğrardı denilebilir. Yine de doğrusunu Allah bilir." ¹⁸¹.

Akif'in bu işten vaz geçmesi üzerine tercüme işi de, tefsiri üstlenen Elmalılı'ya tevdi edilir. Elmalılı, tercüme işi de tefsirle beraber yürütür. Yazır, 1926 yılında başladığı tefsir çalışmalarını ancak 1938 yılında bitirir. Tefsirin ilk cildi 1935 yılında basılır, diğer ciltler de peyderpey tab'edilir. Tefsirin bu kadar uzun sürmesine Yazır'ın kendisinin ve ailesinin duçar olduğu rahatsızlıklar sebep olur ¹⁸³. Ancak en önemli etken, şüphesiz ki, Yazır'ın ölümsüz bir eser bırakmak istemesidir. Ölümsüz eserler de hiçbir zaman kısa süre içerisinde telif edilmezler.

176 Ergin, V/1933-1934.

177 Edip, Mehmed Akif, I/201.

178 Düzdağ, Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar, İstanbul, 1989, II/64.

179 Bk. Ergin, V/1935; İz, 145.

180 Edip, II/203; Düzdağ, Mehmed Akif Hak. Araşt. II/66.

181 Aydar, Mehmed Akif ve Kur'an-ı Kerim Tercümesi, 50-51.

182 Bk. Cüendioğlu, Matbu Türkçe Kur'an Çevirileri... 194.

183 Paksüt, 13.

Onlar tıpkı her tuğlası, her harcı ölçülüp biçilerek oluşturulan Süleymaniye gibi, Selimiye gibi, her kelimesi, her cümlesi üzerinde uzun uzun düşünülecek, araştırmalar yapılarak... meydana getirilirler. Yazır da böyle yapmıştır. Tefsirini telif ederken, geniş bir kaynak taraması yapmış, asıl ve orijinal eserleri başvuru kaynağı olarak ittihaz edinmiş, onlardan süzülen bilgileri Türk dilinin edebi ve akıcı üslubu içerisinde şekillendirmiştir. Onda sadece Doğu İslam kültürü değil, aynı zamanda Batı kültürü de özü itibarıyla mündemiçtir. Birçok ilim dalına ince işaretle yapılmış, doyurucu, tatmin edici bilgiler verilmiştir¹⁸⁴.

Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsiri büyük bir beğeni kazanır. Kısa sürede yeni baskıları olur. Gerçekten de Hamdi Yazır, bu eseriyle tefsir alanında büyük söz sahibi olduğunu kanıtlamıştır. O günden bugüne bütün alimler Hamdi Yazır'ın tefsirinin önemini altını çizerek belirtmişler ve takdirlerini ifade etmişlerdir. Hamdi Yazır, bugünkü nesle ağır gelse de oğünkü nesil için son derece anlaşılır ve akıcı bir dil kullanmıştır. Mukaddimesi başta olmak üzere pek çok yerde kullandığı üslub ile sadece Arapçaya ve din ilimlerine değil, aynı zamanda Türkçeye de çok güzel bir şekilde vakıf olduğunu kanıtlamıştır. Tercümesi de bu açıdan diğer tercümelerin hepsinden daha çok şöhret bulmuştur. Halen bugün dahi bu işin erbabı olan pek çok zat, hiçbir tercümenin Yazır'ınkinin yerini tutamadığını söylemektedirler. Yazır'ın tefsirinin tenkid edilen en önemli yanı, bilhassa Kur'an'ın büyük bir kısmının tefsir edilmeden geçiştirildiğidir. Bu noktayı bizzat müellif de ifade etmektedir ve yakalandığı rahatsızlıktan dolayı, ömrünün, hepsini bitirmeye vefa etmeyeceği endişesiyle o kısımları tefsir yapmadan geçiştirdiğini söylemektedir¹⁸⁵. Nitekim sağlığının iyi olduğuna kani olunca, Kur'an'ın son kısımlarını da baş kısımlarında olduğu gibi, geniş tahlillere tabi tutarak ve uzun yorumlar yaparak tefsir etmiştir. Şayet Yazır tefsirinin her tarafında, baş ve son tarafta yaptığı şekilde tahliller ve yorumlar yaparsaydı, her halde eşsiz bir tefsir hasıl olacaktı. Ancak işaret edilen nedenden dolayı Yazır Kur'an'ın önemli bir kısmını tefsire tabi tutmadan geçiştirmek zorunda kalmıştır.

Mahir iz, Elmalılı'nın tefsir ve tercümesi için şunları söyler: "Ben tercümede Akif Bey'in yolunu en doğru yol olarak kabul etmiştim. Merhum Elmalılı müfessir allame Hamdi Efendi aynı kanaatte değildi. Nitekim Akif Bey'den sonra tercüme kendisine verildiği zaman kelime kelime tercüme ettiği için meal

184 Tefsiri ve Tefsir anlayışı için bk. İsmet Ersöz, Elmalılı Mehmed Hamdi Yazır ve Hak Dini Kur'an Dili, Konya, 1986; Aynı müellif, Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu, (4-6 Eylül 1991), Ankara, 1993, 167-177; Halis Albayrak, Elmalılı M.Hamdi Yazır'ın Tefsir Anlayışı, aynı sempozyum, 152-168.

185 Bk. Paksüt, 13-14; İsmet Ersöz, Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri, 175.

Türkçe olmuyor ve mana anlaşılmıyordu. Çok etraflı ve cidden alimane bir tefsir kaleme aldığı halde tercümede bu titizliği göstermişti..."¹⁸⁶.

Onun dil ve üslup noktasında bu titizliği bilerek gösterdiği de söylenmektedir. "Türkçeye bi-hakkın vakıf olmasına rağmen, mealleri Türkçe dil zevkine uygun olarak yazmayışı, pasif, fakat asil bir endişeden, yani Kur'an yerine ikame edilmesi korkusundan kaynaklanmıştır."¹⁸⁷. Cündioğlu da Elmalılı'nın "siyasi iktidarın tatbiki koyduğu dini reformların bir vasıtası olarak kullanılmasına -hiç değilse dil ve üslup bakımından- alet olmama" açısından böyle yaptığına işaret etmektedir¹⁸⁸. Onun gerçekten bu düşüncelerle mi böyle davranıp davranmadığını kesin olarak bilmiyoruz, ancak kesin olarak bildiğimiz bir husus var ki, Elmalılı'nın dili -tefsirinde de açıkça görüldüğü gibi- son derece akıcı ve etkileyicidir. Tercümesinde de bu büyüleyici üslubu kullanmaya kadirdi. Nitekim Mahir İz buna şahadet etmektedir: "Birgün kendisini ziyarete gitmişim. Zannedirim Rahman sure-ı celilesinde bir kısmı, yarı manzum şekilde seci'li, adeta -haşa- nazire telakki edebilecek şekilde kaleme almış ve beğendiği için bana da okumuştur..."¹⁸⁹.

Bununla beraber onun tefsiri "Türkçe yazılmış tefsirlerin en geniş, araştırmacılar ve fikri tarih üzerinde çalışanların ihtiyaçlarına daha iyi cevap verebilecek muhtevaya sahip olanı..."dır¹⁹⁰. Tefsir sadece halkımızın geniş teveccühünü kazanmakla kalmamış, ilim alemi de ona en büyük ilgiyi göstermiştir¹⁹¹. Bilhassa din ilimleriyle uğraşan her Türk alimin en önemli başvuru kaynaklarından biri olan Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsir, ayrıca iki ayrı doktora çalışmasına konu olmuştur. Bunlardan biri Fahri Gökçen tarafından "Commentaire du Coran par Elmalılı" adıyla 1970 yılında Paris'te yapılmıştır. Diğeri ise İsmet Ersöz tarafından "Elmalılı Mehmed Hamdi Yazır ve Hak Dini Kur'an Dili" adı ile 1986 yılında Konya'da yapılmıştır. Ayrıca Elmalılı'nın Tefsir yönü yanında diğer yönleri de 4-6 Eylül 1991 tarihlerinde Elmalı'da yapılan "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu"nda uzun uzun işlenmiştir¹⁹².

Elmalılı'nın tefsiri bir cildi fihrist olmak üzere dokuz ciltten ibarettir. Ancak 1970 yılından sonra yapılan baskılarda tefsir 10 cilt olarak basılmıştır. Yazır

186 Mahir İz, 358, dipnot 128.

187 İsmet Ersöz, Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri, 175.

188 Cündioğlu, Matbu Türkçe Kur'an Çevirileri... 195; aynı müellif, Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi, 65.

189 Mahir İz, 358, dipnot, 128.

190 Ersöz, Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri, 169.

191 Yazır'ın Tefsir anlayışı ve tefsirinin değertendirilmesi için bk. Halis Albayrak, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Tefsir Anlayışı, 152-168.

192 Bk. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu 4-6 Eylül 1991, Ankara, 1993, 3,4,5 ve 6. Bölümler.

tefsirinde takip edeceği metod konusunda Diyanet İşleri Başkanlığı ile bir çerçeve anlaşması yapmıştır. Buna göre, Yazır tefsirinde surelerin sayısı, isimleri, kaç ayetten ibaret oldukları, kelime ve harf sayısı, ayet veya surelerin Mekki veya Medeni oluşu, ayetlerin ve surelerin hem kendi aralarında hem de birbirleriyle olan münasebet ve alakaları, kıraat-ı Aşere ile sınırlı kalmak kaydıyla diğer kıraatlerdeki okuyuş tarzları ve buna göre ortaya çıkan manaları, lüzumu halinde lügavi tahlillerin yapılması gibi hususlara mümkün olduğunca riayet etmiş ve bu tarz üzere tefsirini telif etmiştir. Yazır tefsirinde itikatça Ehl-i sünnet, amelce Hanefi mezhebine riayet ederek, ayetlerin tazammun ettikleri dini, şer'i, hukuki, içtimai ve ahlaki hükümleri uzun uzun işlemiş, bunların işaret ettiği hikmet ve ilmi bahislerle ilgili geniş izahat vermiştir¹⁹³. Bilhassa mev'iza ve tezkir ile ilgili ayetleri mümkün mertebe geniş bir şekilde izah etmiş, bunlarla alakalı tarihi vak'aları bu meyanda zikretmiştir. Yazır ayrıca Batılı düşünürler tarafından İslam hakkında bilmiyerek veya kasden tahrif ederek verdikleri yanlış ve çarpık fikirlere temas etmiş, bunlara gereken cevabı ilmi usuller çerçevesinde vermiştir. Baş tarafa mühim bir mukaddime koyan müfessir, burada tefsirinin bu sözünü ettiğimiz yazılış tarzı yanında, Kur'an ile ilgili bazı terimleri açıklamış, özellikle tercüme, tefsir, meal, te'vil hakkında çok önemli bilgiler vermiştir. Elmalılı tefsirinin mukaddimesinde istifade ettiği kaynakları da zikretmiştir. Her verdiği bilgi için kaynak göstermeye çalışmadığını belirten Yazır, en çok istifade ettiği eserleri şöylece vermektedir: Taberi, İbn Kesir, Razi, Zemahşeri, Beydavi, Naysaburi, Ebu Hayyan, Cassas, Ebu's-Suud ve Alusi tefsirleri; Kütüb-ı sitte ve diğer bazı eserler¹⁹⁴. 1983 yılında Eser yayınları, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın tefsirinin sadece meal kısmını yayınladı. Meali sadeleştirerek baskıya hazırlayanlar Selahattin Kaya, Cahit Baltacı, Durali Yılmaz, Kerim Aytekin ve Muhtar Yazır'dır. İsmail Karaçam ve arkadaşları da Elmalılı'nın tefsirini sadeleştirerek 1992 yılında piyasaya sürmüşlerdir. Düccane Cündioğlu ise, Tefsirden aldığı notlarla birlikte mealî Hak Dini Kur'an Dili/Kur'an-ı Kerim Mealî adı ile basmıştır¹⁹⁵. 1998 yılında Muhammed Nur Doğan da daha önce yapanlar gibi Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın mealini notlar ilave ederek ve sadeleştirerek yayınlamıştır. Aynı zamanda CD olarak da piyasaya sürülen tefsir üzerinde yeni çalışmalar da yapılmaktadır. Bütün bu çalışmalar Yazır'ın tefsirinin öneminden ve ilmi değerinden kaynaklanmaktadır.

193 Bk. M.Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul, 1972, I.cilt, mukaddime. Ayrıca bk. İsmet Ersöz, Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri, 174.

194 Bk. Yazır, I. cilt, Mukaddime; Ersöz, Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri, 175.

195 Azim yayıncılık, İstanbul, 1993.

Hamdi Yazır'ın yaşadığı dönem ülkemiz açısından gerçekten çok bunalımlı bir dönemdir. Ömrünün büyük bir kısmı bu devrede geçmiştir. 1878 yılında doğan Yazır'ın 45 yıllık ömrü Cumhuriyet öncesi döneme rastlar. Bu dönemde I. ve II. Meşrutiyet olmuş, Osmanlıda Batıya açılma yönünde en azından fikir cihetiyle hayli mesafe alınmıştır. Dönemin en önemli düşünürleri de dahil pek çok kişi, artık Batıyı taklid etmenin gereğine ve zaruretine inanmaktadır. Hatta gelenekçi ve milliyetçi olanlar dahi bu kanaati açıkça serdetmektedirler. Nitekim Ziya Gökalp bu düşüncüyü "Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Garp medeniyetindenim" diyerek ifade etmektedir. Bununla beraber Osmanlı'nın ve daha global olarak bakıldığında tüm İslam aleminin kalkınmayışının en büyük suçlusu olarak din gösterilmektedir. Ziya Paşa'nın "İslam imiş terakkimize engel, Evvel yok idi yeni çıktı iş bu rivayet" şeklindeki sözleri bunu açıkça göstermektedir. Daha evvel yoktu, ama şimdi aydınlarımızın gözünde terakkinin önündeki yegane engeldir artık İslam... Bu genel fikir ve kanaatlerden Hamdi Yazır gibi güncel sorunları gayet iyi takip eden bir mütefekkirin habersiz olması elbette düşünülemez. İşte o, kendisi gibi düşünen fakat sayıları bir elin parmaklarının adetini geçmeyecek kadar az olan arkadaşlarıyla beraber bu yanlış düşünce ve kanaate şiddetle karşı çıkmış, İslamın her türlü ilerlemenin ve medeniyetin yanında hatta önünde olduğunu haykırmıştır. İslam engeldir, ama sadece körü körüne taklide, cahilce yaklaşımlara, şahsiyetsizliğe, medeniyet adına kul ve köle olmaya, mandacılığa engeldir. İslam fuhşa, ahlaksızlığa, rezalte, alkolizme, zinaya, nerden gelirse gelsin kötü ve zararlı alışkanlıklara... engeldir. İşte Yazır bunları savunmuştur. Tefsirinde ve diğer eserlerinde bunları dile getirmiştir. Bu yönden o, bilhassa ilk meclisteki oluşum ve bu oluşumun başında bulunan Gazi Mustafa Kemal ile tam bir birlik ve beraberlik içindedir. Bilindiği gibi Atatürk pek çok kere İslam dininin her türlü ilmin ve ilerlemenin yanında olduğunu ifade etmiştir. Yine o birçok kez dinimizin cehalete nasıl savaş açtığını, batıl inançlara, hurafe ve safsatalara karşı olduğunu açıkça belirtmiştir¹⁹⁶. Charles H. Sherill, Atatürk'ün Kur'an'ın halk tarafından anlaşılabilen bir kitap olması için ne kadar çok uğraştığını uzun uzadıya anlatıyor¹⁹⁷. Bu açıdan Atatürk'ün bu kanaatleriyle Yazır'ın fikirleri arasında tam bir paralellik vardır. Ancak daha sonraları siyasal iktidarın değişik sebeplerden dolayı bu konuda bir hedef saptırması içine girmesi, diğer arkadaşları gibi Hamdi Yazır'ı da aktif hayattan ko-

196 Bk. Ahmet Gürtaş, Atatürk ve Din Eğitimi, DİB Yay. Ankara, 1982, 24-38.

197 Cündioğlu, Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi, 251-258. Atatürk'ün Kur'an tercümesi ile ilgili bir hatırası için bk. Ali Kemal Aksüt, M.K.Paşa ve Kur'an Tercümesi, Sebilürreşad, IV, sayı 96, sayfa, 328-330.

parmış, o da tamamen kendini ilme vermiştir. İşte bu dönemin mahsulü olan tefsirinde de daima daha önce üzerinde durduğu gerçekleri beyan etmeye devam etmiştir. Onun bu eserinden ve eserindeki fikirlerinden haberdar olan Atatürk, eserinin tab'ına asla müdahale etmemiştir. Yaklaşık 10 yıl önce yapılan anlaşma gereği Yazır'a bu hizmetine karşılık hak ettiği ücret aynen verilmiştir. Ne var ki Atatürk'ün etrafındaki bazı etkili kişiler, her nedense Atatürk'ün bu konuda gösterdiği anlayışı ve hoşgörüyü gösterememiş, Yazır'ın ifadelerine takılarak ona zorluk çıkarmışlardır. Dönemin Milli Eğitim Bakanlarından Hikmet Bayur bu konuda şunları aktarmaktadır: "1933'de Milli Eğitim Bakanı oldum. Osmanlı Devrinde Evkaf Nazırlığı ve Şeyhulislam vekilliği etmiş olan Elmalılı Hamdi Hoca'nın, Cumhuriyet Hükümetince kendisinden yazılması istenilmiş olan Kur'an tefsiri bitmiş ve Milli Eğitim Bakanlığınca yönetilen Devlet Basımevinde basılması için bu Bakanlığa gönderilmişti. O sırada Talim ve Terbiye Dairesi başkanı olan İhsan Sungu, önsözünü bana gösterdi ve bunu böyle basabilir miyiz? dedi. Önsöz şöyle başlıyordu: "Haşa Türkçe Kur'an!" Ben de "Biz bu işte yalnızca basıcı olmakla birlikte, elbette basamayız dedim. (...) Çok geçmeden Bakanlıktan çekildim ve Tefsirin "Haşa Türkçe Kur'an" sözü çıkarılmış olarak basıldığını gördüm." ¹⁹⁸.

Atatürk'ün kendisinden haberdar olduğunu sandığımız önsöze müdahale ettiğine dair herhangi bir kayda rastlamıyoruz. Ancak onun dışındaki bazı zatlara bazı cümleleri bahane ederek engel çıkardıkları görülmektedir. Bununla beraber, yine muhtemelen Atatürk'ün onayı da alınarak bu tefsir önsözüyle beraber basılmıştır. "Haşa Türkçe Kur'an" başlığı çıkarılmıştır, ancak "Türkçe Kur'an mı var behey şaşkın" sözü ve benzeri ifadeler aynen bırakılmıştır.

Böyle bir dönemin eseri olması açısından ehemmiyeti kat kat artan Tefsir, bilhassa Kur'an ilimleri literatürüne "meal" lafzını koymuş olması açısından da çok önemlidir. O döneme kadar yayınlanan tercümeleler, ya bir tefsir adı ile, yahut Türkçe Kur'an, Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercümesi gibi isimlerle anılıyorlardı. Ancak Yazır'ın bu tefsirinden sonra birkaç istisna hariç, artık Kur'an çevirileri için tercüme değil, meal lafzı kullanılır oldu. Esasında bu kelime daha önce de kullanılıyordu. Ancak tefsir ile tercüme arasındaki bir manayı ifade eder tarzda, özel bir lafız olarak ilk defa Mehmed Akif ve Yazır tarafından kullanılmıştır ¹⁹⁹.

¹⁹⁸ Hikmet Bayur, İbadet Dili, Necati Lugal Armağanı, TTK; Ankara, 1968, 151-153. Ayrıca bk. Ergin, V/1935; Cündioğlu, Matbu Türkçe Kur'an Çevirileri... 195-196.

¹⁹⁹ Bk. Cündioğlu, Matbu Türkçe Kur'an Çevirileri... 196.

Önemine binaen Akif ile Yazır'ın tefsir ve tercüme konusundaki çalışmalarını bir bütün halinde sunduk. Ancak bu uzun süreç içerisinde başka tercümeleler de zuhur etti ki, kısaca onlardan da söz etmekte fayda mülâhaza ediyoruz.

1930-1940 YILLARI ARASI

Bilindiği gibi, yeni hükümet bir çok konuda yaptığı yeniliklere çok önemli bir yenisini ekleyerek Harf devrimini yaptı. Artık Arap harfleri yerine Latin harfleri kullanılacaktı. 1928 yılında kabul edilen 1353 sayılı kanunla o ana kadar kullanılmakta olan Arap alfabesi yürürlükten kaldırılmış, yerine Latin alfabesinin kullanılması zorunlu hale getirilmişti. Bu inkılap doğal olarak matbuatta bir sekteye sebep oldu. Diğer alanlarda olduğu gibi, dini alanda da kitapların, bu arada Kur'an tercümelerinin basımı bir süre durdu. Ancak matbaaların yeni harf sistemine adaptasyonu fazla uzun sürmedi. Kısa bir süre içinde bu yeni sisteme geçen matbaalar, yeni harflerle kitap neşrine başladılar. Bu arada Kur'an tercümelerinin de yeni harf sistemine, yani Latin harflerine göre dizilip basılması başladı. Bu işi de ilk yapan daha önce birkaç kez Kur'an tercümelerini tab'eden Tüccarzade İbrahim Hilmi oldu. İbrahim Hilmi latin harfleriyle dizgi ve baskı yapılabilecek hale getirdiği matbaasında, 1932 yılında ilk olarak İzmirli İsmail Hakkı'ya ait olan Meani-ı Kur'an adlı tercümeyle bastı. Böylece bu eser, aynı zamanda Latin harfleriyle basılan ilk tercüme de oldu. Tercüme, müellifin mukaddimesi çıkarılmış olarak ve bazı dipnotlar değiştirilerek "Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercümesi Şerh ve İzahı" adı ile basıldı. Bu tercümenin hemen arkasından aynı yıl Latin harfleriyle basılan ikinci bir tercüme zuhur etti. Bu tercüme de bir önceki gibi, daha evvel Arap harfleriyle basılan bir tercümenin yeni harflerle dizilip yeniden basılmasından ibarettir ve tercümeyle hazırlayan da Süleyman Tevfik Özzorluoğlu'dur. Bu zatın bu tercümesinden daha evvel söz etmiştik. Bu tercümedeki değişiklik de adında olmuştur. Tercümenin yeni adı Kur'an-ı Kerim (İstanbul, 1932) olmuştur.

Bu dönemde piyasaya çıkan çok önemli bir tercüme de Ömer Rıza Doğrul'a ait olan Tanrı Buyruğu adlı tercümedir. Ömer Rıza, Mehmet Akif'in damadıdır ve ondan çok istifade etmiştir. Bilhassa İngilizceye çok vakıftır. Ancak Arapçaya vukufiyetinin derecesi hakkında bir bilgimiz yoktur. Muhetemelen İngilizce kadar olmasa da Arapçaya da vakıftır. Hazırladığı tercümeyle Hindistanlı olan Muhammed Ali'nin İngilizce tercümesini esas alması bizi bu kanaate sevk etmektedir. Doğrul, gerçi tefsiri tercümesinin önsözünde eserini yirmi yıl süren bir tetkik ve tetebbu sonucunda gerçekleştirdiğini açıkça ifade etmektedir. Bu-

nunla beraber, onun eseri ile Muhammed Ali'ninkinin birçok konuda birbirinin aynı olması, Doğrul'un onu esas aldığı söylenmesine sebep olmuştur. Nitekim Hasan Basri Çantay da mealinin önsözünde "o eserin Lahur'daki Ahmediyeye Kadıyani mezhebi reisi Mevlana Muhammed Ali'nin İngiliz diliyle yazdığı ve cemiyetin İnşa-ı İslam Encümeninin bastırıldığı tefsirli Kur'an tercümesinin bir kopyası olduğuna dair merhum Ahmed Hamdi Akseki Bey'in vaktiyle bize gönderdiği mektup elimizde mahfuzdur" demektedir²⁰⁰. Muhammed Ali mezhep itibarıyla Kadıyani olduğundan, tercümesinde mezhebinin görüşlerini yansıtmış, Ömer Rıza da bundan etkilendiğinden bu noktada tenkid yemiştir. Bununla beraber Ömer Rıza'nın dili oldukça akıcıdır ve anlaşılır bir şekildedir²⁰¹. Dil bakımından o ana kadar yazılıp basılanların en iyisidir. Doğrul, mukaddimesinde Kur'an ve İslam esasları hakkında geniş bilgi verdiği tercümesinde, ayrıca dipnotlar düşerek de gerekli gördüğü açıklamaları yapmıştır. Asıl eleştirilere marzu kalması da daha ziyade bu dipnotlardaki açıklamalardır. Doğrul'un tercümesi ilk kez 1934 yılında tab edilir. Daha sonra 1947 ve 1955 yıllarında yeni baskıları gerçekleşir. Doğrul'un tercümesi son olarak 1980 yılında İnkılap ve Aka kitabevi tarafından, eleştirilere maruz kaldığı dipnotlar ıslah edilerek yeniden basılmıştır²⁰².

1940-1950 YILLARI ARASI

Doğrul'un ve tamamı 1938 yılında basılan daha önce sözünü ettiğimiz Yazır'ın tercümelerinden sonra uzun süre Kur'an'ın tümü tercüme edilerek yayınlanmaz. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Şüphesiz o günkü siyasal konjonktür en önemli nedendir. Ancak Hamdi Yazır ve Ömer Rıza'nın tefsiri tercümeleriyle bu alanda duyulan ihtiyacın ehil kişiler tarafından giderilmiş olması da önemli bir neden olarak zikredilebilir. Ayrıca bilindiği gibi, bu dönem tercümeyle ibadetin zorunlu hale getirilmeye çalışıldığı, ezanların Türkçe olarak okunduğu, İlahiyat Fakülteleri ile İmam Hatip Okullarının, Kur'an Kurslarının kapatıldığı ve dini eğitimin tamamen yasaklandığı bir dönemdir. Hatta Hz. Muhammed'in hayatını konu alan eserlerin dahi neşrine izin verilmeyen bir dönemdir. Nitekim dönemin Dahiliye Vekaleti Matbuat Umum Müdürü Vedat Nedim Tör imzasıyla yayınlanan bir tamimde "Bizler ne şekil ve ne suretle olursa olsun, memleket dahilinde dini neşriyat yapılarak dini bir atmosfer yaratılmasına ve gençlik için dini bir zihniyet fideliği vücuda getirilmesine taraftar değiliz." denilmektedir.

200 Hasan Basri Çantay, Kur'an-ı Hakîm Meal-ı Kerim, İstanbul, 1985, I. cild, önsöz.

201 Ergin, V/1930, 8 numara.

202 Cündioğlu, Matbu Türkçe Kur'an Çevirileri... 193-194.

Hasan Ali Yücel'in de Maarif Vekili iken Kur'an lisanıyla yazılı Kur'an ayetlerini muhtevi din kitaplarını men ettiği, böyle kitapları polis vasıtasıyla memleketin her tarafından toplatıp, polis karakollarında ayaklar altında süründürüp çiğnettiği iddia edilmektedir²⁰³. Böyle bir dönemde Kur'an tefsir ve tercümelerinin yayınlanması elbette mümkün değildi. Bununla beraber bu dönemde bazı surelerin tefsir ve tercümesi mahiyetinde bir takım çalışmaların yaymlandığına şahit olabiliyoruz. Bu dönemde Kur'an'ın tümünün tercümeleleri yayınlanmadığı için burada, yayınlanan sure tercümelerini vereceğiz. Bunlardan tesbit edebildiklerimizi şöylece zikredebiliriz:

- 1- Türkçeye Çevirilmiş Amme Cüz-1 Şerifi: Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1931.
- 2- Türkçeye Çevirilmiş Kadsemia Cüz-1 Şerifi: Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1931.
- 3- Türkçeye Çevirilmiş Tebareke Cüz-1 Şerifi: Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1931.
- 4- Türkçeye Çevirilmiş Vezzariyatı Cüz-1 Şerifi: Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1931.
- 5- Namaz Hocası, Süleyman Tevfik, İstanbul, 1933.
- 6- İlaveli ve Tercümeli Amme: Süleyman Tevfik, İstanbul, 1933.
- 7- İlaveli Yasin-1 şerif -Amme- Din-1 İslam ve Şurutu's-Salat: Süleyman Tevfik, İstanbul, 1933.
- 8- Tercümeli Yasin-1 Şerif: Haşim Veli, İstanbul, 1932.
- 9- Tercümeli Namaz Sureleri ve Yasin-1 Şerif: Mehmet Şakir, İstanbul, 1932.
- 10- Tercümeli Namaz Sureleri ve Yasin-1 Şerif: Ahmet Nuri, İstanbul, 1934.
- 11- Fatiha-1 Şerife'nin Dizilmiş Türkçesi: Akif Salı, İstanbul, 1935.
- 12- Sure-1 Rahman'ın Nazmen Beyanı: Mehmet Demir, İstanbul, 1935.
- 13- Dualı ve Tercümeli Yasin-1 Şerif ve Namaz Sureleri: İhsan Manavoğlu, İstanbul, 1937.
- 14- Öz Türkçe Amme Cüzü ve Kur'an'ın İç Yüzü: Ahmet Hayat, İstanbul, 1937.
- 15- Tanrı Kitabından Namaz Sureleri: Besim Atalay, İstanbul, 1942.
- 16- Türkçe Manzum Kur'an: Zeki Korgunal, İstanbul, 1942.

203 Sebilurreşad, X/250.

- 17- Namaz Hocası ve Namaz Sureleri: Zeki Korgunal, İstanbul, 1944.
- 18- Kur'an'ın Kalbi Sure-ı Yasin tefsiri: Şemsettin Yeşil, İstanbul, 1940.
- 19- Namaz Surelerinin ve Fatiha-ı Şerifenin Manası: Şemsettin Yeşil, İstanbul, 1944.
- 20- Şairiyy Suresi: Esat Sezai Sünbüllük, İstanbul, 1943.
- 21- Kur'an-ı Kerim'den Bir Yaprak Ayete'l-Kürsi Tercümesi: Mehmed Vehbi Ersezen, İst. 1948.
- 22- Namaz Surelerinin Türkçe Tercüme ve Tefsiri: Ahmed Hamdi Akseki, Ankara, 1949.

Görüldüğü gibi birçok konuda olduğu gibi bilhassa dini konularda ve bu arada Kur'an'ın tercüme ve tefsiri hususunda devrin şartlarını sezme mümkündür. Bu devirde özellikle bazı zevatın hazırladığı tercümelemlerle, halkın Kur'an'ın manası noktasında bilgilendirilmesinden ziyade, devrin şartları gereği dayatılmak istenen Türkçe ibadete bir katkı, bir ön hazırlık olma gayesi güdülmektedir. Zira bilindiği gibi, Atatürk'ün bilhassa çevresindeki bazı zatlardan da ısrarları ile teşebbüs ettiği ve fakat sonradan kendisinde fayda görmediği için vaz geçtiği ibadetlerde Türkçe kullanılması hareketi, onun vefatından sonraki siyasal iktidar tarafından yeniden gündeme getirilmeye çalışılmış, hatta bu konuda bir kanun çıkarılmak istenmiş, ancak bu işe ön ayak olanlardan biri olan dönemin Diyanet İşleri Başkanı Şerafettin Yaltkaya'nın bu arada gırtlak kanserine yakalanarak ölmesi üzerine bu eylem akamete uğramıştır²⁰⁴.

1950-1960 YILLARI ARASI

1950'lerde yeniden dini neşriyatın hız kazandığına şahid oluyoruz. Bu yılların başında daha ziyade dini içerikli kitaplar zuhur eder. Bu arada Kur'an tercümelemleri konusundaki faaliyetler de ortaya çıkar. Bu dönemde yapılan ilk meal Ömer Fevzi Mardin'in çalışmasıdır. Mardin'in Kur'an-ı Kerim Tasnifli ve Fihristli Türkçesi adlı çalışması müstakil bir Kur'an tercümesi değildir. Adından da anlaşıldığı gibi bir fihrist denemesidir. Eser 1950 yılında İstanbul'da basılmıştır. Mardin'in eseri, 1976 yılında Kur'an-ı Kerim'in Mevzularına Göre Tasnifi ve Fihristli Şerhi adı ile neşredilmiştir. Bundan sonra Hasan Basri Çantay'ın tercümesi zuhur eder ki, bu tercüme de Yazır'ınki gibi, gerek müterciminin şahsından ve görevinden kaynaklanan sebeplerden, gerekse tercümenin başarısından dolayı halkımız arasında büyük rağbet görmüştür. Çantay tercümesini diğer tercü-

204 Bk. Sebilürreşad, X/250, sayfa 395.

melerde bulunduğu yetersizlik yüzünden hazırladığını söyler. Ona göre mevcut tercümelemlerden bazıları pek çok hatalarla dolu iken, bazılarında bu hatalar azdır, ancak bunların da dili ve üslubu güzel değildir. Çantay tercümesini hazırlarken bütün bu eksiklikleri göz önünde bulundurduğunu ve aynı hatalardan kaçındığını söylemektedir. "(...) Mevcudların da ya hem dili ve şivesi pürüzlü, hem gidişi münafık, iki yüzlü; ya görünüşte dili oldukça akık, fikri ve mezhebi sapık, ya dil yanı şöyle böyle usta malı, tedkik ve teknik tarafı hatalı; ya dili çok zaif, ilmi ve görünüşü bugünün ihtiyacına göre pek hafif; yahud dili üzgün, ilmi seviyelerden cidden üstündür." ²⁰⁵. Çantay evvelki tercümelemleri bu şekilde değerlendirdikten sonra mükemmel bir çeviride bulunması gereken 13 madde saymakta ve tercümesinde bunları tamamıyla yansıtmak için büyük emek harcadığını, yorulmaz ve usanmaz bir sa'y ve ihtimam sarfettiğini söylemektedir ²⁰⁶. Bununla beraber Çantay da eleştirilmekten kurtulamamıştır. Onun evvelkilere yaptığı tenkitlerin aynısı, hatta bazen daha ağır kendi tercümesine de yapılmıştır. Çantay'ın tercümesine ilk tenkid İsmayil Hakkı Baltacıoğlu'ndan gelir. Baltacıoğlu tercümelemlerin dili ile ilgili bir eleştiri yazısı yayınladı. Yazısında sık sık Çantay'ın mealinden örnekler vererek onu dil noktasından tenkid eder. Baltacıoğlu bu yazısının sonuna dilini son derece sadeleştirdiği örnek bir Fatıha suresi tercümesi koyar. Baltacıoğluna göre Kutsal kitapların ana dile çevirilmesi aynı zamanda uluslaşma bilincini de güçlendirir. Uluslaşma, Baltacıoğlu'na göre, din kitabının ana dile çevirilmesi ile başlar ²⁰⁷. Çantay'ın tercümesi üzerine daha sonra Ali Fikri Yavuz ²⁰⁸, Ali Bulaç ²⁰⁹ gibi bazı mütercimler, tercümelemlerinin önsözünde, Orhan Karmış, "Kur'an-ı Kerim ve Türklerin Tarih Boyunca Ona Hizmetleri" ²¹⁰ adlı çalışmasında, Salih Akdemir, Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümelemleri adlı eserinde, Edip Yüksel de Türkçe Kur'an Çevirilerindeki Hatalar ²¹² adlı kitabında eleştiriler yapmışlardır. Müçteba Uğur ise Hasan Basri Çantay ²¹³ adlı eserinde bunların bir kısmına cevaplar vermiştir. Çantay'ın mealine en sert eleştiri Salih Akdemir'den gelmiştir. Akdemir, Çantay'ın önsözünde işaret ettiği ve mümkün olduğunca yansıtmaya çalıştığını söylediği şartları vedikten sonra şöyle diyor:

205 Çantay, Meal, 8.

206 Bk. Çantay, Meal, 8-9. Ayrıca Salih Akdemir, Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümelemleri, Ankara, 1989, 48-51.

207 Bk. İsmayil Hakkı Baltacıoğlu, Kur'an'ın Ana Dilimize Çevirilmesi Kur'an Nedir, A.İ.İ.F.Dergisi, sayı 2-3, Ankara, 1952, sayfa 33-61.

208 Bk. Ali Fikri Yavuz, Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meal-ı Alisi, (Önsöz), İstanbul, 1967.

209 Bk. Ali Bulaç, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı, (Önsöz), İstanbul, 1983.

210 "50. Yıl" içerisinde, Ankara, 1973, 333.

211 Ankara, 1989, 48-52, 55-69.

212 İstanbul, 1992.

213 Ankara, 1994, 69-107.

"Ancak üzülecek ifade edelim ki, Çantay hocanın meali, önsözünde ifade ettiği şartları gerçekleştirilmekten uzaktır..." Akdemir daha sonra başta dili olmak üzere değişik yönleri itibariyle Çantay'ın mealini tenkid etmektedir²¹⁴. Bütün bu eleştirilere rağmen Çantay'ın meali en çok yayılan ve en çok okunan meallerden biridir. Meal gerekli görülen yerlerde dipnotlarla takviye edilmiştir. En çok başvurduğu kaynaklar arasında Celaleyn, Kadı Beydavi, Nesefi Kurtubi ve Hazin tefsirleri yer almaktadır. Meal ilk kez 1952-1953 yıllarında İstanbul'da üç cilt halinde tab edilir. Daha sonra ofset yoluyla tekrarlanan baskıları hariç, 1957-1958, 1959, 1962, 1965, 1969, 1972-1973, 1974, 1980 ve 1993 yıllarında yeniden basılmıştır. En son baskısı Risale yayınlarıncı iki ayrı şekilde yapılmıştır. Biri üç cilt halinde, diğeri ise tek cilt halindedir²¹⁵. Bu tek ciltlik baskıda dipnotlar kaldırılmıştır²¹⁶.

Bir süre sonra başka tercüme ortaya çıkar. Bunlardan biri 1955 yılında İstanbul'da yayımlanan Abdülbaki Gölpınarlı'nın Kur'an-ı Kerim ve Meali adlı eseridir. Gölpınarlı'nın eseri -bilhassa şii kökenli olması itibariyle- İran Devriminden sonra Kum'da ofset yoluyla birkaç kez çoğaltılmış ve Türkiye'ye de gönderilmiştir²¹⁷. Aynı yıl İstanbul'da yayımlanan bir tercüme de İslamın Mukaddes Kitabı Kur'an-ı Kerim Türkçe Tercüme ve Tefsiri adı ile Hacı Murat Sertoğlu tarafından hazırlanmış olmaktadır. Sertoğlu gazetelerde pehlivan tefriki yazmakla meşhur olmuş bir gazetecidir. Sertoğlu'nun meali de sert eleştirilere maruz kalır²¹⁸. 1955 yılı içerisinde Tan Gazetesi Sertoğlu'nun tercümesini tefrika halinde yayımlar. Bunun üzerine Sebilurreşad dergisinde bu durumu eleştiren sert bir yazı yayımlanır. Yazıda Kur'an tercümesinin gazetede tefrika halinde yayınlanmasının doğuracağı bir takım sakıncalara işaret edilir. Bu arada Sertoğlu'nun tercümesindeki hatalar da ağır bir dille tenkid edilir²¹⁹. Aynı günlerde Kur'an tercümesinin tefrika halinde neşrinin zararları ve Sertoğlu'nun tercümesindeki eksiklikler Ulunay tarafından da Milliyet gazetesindeki köşesinde dile getirilir. 1956 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı gördüğü lüzum üzerine Kur'an-ı Kerim'i tercüme ettirmeyi kararlaştırır. Bu amaçla sekiz kişilik bir heyet kurulur. Heyet çalışmalarına hemen başlar. Ancak kısa bir süre sonra heyetin üyele-

214 Bk. Akdemir, 51-52, 55-69.

215 Cündioğlu, Matbu Türkçe Kur'an Çevirileri... 200.

216 Bu baskı İslam Mecmuası ve Milli Gazete tarafından okuyucularına hediye edilmiştir.

217 Cündioğlu, Matbu Türkçe Kur'an Çevirileri... 202.

218 Bk. Ref. C.Ulunay, Kur'an'ı Tercüme Bir İlimdir, (Milliyet gazetesinden iktibas), Sebilurreşad, VIII/197, Mayıs 1955. sayfa, 339.

219 Sebilurreşad, VIII, sayı 196, sayfa 331-333.

220 Sebilurreşad, VIII, sayı 196, sayfa 333-334; sayı 197, sayfa 339, (Milliyet'ten iktibas).

rinden dört tanesi bu görevden ayrılır. Geriye kalan dört üye ise meali Al-ı İmran suresinin sonuna kadar getirir ve onlar da ondan sonra bu işi bırakırlar. Bu arada aynı yıl içerisinde daha önce sözünü ettiğimiz Ayntabi Mehmed Efendi'nin Tıbyan adlı tefsiri, "Kur'an-ı Kerim Meali ve Tefsiri" adıyla yayınlanır. Süleyman Fahir'in neşrettiği tercüme, Latin harflerine göre dizilmiş olarak dört cilt halinde tab edilir. 1957 yılında da iki tercüme zuhur eder. Bunlardan biri İsmayil Hakkı Baltacıoğlu'nundur. Baltacıoğlu'nun, yalnızca tercümenin bulunduğu ve Kur'an adıyla Ankara'da neşredilen tercümesi büyük tartışmalara sebep olur. Baltacıoğlu 1928'lerde ve daha sonra yapılması istenen dine reform hareketinin önemli isimlerindedir. Bu amaçla rapor hazırlayan heyetin en önemli üyelerinden biridir²²¹. Zaman zaman bu reformun gereği ve önemi istikametinde basına açıklamalar yapar. Öte yandan Kur'an'ı tercüme etmeyi bilhassa ulusallığa katkısı açısından çok gerekli gören bir zattır. Ancak o, çevirilerin öz Türkçeyle yapılmasının gereğini şiddetle savunur. Bu arada bazı manaların kaybolması çok önemli değildir. Önemli olan çevirinin dilinin sade ve anlaşılır olmasıdır. Nitekim bu amaçla yazdığı bir makalede mevcut tercümelemleri Kelime yanlışları, Türkçe bozukluğu, Sentaks bozuklukları ve Gereksiz katmalar ana başlıklarıyla eleştirir. Ona göre Kur'an'ın bu şekilde dilimize aktarılmasıyla anadilimiz, Arapçanın geleneklerine aşılıp yozlaşmaktan, Türkler de kendi dillerini Arapçadan aşağı görmekten kurtulacaklardır²²². Bu kişiliğinden dolayı belli bazı kesimler Baltacıoğlu'nun tercümesine büyük destek vermişlerdir. Yeni Sabah, Medeniyet, Cumhuriyet, Vatan gibi günlük gazeteler tercümeyle ilgili övgü dolu yazılar yayınladılar. Hatta Hilmi Ziya Ülken, tercüme piyasaya çıkmadan önce bile, Yeni Sabah Gazetesinde tercümeyle öven bir yazı yayınladı. Tercüme yayımlandıktan sonra Hasan Ali Yücel Cumhuriyet Gazetesinde Yeni Türkçe Kur'an başlıklı köşe yazısıyla Baltacıoğlu'na iltifatlar yağdırır ve Türk Luther'i olarak nitelendirdiği Baltacıoğlu'nu selamlar. Asım Us, Vatan'da, M.Şekip Tunç ise Cumhuriyet'te iltifat dolu yazılar yayınladılar. Bu iltifat dolu yazılar yanında Baltacıoğlu ve tercümesi hakkında olumsuz eleştirilerle dolu yazılar da yayınlanmıştır. Bunlardan biri Peyami Safa'ya aittir. Peyami Safa Milliyet gazetesinde yayınlanan yazısında şöyle diyor: "Arapça Kur'anımızı Arapça bilmeyen Baltacıoğlumuz Türkçeye çevirdi ve Arapça bilmeyen M.Şekip Tunç, Hasan Ali Yücel ve Asım Us dostlarımız bu tercümeyle beğendiler. Arapça bilenlerse tercümede buldukları yanlışları bitiremiyorlar. Demek ki Baltacıoğlu dostumuzun tercü-

221 Bk. Bernard Lewis, Modern Türkiyenin Doğuşu, (İngilizceden çeviren M.Kıratlı), Ankara, 1993, 408-410; Gotthard Jaeschke, Yeni Türkiye'de İslamlik, (Çev.H.Örs), Ank. 1972, 40-42; Sebülürreşad, XI, sayı 267, syfa 258-259.

222 Baltacıoğlu, Kur'an'ın Ana Dilimize Çevirilmesi Kur'an Nedir, 3.

mesini beğenmek için Arapça bilmemek lazım." ²²³. Bilhassa Baltacıoğlu'nun tercümesine sadece Kur'an adını vermiş olması ve öz Türkçe bir dil kullanması çok tenkid edilir. Sebilürreşad dergisi de tercümeyle yakın takibe alır ve üzerinde eleştiriler yayınlar. Ayrıca işin arkaplanındaki siyasi yönlerine işaret eder. "Kur'an'la Oynuyorlar" adıyla imzasız olarak yayınlanan makalede, Baltacıoğlu'nun Arapça bilmediği halde bu işe girişmesi, hayret edilecek bir cür'et olarak değerlendirilir. Mütercimim ve tercümenin sert bir dille eleştirildiği yazıda, Asım Us, Şekip Tunç ve Hasan Ali Yücel'e de tenkitler yapılır ²²⁴. Ali Rıza Sağman ise Kur'an'ın Türkçeye Tercümesi Karşısında Üç Profesör ²²⁵ adlı kitapçığı ile tartışmaya katılır ve Hilmi Ziya Ülken, İsmayil Hakkı Baltacıoğlu ve Besim Atalay'a eleştiriler yönelir.

Bu yıl yayınlanan ikinci tercüme ise Osman Nebioğlu'nun yalnızca tercümeyle ihtiva eden Türkçe Kur'an-ı Kerim adlı çevirisidir. Bu çeviri üzerinde de diğerinde olduğu gibi çok tartışmalar yapılır. Nihat Sami Banarlı Hürriyet, Cemil Sena Vatan, Hasan Ali Yücel Cumhuriyet, Besim Atalay Her Gün, Behçet Kemal Çağlar Yirminci Asır, Prof. Cihat Abaloğlu ise Akşam gazetelerinde Nebioğlu'nun çevirisi hakkında övgü dolu yazılar yazıp çeviriyi tanıtır. Buna karşılık M.Raif Ogan Sebilürreşad'da Kur'an'ın İstismarı başlığı ile hem Baltacıoğlu'na, hem de Nebioğlu'na sert eleştiriler yöneltti ²²⁶. Hasan Basri Çantay da yine Sebilürreşad dergisinde yayınlanan seri yazılarında Nebioğlu ve bilhassa Baltacıoğlu'nun çevirilerini eleştiriye tabi tuttu ²²⁷. Eleştirilerin ardı arkası kesilmez. Ali Kemal Aksüt Kur'an Tercümesi Oyuncak Haline Getirilemez ²²⁸ başlığı ile bir tenkid yazısı yayınlar ²²⁹. Bir süre sonra dahi bu eleştirilerin yayınlandığına şahid oluyoruz. Nitekim Ali Rıza Sağman Kur'an Tercümeleri Hakkında İsmayil Baltacıoğlu'nun Tercümesi ²³⁰ adında bir makale yayınlamıştır. Bu yazının en sert olanlarından biri Mehmet Lütfi'ye ait olandır. Mehmet Lütfi Kur'an

223 Peyami Safa, Kur'an Tercümesi, (Milliyet'ten iktibas), Sebilürreşad, X/250, sayfa 397.

224 Bk. Büyük Cür'et Baltacıoğlu'nun Kur'an'ı Türkçeye Çevirme Cür'eti, Sebilürreşad, X, sayı 232, sayfa 103-104; M.Raif Ogan, Kur'an'la Oynuyorlar, Sebilürreşad, X/250; Refi C.Ulunay, Yeni Türkçe Kur'an Hasan Ali Yücel Beyefendi'ye, Sebilürreşad (Milliyet'ten iktibas), Sebilürreşad, X/250; S.E.Aksu, Kur'an Tercümesine Dair Kardeşim veya Oğlum Hilmi Ziya Bey'e, Sebilürreşad, X/240-241. Başka eleştiriler için bk. Şaban Sitembölükbaşı, Türkiye'de İslam'ın Yeniden İnkişafı (1950-1960), TDV yayınları, Ankara, 1995, 149-151.

225 İstanbul, 1957.

226 Sebilürreşad, X/256.

227 H. Basri Çantay, Türkçe Kur'an mı, Sebilürreşad, XI/252-255; Baltacıoğlu ve Kur'an'ı, Sebilürreşad, XI/256-257.

228 Sebilürreşad, XI/257.

229 Başka eleştiriler için bk. Osman Nebioğlu Kur'an'ı, Sebilürreşad, XI/256; Kur'an'a Karşı Suikasd, Sebilürreşad, XI/252, XI/256; Kur'an'a Musallat Olanlar, Sebilürreşad, XI/261;

230 Sebilürreşad, XIV/343, Kasım 1962.

Çevirileri ve Çevirenlere Dair adı ile İslam Mecmuasında yayınlanan yazısında şöyle der: "Son senelerde evrende bir hareket oldu, evirme işine hızla girildi. Baltacının oğlu, baltasızın oğlu, ne bi oğlu, bilmem ne oğlu, ne kadar oğlu varsa cümlesi müfessirin-ı izam olup çıktılar. Bu iş için çok zahmet çekmediler. Cemil Said nüshasını eski yazıdan yeni yazıya nakledip biraz da uydurmacadan sözler sokuşturdular ve meseleyi halletmiş oldular... Gazeteler de yedinci kitabın keşfi gibi gübültülerle etrafa duyurdular."²³¹

Bu dönem Türkçe Kur'an tartışmaları noktasında belki de en hararetli dönemdir. 1920-1935 yılları arasında da bu konu tartışılmıştı, fakat bu kadar karşılıklı sürtüşmelere sahne olmamıştı. Üstelik o dönemde tartışma daha ziyade yurt dışında, bilhassa Mısır'da cereyan ediyordu, oysa şimdi tartışmaların odaklandığı şehirler İstanbul ve Ankara idi. Gazete sütunları, dergi sayfaları bu tartışmalarla doluydu. Bütün bu tartışmalar karşısında -üstelik Sebilürreşad dergisinde Raif Ogan bu konuda göreve çağırmasına rağmen- Diyanet İşleri Başkanlığından herhangi bir açıklama gelmiyordu. Oysa aynı Diyanet İşleri, Musataf Kemal Atatürk zamanında 1920'li yıllarda bu konuda meydana gelen münakaşalara asıl söz sahibi merci olarak gerekli müdahaleyi yapar ve yaptığı açıklama ile tartışmalara son noktayı koyardı. Şimdi ise Diyanet suskundu. Nihayet Batı Trakya Türklerinden Mustafa Kafalı adındaki bir öğretmenin "Kur'an Latin Harfleriyle Yazılıp Okunabilir mi? Bu dinen caiz midir?" şeklindeki sorusu karşısında, dönemin Diyanet İşleri Başkanı Eyüp Sabri Hayırlıoğlu açıklama yapmak zorunda kalır ve ne Latin harfleriyle yazılmış olan Kur'an'ı okumanın ne de Kur'an tercümeleleriyle amel etmenin asla caiz olmadığını belirtir. Bunun üzerine basında pek çok kişi tarafından sert bir şekilde eleştirilir ve görevinden ayrılmaya davet edilir. Tartışmalar artık çığırından çıkar. Diyanete ve Kur'an'ın tercümelerini eleştirenlere karşı şiddetli bir saldırı başlar. Bu saldırıya Ali Fuad Başgil, Ömer Nasuhi Bilmen, Hasan Basri Çantay, Ali Fikri Yavuz, İsmail Hami Danişmend, Abdurrahman Şeref Güzelyazıcı, H.Fikri Aksoy, Ziya Nur, M.Raif Ogan, Necati Erdem, Eşref Edip ve daha önce adını saydığımız zevat yayınladıkları makalelerle karşılık verirler. Bu tartışmalar hararetle sürüp giderken Şemseddin Yeşil, Fuyuzat Kur'an-ı Mübin'in Mealen Tefsiri adlı eserini neşreder. 1957-1959 yılları arasında neşredilen eserden evvel de aynı müellife ait bazı sure tercümeleleri yayınlanmıştı. Bunlardan Sure-ı Feth'in, Sure-ı Necm'in ve Sure-ı İnsan'ın Tefsirleri 1950 yılında, Sure-ı Mülkün Tefsiri 1954 yılında yayınlanmıştı. Aynı mü-

231 Mehmed Lütfi, Kur'an Çevirileri ve Çevirenlerine Dair, İslam Mecmuası, V/4, yıl 6, sayı 52.(Ocak, 1962).

elif 1959 yılında da Sure-ı Ra'd'ın Tefsiri adlı eserini yayımlar. 1959 yılında yayınlanan bir Kur'an tefsiri de Mevakib Tefsiridir. Daha önce sözünü ettiğimiz İsmail Ferruh'a ait bu tefsir, yine Süleyman Fahir tarafından İstanbul'da neşredilir. Bu yılda bir de anonim olarak ve Kur'an adında bir tercüme yayınlanır. İçinde "Bu eser, seçkin bir heyet tarafından çeşitli dillerde çıkan Kur'an tercümeleri gözden geçirilerek meydana getirilmiştir" kaydının bulunduğu tercüme, Akın yayınevi tarafından piyasaya sürülmüştür²³². M.Ş.Alay ve A.Katiboğlu tarafından Türkçeye aktarılan M.Pickthal'ın İngilizce Kur'an tercümesi de 1958 yılında kısmen İstanbul'da tab edilir²³³.

1960-1970 YILLARI ARASI

1960 ihtilalinden sonra da Kur'an çalışmaları devam etmiştir. Bu dönemin en ilgi çeken tarafı, bizzat ihtilali yapan zevatın Kur'an ile ilgilenmesidir. Esasında buna fazla da şaşmamak gerekir. Daha önceleri Musatafa Kemal ve İnönü dönemlerinde de bizzat siyasal irade buna benzer teşebbüslerde bulunmuştur. Şüphesiz ki bu girişimlerin bir takım hedefleri olabilir. Fakat sonuçta bir ihtiyaç üzerine bu girişimlerde bulunulduğunu söyleyebiliriz. İşte 1960 ihtilali sonrası kurulan hükümet de duyulan ihtiyaç üzerine böyle bir teşebbüste bulunmuştur.

İhtilal hükümetinin iradesi istikametinde önce Kur'an'ın Latin harfleriyle basılması hususu görüşülür. Görüşmeye Diyanet İşleri Reis Muavini Sadettin Evrin Paşa başkanlık eder. Yapılan görüşmeler sonunda bilhassa Mahir İz'in kat'i muhalefeti ve izahatı sonucu bu teşebbüs akim kalır²³⁴. İz hatıralarında bundan şöyle söz eder: "Nihayet bana sıra geldi, "siz ne dersiniz?" diye soruldu. O zaman ben, bu işin mümkün olmadığını, çünkü Kur'an-ı Kerim'de "mütekari-bü'l-elfaz" kelimelerin meharic-ı huruf bakımından farklı telaffuz edildiklerini, mesela "Yaratıcı" manasına "Hallak" kelimesinin kullanılabilmesi için mutlaka Arap harfleriyle "noktalı ha" ile yazılıp okunmasının zaruri olduğunu, zira "noktasız ha" ile yazılan "hallak"ın, "berber" manasına geldiğini; yine Arap harfleriyle "he" ile Kur'an-ı Kerim'de yazılmış olan ve "helak olan, yok olan" manasındaki "halik" kelimeleriyle de iltibas vücuda getireceğini izah ettim."²³⁵.

Bu teşebbüsten kısa bir süre sonra, bu defa yine siyasi iradenin isteği üzerine Kur'an'ın tercümesi işine girilir. Bunun için yine Diyanet İşleri devreye sokulur. Diyanet, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinden

232 Yaşaroğlu, 171.

233 Bk. Cündioğlu, Matbu Türkçe Kur'an Çevirileri...199-207.

234 Bk. İz, 355-356.

235 İz, 355-356.

Hüseyin Atay ile Yaşar Kutluay'a bunun için görev verir. Hüseyin Atay, bu işi Diyanet'in teklifi ile yapmadıklarını, gördükleri lüzum üzerine kendilerinin bu konuda Diyanet'e teklifte bulduklarını söyler²³⁶. Atay ve Kutluay önce daha evvel sözünü ettiğimiz Diyanetçe bir komisyona yaptırılan tercümeyi incelerler, fakat pek çok hatalarla dolu olduğunu görünce, onu bırakıp yeniden Kur'an'ı tercümeye koyulurlar²³⁷. Atay ve Kutluay kısa bir süre sonra tercümeyi tamamlar ve Diyanete verirler. Tercüme her ne kadar bu iki zatın eseri ise de, bunların çalışmalarına Diyanet İşleri Reisi Hasan Hüsnü Erdem, Din İşleri İnceleme Kurulundan Yusuf Ziyaeddin Ersal ve Osman Keskioglu da iştirak etmişlerdir²³⁸. Tercüme, zamanın Devlet Vekili Prof. Adnan Sadık Erzi'nin isteği üzerine, Mahir İz'in başkanlığında bir heyete redakte ettirilir. Mahir İz, buna Kur'an-ı Kerim Tercümesi değil, meal denmesini ve lafzi tercümede ısrar edilmemesini ister. Bu istek doğrultusunda tercüme baştan sona redakte edilir²³⁹ ve 1961 yılında Diyanet İşleri Başkanlığınca neşredilir. Hasan Hüsnü Erdem, tercümeyi kamuoyuna "benzerleri arasında belki hatası en az olmak vasfını haiz" bir tercüme şeklinde tanıtır²⁴⁰.

Tercüme yayınlandıktan bir süre sonra Hasan Basri Çantay tarafından sert bir şekilde eleştirilir. "Diyanet İşleri Reisliği'nin Neşrettiği Kur'an-ı Kerim Tercümesi Hakkında İntikadlar" adlı eleştiri yazısı üç sayı boyunca devam eder²⁴¹. Çantay bu tenkid yazısında hem tercüme hakkında kullanılan ifadeleri, hem de bizatihi tercümeyi eleştirir. Mütercimler de bu tenkid yazısına bir cevap yazarlar. Ancak İslam Mecmuası bu yazıyı yayınlamaz. Bunun üzerine mahkemeye başvuran mütecimler, Ankara 2.Sulh Ceza Mahkemesi aracılığı ile dergiye sekiz sayfalık bir tezkir yazısı gönderirler. Ancak dergi bunu da yayınlamaz²⁴².

Diyanet İşleri Başkanlığı da Hasan Basri Çantay'ın tenkitlerini kaale almaz. Nitekim, Hüseyin Atay, Mehmet Hatipoğlu ve Osman Keskioglu tarafından tekrar gözden geçirilen ikinci baskıda²⁴³ Çantay'ın tenkitleri istikametinde herhangi bir tashihe gidilmez.

236 Hüseyin Atay, Müzakereler, 2.Kur'an Sempozyumu Tebliğler-Müzakereler 4-5 Kasım 1995, Ankara, 1996, 277.

237 Atay, 278-279.

238 Bk. Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal), DİB Yayınları, Ankara, 1983, VI.

239 Mahir İz, 357-358.

240 İslam Mecmuası, sayı 49, Ankara, Ekim, 1961. Ayrıca bk. Hasan Hüsnü Erdem, Birinci Baskının Önsözü, Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal), VII; Kur'an-ı Kerim Meal, Sebilurreşad, XIV/329.

241 Bk. İslam Mecmuası, V/9, yıl 7 (Haz.), sayı 57; V/10 (Temmuz), sayı 58; V/11 (Ağustos), sayı 59, Ankara, 1962.

242 Bk. Cündioğlu, Matbu Türkçe Kur'an Çevirileri... 209.

243 Bk. Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal), VI.

Diyanet'in meali bundan sonra da basılır. Meal üzerine sert bir tenkid de Ali Bulaç'tan gelir. Ali Bulaç "Meal ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Meali" adlı tenkit yazsında bilhassa tercüme ve politik düşünce arasındaki bağa işaret eder: "(...) Her meal, o meali yapanın politik görüşlerden bağımsız olamayacağı söylenebilir. Söz gelimi, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın halen basımına devam etmekte olduğu meal, devletin resmi din görüşünü yansıtır. Bu mealde, en hayati kavram ve Kur'an'ın anahtar terimleri bilinçli olarak değiştirilmiş, başka seküler, laik çağrışımlara müsait kelime ve terimlerle karşılanmışlardır." ²⁴⁴.

Tercümeğe başka bir eleştiri de Salih Akdemir'den gelmiştir. Akdemir, öncelikle Çantay'ın söz konusu tercümeğe yaptığı tenkitleri değerlendirir ve Çantay'ı birçok noktada haksız bulur, onun "bir bardak suda fırtına koparmağa çalıştığını" söyler. Daha sonra Çantay'ın tercümesiyle birlikte Diyanet'in mealini de ayetlerden örnekler vererek tenkide tabi tutar ²⁴⁵.

Diyanet'in mealindeki bazı hatalara Edip Yüksel de işaret etmiştir ²⁴⁶.

Aynı yıl, daha evvel Arkın yayınevi tarafından anonim olarak piyasaya sürülen Kur'an adlı tercüme, bu sefer Okat ve Burhan yayınları tarafından basılıp neşredilir. Kısa bir süre sonra Besim Atalay'ın "Kur'an-ı Kerim" adını verdiği tercümesi yayınlanır. (Ankara, 1962). Tercümede Kur'an metnine yer verilmemiştir. Ayet mealleri numarasızdır. Bu açıdan kullanımı verimsizdir. Eserin sonunda içinde garip ifadelerin bulunduğu şu ibareye yer verilir: "İşbu Kur'an-ı Kerim, sayın üstad Besim Atalay tarafından onuncu asırdan beri çeşitli Türk lehçelerine tercüme edilmiş olan Kur'an-ı Kerim metinleri göz önünde tutularak, onbeş senelik emek sarfiyle dilimize çevirilmiş olup 1962 senesinde Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii Anonim Şirketi Matbaasında basılmıştır." ²⁴⁷. Tercümede ayrıca 7 sayfalık bir lügatçeye yer verilmiştir. Tercümenin adı 1965 yılındaki baskısında "Kur'an-ı Kerim Tercümesi" olarak değiştirilir. Bu tercümeyle aynı yılda yayınlanan diğer bir tercüme de Sadi İrmak'a ait olan "Kutsal Kur'an - Türkçe Meali" adlı çevirisidir. Bu çeviri İstanbul'da neşredilir. Çeviride Kur'anın metni yoktur, ayetler bunda da numarasızdır. Ancak bunlar fazla rağbet görmez ve kısa süre sonra unutulurlar. Ayrıca 1962-1963 yıllarında Milliyet Gazetesi tarafından basılan anonim bir Kur'an tercümesi İstanbul'da neşredilmiştir. Bu tercüme de Kur'an metnini ihtiva etmez. Her surenin başında "Kısaca

244 Ali Bulaç, Meal ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Meali, Kitap Dergisi, Mart 89, sayı 25, sayfa 37.

245 Bk. Salih Akdemir, 55-69. Akdemir'in eleştirilerine verilen bir cevap için bk. Müçteba Uğur, 69-107.

246 Bk. Edip Yüksel, Türkçe Kur'an Çevirilerindeki Hatalar, İstanbul, 1992.

247 Besim Atalay, Kur'an-ı Kerim, İstanbul, 1962, 756.

konusu ve özelliği" başlığı ile bir az bilgi verilmektedir. Ayet mealleri numaralıdır. Tercümenin sonunda bir fihrist vardır. Bu meal bir süre önce bir gazetede tefrika halinde yayınlanmaya başlanmıştı. Bunun üzerine Sebilürreşad Dergisinde tercümedeki eksiklikleri gösteren bir yazı yayınlandı²⁴⁸.

1963 yılında Emekli Diyanet İşleri Başkanı Ömer Nasuhi Bilmen hem bir tefsir, hem de tercüme yayınlar. Öteden beri tercüme yapılagelmekteydi, ancak Elmalılı'nın Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsirinden bu yana yirmi yılı aşkın bir süredir hiç tefsir yayınlanmıyordu. Bilmen'in "Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meal-ı Alisi ve Tefsiri" adlı eserinin işaret edilmesi gereken bir yanı burasıdır. Tefsir sekiz ciltten ibarettir. İlk cilt 1963 yılında diğer ciltler ise müteakip yıllarda basılır ve 1966 yılında basım tamamlanır. Tefsir daha sonra da birkaç kez basılır. En son olarak Sadrettin Gümüş ve Muhsin Demirci tarafından dili sadeleştirilerek 1992 yılında basılmıştır. Tefsir ve tercüme bir aradadır. Önce Kur'an'ın asıl metni üçer beşer ayetler halinde verilmekte, müteakiben koyu harflerle tercüme metni, arkasından da "izah" başlığı altında tefsir yapılmaktadır. Müellif tefsirinde gerek görülen yerlerde esbab-ı nüzula ve bazı tarihi vak'alara yer vermektedir. Bilhassa dini ve ahlaki mevzularda bazı mühim bilgilerin verildiği tefsir'in belli başlı kaynakları arasında Fahrüddin er-Razi'nin Mefatihü'l-Ğayb, Kadî Beydavi'nin Envaru't-Tenzil, İsmail Bursevî'nin Ruhü'l-Beyan, el-Hazin'in Tefsiru'l-Hazin (Lübabu't-Te'vil) gibilerini zikredebiliriz. Tefsir bu özellikleri yanında bilhassa müellifinin Diyanet İşleri Başkanlığı yapmış olması hasebiyle halk arasında yayılır.

1965 yılında Hüseyin Atay ve Yaşar Kutluay'ın hazırladığı meal, Haber gazetesi tarafından da neşredilir, ama devamı getirilmez.

1967 yılında Ali Fikri Yavuz da bir meal neşreder. "Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meal-ı Alisi" adını taşıyan mealin önsözünde Yavuz, kendisini bu meali hazırlamaya iten bir takım sebeplere işaret etmekte, bu arada evvelki tercümele-ri değişik noktalardan eleştirmektedir. Ne var ki, kendisi de eleştirilmekten kurtulamamıştır²⁴⁹. Aynı yıl yayınlanan bir tercüme de Kur'an-ı Kerim'in Konularına Göre Ayrılmış Türkçe Anlamı adını taşımakta olup Ahmet Okutan tarafından hazırlanmıştır. Tercüme adından da anlaşıldığı gibi konularına göre tasnif edilmiş olup, İstanbul'da neşredilmiştir.

248 Bk. Kur'an Tercümelerindeki Hatalar Milliyet Gazetesinin Kur'an Tercümesi Baştanbaşa Yanlış ve Hatalıdır, Sebilürreşad, XIV/350.

249 Bk. Salih Akdemir, 69-71.

1969 yılında bir tercüme de Yeni İstanbul gazetesi tarafından basılır. Yalnız Türkçe metnin bulunduğu tercümede ayet mealleri numarasızdır. Mukaddime ve fihristin bulunmadığı tercümenin sayfa altlarında bazı açıklayıcı bilgilere yer verilmiştir.

1970-1980 YILLARI ARASI

1970'li yıllarda Kur'an tercümeleri yanında, Kur'an merkezli fikri eserler ve tefsirlerin de zuhur ettiğine şahid oluyoruz. İlk şahid olduğumuz tercüme Yeni İstanbul gazetesinin okuyucularına verdiği Kur'an-ı Kerim Türkçe Anlamı adlı tercümedir. Bu yıl ayrıca bir tefsir tercüme edilerek yayımlanır. Seyyid Kutub'a ait olan "Fi Zilali'l-Kur'an" adlı tefsir, M.Emin Saraç - İ.Hakkı Şengüler ve B.Karlığa tarafından Türkçeye aktarılır. Hikmet yayınları tarafından ilk baskısı 16 cilt olarak yapılan tefsir, çok rağbet görür ve kısa sürede birkaç kez daha basılır. Başka zevatça da tercüme dilen tefsir ²⁵⁰, Cumhuriyet döneminden beri Türkçeye çevrilen ilk Arapça tefsirdir. İçtimai tefsirlerin en mühimlerinden olan tefsir, Arap aleminde çok yaygın bir şekilde bilindiği gibi, ülkemizde de çok bilinmekte ve okunmaktadır. Bunun hemen akabinde Celal Yıldırım'a ait bir tefsir yayımlanır. "Kur'an Ahkamı" adını taşıyan tefsirde, Kur'an'da bulunan ahkam ile ilgili ayetler tefsir edilir. Tefsirde konuyla ilgili pek çok hadis, alimlerin görüş ve ihtilafları da yer alır. Tefsir iki cilt halinde 1971-1972 yıllarında İstanbul'da basılır. Aynı yıl bir tefsir daha yayımlanır. "Ahkam Ayetlerinin Tefsiri" adını taşıyan eser, Ezher Üniversitesi'nden bir heyetin hazırladığı ve eş-Şeyh Muhammed Ali es-Seyyas tarafından tashih ve tertib edilen "Tefsiru Ayati'l-Ahkam" adlı eserin tercümesidir. Tercümeyle bir heyet yapar ve İstanbul'da neşreder. Daha sonra Abdullah Atıf Tüzüner'e ait olan Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali adlı eser yayımlanır. 1973 yılında İstanbul'da neşredilen eserde Kur'an metni de yer verilmiştir. 1970'li yıllarda yayımlanan en önemli meal şüphesiz ki Süleyman Ateş'indir. İlk baskısı 1974 yılında Ankara'da yapılan Kur'an-ı Kerim Meali adlı eser, sadece mealden ibaretti. Çok rağbet gören meal, 1975 yılında Kur'an metni ile birlikte yeniden tab'edilir. "Kendisinden önceki meallere nisbetle son derece başarılı" ²⁵¹ olan meal, bundan dolayı halkın teveccühüne mazhar olur ve ardarda baskılar yapar. Ateş'in meali daha sonraki baskılarda bilhassa ayelerin altında küçük puntolarla verilen bilgilerde bir takım değişiklikler yapılarak yeniden basılır. Mealde biraz evvel de belirttiğimiz gibi, gerek görüldü-

250 İkinci kez tercüme edenler: Salih Uçar - Vahdettin İnce, 10 cilt, İstanbul, 1989.

251 Salih Akdemir, 71.

günde ayetlerin hemen altında bazı açıklayıcı bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca en sonda Kur'an, Tercüme ve Meal hakkında hayli bilgi verilmiş, Kur'an'ın mevzu-larına göre düzenlenmiş uzunca bir fihrist de okuyucuya sunulmuştur.

1976 yılında yayınlanan önemli bir tercüme de Ahmet Topaloğlu'nun üzerinde doktora yaparak hazırladığı ve Kültür Bakanlığınca basılan tercümedir. Tercüme daha önce sözünü ettiğimiz Muhammed b.Hamza (Molla Gürani?)'ye ait olup satırasarı şeklinde yapılmıştır. Miladi XVI. asra ait olan tercüme hak-kında daha evvel bilgi vermiştik.

1977 yılında Ziya Kazıcı ve Necip Taylan da beraber bir meal hazırlayıp yayınlarlar. Bu tercüme Fatih dersiam ve vaizlerinden Osman Raşid Efendi'nin riyasetindeki bir heyet-ı ilmiyye tarafından hazırlanıp Süleyman Tevfik'e tashih edilen ve 1927 yılında İstanbul'da basılan "Türkçeli Kur'an-ı Kerim" adlı tercü-me esas alınarak hazırlanmıştır²⁵². Aynı yıl, İsmail Hakkı İzmirli'nin daha evvel kendisinden söz ettiğimiz Meani-ı Kur'an adlı eseri, Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı adıyla Eren yayınları tarafından neşredilir. Bu tercümede Kur'an metni yanına ayrıca Latin harfleriyle okunuşu da verilmiştir.

1978 yılında Hasan Tahsin Emiroğlu'nun hazırladığı altı ciltlik bir meal-tefsir yayınlanır. Esbab-ı Nüzul Kur'an Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri adını taşıyan eser Konya'da neşredilir.

1979 yılında Azeri lehçesiyle bir Türkçe Kur'an tercümesi neşredilir. "Tefsiru'l-Beyan Turki" adını taşıyan eser, Şeyhulislam Muhammed Hasan Mevlazade Şevkevi tarafından hazırlanmıştır. İlk baskısı hicri 1324 yılında yapı-lan eserin ikinci baskısı Tebriz'de 1399/1979 yılında yapılır. Eserde Türkçe me-al Azeri lehçesiyle yapılmıştır. Kur'an metninin de yer aldığı tercümede Arap harfleri kullanılmıştır²⁵³.

Bu yıl basılan bir tercüme de Abdullah Aydın'a aittir. Hiç bir orijinalliği olmayan tercümede, diğer pek çok tercümede olduğu gibi bir sürü hata vardır.

1980-1990 YILLARI ARASI

1980 yılında Ahmet Davutoğlu, daha önce sözünü ettiğimiz ve 1956 yı-lında sadeleştirilerek Süleyman Fahir tarafından basılan Tıbyan Tefsirini, yeni-nden baskıya hazırlayarak 4 cilt halinde neşreder. Aynı yıl yeni zuhur eden bir

252 Cündioğlu, Matbu Türkçe Kur'an Çevirileri... 182, dipnot 47.

253 Yaşaroğlu, 185.

tercüme de Ali Rıza Sağman'a ait olan "Lafzen ve Mealen Kur'an-ı Kerim Tercümesi" adlı eserdir. Tercüme Kur'an metnini ihtiva etmez. Baş tarafında Ali Rıza Sağman hakkında bir yazı yer almaktadır. Bu yıl Milliyet gazetesi daha evvel yaptığı gibi, yine okuyucularına bir Kur'an-ı Kerim Meali hediye eder. Gazetenin verdiği meal derlemedir.

1981 yılında Kadir Kabakçı - Hasan Karakaya - Mehmet Süslü - Kenan Seyithanoğlu ve Kerim Aytekin beraberce bir Kur'an meali hazırlayıp bastırılar. 1982 yılında ise önce Milliyet gazetesinin bastırıldığı, din ve dil uzmanlarından oluşan bir kurul tarafından hazırlandığı iddia edilen bir tercüme zuhur eder. Latin harfleriyle Kur'an'ın okunuşunun da yer aldığı bu tercümenin arkasından Güneş Kültür Kurulu tarafından tercüme edildiği belirtilen ve Güneş Gazetesi tarafından basılan bir tercüme yayınlanır. İki cilt halinde bu tercümede meal el yazısı ile yazılmış klişe halinde basılmıştır.

1982 yılında zuhur eden çok önemli bir meal de Ali Özek başkanlığındaki bir heyetin hazırladığı mealdir. Heyette başkanın yanında ayrıca Hayreddin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrıncı, İbarhim Kafi Dönmez ve Sadrettin Gümüş yer alırlar. Tercüme Dünya İslam Birliği'nin talebi üzerine hazırlanır²⁵⁴. İlk baskısı İstanbul'da yapılan meal, daha sonra Suudi Arabistan Krallığı tarafından defalarca basılarak hacca giden Türklere meccanen dağıtılmaktadır. Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali adındaki eser, Türkiye Diyanet Vakfı tarafından da bir kaç kez basılır. Bu baskılardan birinde tercüme Türk cumhuriyetlerine gönderilir. En çok rağbet gören tercümelerden biri olan bu meal, halen basılmakta ve halkımızın teveccühüne mazhar olmaya devam etmektedir. Mealde gerekli görülen yerlerde ayetin hemen altında açıklayıcı bilgiler verilmiştir. Son kısmında ise oldukça geniş bir indeks yer almaktadır. Bu indeks sayesinde okuyucu merak ettiği pek çok konuya kısa yoldan ulaşma imkanına sahip kılınmıştır. Meal 1998 yılında bir firma tarafından Fatih Çollak'ın sesinden CD de kaydedilerek de piyasaya sürülmüştür.

Bu yıl içerisinde neşredilen bir meal de Celal Yıldırım'a aittir. Yıldırım'ın "Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri" adını taşıyan çalışması, 1982 yılında Tercüman gazetesi tarafından basılıp okuyucularına dağıtılmıştır. Yıldırım'ın tercümesinin başında Osman Keskiöğlü'na ait uzun bir açıklama vardır. Bu tercüme daha sonra 1984 yılında Anadolu yayıncılık tarafından iki cilt halinde basılmıştır.

254 Bk. adı geçen Meal'in Önsöz'üne.

1983 yılında İstanbul'da yayınlanan önemli bir meal de Ali Bulaç'a ait olandır. Bulaç'ın meali Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı (Meal ve Sözlük) adını taşıyıp sadece mealden ibaretti. Ancak daha sonraki baskılarda Kur'an metnine de yer verildi. Bu yıl içerisinde ayrıca önemli bir tefsir yayınlanır. Talat Koçyiğit ve İsmail Cerrahoğlu'nun hazırladığı tefsirin altı cilt olması düşünülmüştür. Ancak sadece ilk iki cilt çıkarılabildiği görülmüştür. İlk cilt iki müellifin ortak çalışmasıdır; ikinci cilt ise sadece Talat Koçyiğit'e aittir. Tefsirin başında oldukça uzun ve Kur'an ilimleri konusunda aydınlatıcı bilgiler taşıyan bir mukaddime mevcuttur. Burada Kur'an'ın ne olduğu, niçin indirildiği, nasıl cem'edildiği, hangi yönleri itibarıyla mu'vaz olduğu, niçin tefsire ihtiyaç duyulduğu vs. bilgiler geniş geniş dermiyan edilmektedir. Daha sonra tefsir kısmı başlamaktadır. Önce surenin ne zaman ve nerde nazil olduğu hakkında malumat verilir. Surenin faziletleriyle ilgili bilgiler verildikten sonra ayet ayet tefsire geçilmektedir. Önce ayetlerin tercümesi sonra izahı gelmektedir. Müellifler izahlarında tafsilata girmemişlerdir, rivayetlere de fazla itibar etmemişlerdir. Ayetleri ayet ve hadis ile tefsir etmeye önem veren müfessirler, bilhassa dirayet yolu ile yorumlar yapmışlardır. Zaman zaman lügavi izahlara da yer vermişlerdir. Tefsir Nisa suresinin 116. ayetine kadar sürdürülebilmektedir.

1984 yılında tercüme bir tefsir yayınlanır. Bekir Karlığa ve Bedrettin Çetiner'in çevirdikleri tefsir İbn Kesir'in Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim adlı tefsirdir. Ancak mütercimler, sadece tefsiri tercüme etmekle yetinmemişler, bunun yanında lüzum hissedilen yerlerde daha pek çok tefsirden de alıntılar yapmışlardır. ez-Zemahşeri, Fahrüddin er-Razi, Ebu's-Suud, Celaluddin es-Suyuti (v.911/1505), eş-Şevkani (v.1273/1843), İsmail Hakkı Bursevi, Mahmud el-Alusi (v.1227/1854), Muhammed Abduh (v.1265/1905), Muhammed Reşid Rıza (v.1354/1935), Muhammed Cemaluddin el-Kasimi (v.1332/1914), Tantavi el-Cevheri (v.1359/1940) Seyyid Kutub (v.1966) gibi müfessirlerin tefsirleri bunlardandır²⁵⁵. Bütün bu sözü edilen tefsirlerden yapılan alıntılar ve bu meyanda yapılan açıklamalar, "Açıklama" başlığı altında müstakil olarak verilmiştir. Mütercimler okuyucunun daha iyi anlaması açısından tefsirlerinin ilk cildinde uzun ve müstakil bir bölümü Kur'an istılahları ve tabirlerine ayırmışlardır. Pek çok Kur'an tabirinin açıklandığı bu bölüm, er-Rağıb el-İsfahani'nin (v.503/1109) "Müfredatu Elfazi'l-Kur'an" adlı eserinden alınmıştır²⁵⁶. Mütercimler, okuyucuyu usandıracağı ve tefsirden güdülen asıl gayeyi örtbas edeceği endişesiyle tefsirin aslında bulunan isnadları terketmiş, sadece ilk ve son raviyi -aralarına birkaç

255 Çetiner, Nazratun İla Tercemeti Tefsiri'l-Kur'ani Fi Türkiya, 161-162.

256 Çetiner, Nazratun İla Tercemeti Tefsiri'l-Kur'ani Fi Türkiya, 162.

nokta koymak suretiyle- zikretmekle iktifa etmişlerdir. Böylece aslından farklı bir tefsir meydana gelmiştir. Zaten bu yüzden mütercimler eserlerine Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri adını vermişlerdir. Bununla beraber esas alınan tesir, İbn Kesir'in tefsiridir.

Yine bu yıl, türüne fazla rastlanılmayan manzum bir tercüme yayınlanır. A.Adnan Sütmen'in hazırladığı bu tercüme Kur'an-ı Kerim'in Mealen Manzum Açıklaması adını taşımaktadır ve sadece tercümeyi ihtiva etmektedir.

1985 yılında Akpınar yayımları Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali adında derleme bir tercüme neşreder. Aynı yıl Güneş gazetesi de E.H.Çalışkan tarafından hazırlanan bir tercümeyi okuyucularına dağıtır.

1985 yılında piyasaya çıkan önemli bir eser de Celal Yıldırım'a ait olan İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri adını taşıyan eserdir. Yıldırım bu tefsirini yıllarca süren birikiminin eseri olarak hazırladığını ve pek çok muteber kaynaktan istifade ettiğini belirtir. Kaynakları arasında Taberi, Zemahşeri, Razi, Kurtubi, İbn Kesir, Alusi, Ebu'l-Leys es-Semerkandi gibi müfessirlerin tefsirleri vardır. Müellif önce tefsirini yapacağı ayetlerin mealini verir, sonra bu ayetlerin niçin nazil olduklarını tarihi bilgileri naklederek verir. Ayetlerle ilgili varid olan hadisleri veren müellif, arkasından ayetleri ilmi, itikadi, kültürel, tarihi, kanuni, ahlaki, içtimai ve eğitim açılarından ele alıp izah eder. Ayrıca müellif ayetler arasındaki münasebeti, ayetlerle ilgili nahiv, sarf ve Arapça kaideleri "Tahliller" başlığı altında verir. Tefsirin orijinal yanlarından biri Tevrat, İncil ve Kur'an arasında bir mukarene yapması, bunların arasında ilgi kurmaya çalışmasıdır. Müellif aynı zamanda tefsirinde ölüm, şeytan, berzah alemi, kıyamet vb. bazı konularda geniş bilgiler vermektedir. İlk cildi bu yıl piyasaya sürülen ve tamamı altı ciltten ibaret olan tefsir, 1987 yılında tamamlanır.

Bu yıl zuhur eden önemli bir çalışma da Ebu'l-Ala el-Mevdudi'nin Tefhimu'l-Kur'an adlı tefsirinin Türkçeye çevirilmesidir. Tefsiri, Muhammed Han Kayhani, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnah, Ali İnal ve Hamdi Aktaş tercüme etmişlerdir. Tefsir İngilizceden Türkçeye aktarılmıştır. Müellif Mevdudi, her surenin başında o surenin nazil olduğu dönemle ilgili kısa malumat vermiştir. Önce tefsiri yapılacak olan Arapça metnin altına Türkçe tercümesi konmuş, tercümede tefsiri yapılmak istenen kısma dipnot düşülmüş ve bu dipnotlar tercümenin bitimini müteakip açıklanmışlardır. Tefsirde zaman zaman haritlarla bilgilerin desteklendiği olmuştur. İlk baskısı 7 cilt halinde yapılan tefsir, daha sonraları da birkaç kez basılmıştır.

1986-1987 yıllarında Pekin'de Uygurca bir tercüme tab edilir. Muhammed Salih'e ait olan tercüme, bu dilde yapılmış olan ilk tercümedir.

1987 yılında Enver Baytan bir tercüme neşreder. Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meal-ı Alisi adını taşıyan tercüme, sol başında uzun bir önsöz ihtiva etmektedir. Aynı yıl Ömer Nasuhi Bilmen'in meali tefsirden ayrı olarak basılır. Ahmet Ağırakça ve Beşir Eryarsoy'un birlikte hazırladıkları Nüzul Sebepli Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali adlı çalışıma da bu yıl yayınlanır. 1987 yılında pek itibar görmeyen manzum bir tercüme yayınlanır. Rıza Çiloğlu'na ait tercüme, Tanrı Buyruğu Oku Kur'an Nazım Çeviri başlığını taşımaktadır. Çiloğlu, Kur'an metnini taşımayan tercümesinde bütün sureleri şiirize ederek çevirmiştir. Zaman zaman karşılığı Kur'an'da olmayan ifadeler olduğu gibi, Kur'an'da olup da çeviride yer almayan ifadeler de vardır. Çiloğlu'nun çevirisi Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulunca tavsiye edilecek nitelikte bulunmamıştır²⁵⁷.

1988 yılında Ahmed Davutoğlu "Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meali" adında bir tercüme yayınlar. Aynı yıl, yıllarca Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulunda görev yapmış olan Osman Keskiöglü'na ait bir tercüme neşredilir. Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Açıklaması adındaki eser İstanbul'da piyasaya sürülür. Bu yıl bir de tefsir tercüme edilerek yayınlanır. Asıl adı "et-Tefsiru'l-Vadid" olan ve eş-Şeyh Muhammed Mahmud Hicazi'ye ait bulunan tefsir, Mehmed Keskin tarafından Türkçeye aktarılır. Tefsirde lügavi açıklamalara, ayetler arasındaki münasebetleri açıklamaya, esbab-ı nüzulu zikretmeye ve fıkhî hükümlerin serdedilmesine büyük önem verilmiştir. Tefsir 6 cilt halinde ve "Tefsiru'l-Furkan" adı ile yayınlanmıştır. 1989 yılında ise Yeni Asya yayımları arasında bir tercüme çıkar. Tercümeyi İhsan Atasoy, Ümit Şimşek, Mehmet Paksu, İsmail Mutlu, Şaban Döğen ve Cemal Uşşak hazırlamışlardır.

1988-89 yıllarında çok önemli bir tefsir yayınlanır. Süleyman Ateş'in hazırladığı "Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri" adlı eser, erbabınca çok takdir edilir. Hakkında değişik gazete ve dergilerde stayışkar yazılar yayınlanır. 12 ciltten ibaret olan tefsir, klasik tefsir normunun ötesinde çağdaş ve modern bir anlayış sergilemektedir. Müellif bir çok noktada alışlagelen yorumlardan farklı izahlar yapmıştır. Bununla beraber müellifin kendine ait orijinal fikirleri dışındaki yorumlar, tamamen eski önemli kaynaklara dayandırılmıştır. Yorumlar çağımızın şartları göz önünde bulundurularak, günlük meselelere ışık saçacak şekilde yapılmıştır. Tefsir İsrailiyattan, zayıf hadislerden, Kur'an'ın ruhuna muvafık olma-

yan akıl ve mantık dışı kalsik varidattan, hurafe ve batıl anlayışlardan, aslı esası olmayan kavillerden arınmış olarak hazırlanmış, mevcut tefsirlerin çoğunda bulunup da burada da yer verilen nakiller ise metin ve senet yönünden tenkide tabi tutularak verilmiştir. Müellif tefsirinde surelerin Mekki veya Medeni oluşu hakkında bilgi verdiği gibi, nüzul sırasına göre kaçınıcı sure olduğu hakkında da bilgi vermektedir. Ateş önce aynı konu etrafındaki ayet gurubunun mealini verir, arkasından "Tefsir" başlığı altında ayetlerin izahını yapar. Tefsir kısmında ayetin işaret ettiği manaları veren müellif, zaman zaman lügavi tahlillere girmekte, böylece okuyucunun manasını bilmeye ihtiyaç duyduğu lafızların anlamlarını açıklamaktadır. Müellif gerekli görülen yerlerde nüzul sebeplerine ve bazı tarihi hadiselerle de temas etmektedir. Ateş bilhassa ahkam ayetlerinin tefsirinde çok önemli bilgiler vermektedir. Bu tür ayetlerin tefsirinde önce evvelki alimlerin görüşlerini veren Ateş, sonra kenidisinin tercih ettiği görüşü akli ve nakli deliller serdederek beyan etmektedir. Bu arada sahih hadisleri de asli kaynaklarından vererek delil olarak kullanır. Ateş, aynı zamanda tefsirinde modern ilmin ışığı altında bilhassa insan, kainat, hayvanat ve nebatat... hakkında geniş ve doyurucu bilgiler vermekte, bunun için icab ettiğinde resim, şekil ve fotoğraflar da vermektedir. Farklı kiraatların ayrı bir başlık altında verildiği tefsirde, buna göre oluşan yeni manalar da yer almaktadır. Müfessirin başlıca kaynakları arasında Taberi, İbn Kesir, Razi, Alusi, Muhammed Abduh ve Muhammed Reşid Rıza, Hamdi Yazır, İzzet Derveze ve benzeri alimlerin tefsirlerini zikredebiliriz. Ancak müellif bunlardan istifade etmekle beraber çoğunlukla ayetlerin ışığı altında kendi şahsi fikirlerini beyan etmektedir. Tefsir ve müellifi, bilhassa klasik tefsir anlayışından sapmak noktasında eleştirilere maruz kalmıştır. Müellifin bazı meselelere getirdiği yeni bakış açısı da klasik tefsir anlayışına aykırı bulunarak tenkid edilmiştir ²⁵⁸. Ateş, tefsirine yapılan eleştirilere, Kur'an-ı Kerim'in Evrensel Mesajına Çağrı ²⁵⁹ adı ile bastırıldığı kitabında cevap vermiştir. Kitapta ayrıca Ateş'e yapılan eleştirilere başkaları tarafından verilmiş olan cevaplar da yer almaktadır. Bütün bunların yanında tefsir, gerçekten istifade edilmesi ve müracaat kaynağı olarak daima el altında bulundurulması gereken önemli bir eserdir. Tefsirin en kısa zamanda Arapça ve İngilizceye çevirilerek bütün dünyanın istifadesine sunulması ümid ediyoruz. Ateş'in bu tefsiri ayrıca Milliyet Gazetesi tarafından 6 cilt halinde özetlenerek okuyuculara verilmiştir.

258 Bu konudaki bir tenkid için bk. Talat Koçyiğit, Cennet Mü'minlerin Tekelindedir, İslami Araştırmalar Dergisi, cilt 3, sayı 3, (Temmuz 1989), Ankara, 1989, 85-96.

259 İstanbul, 1990.

Yine bu yıl Arapçadan da bir tefsir tercüme edilerek yayınlanır. "el-Esas fi't-Tefsir" adlı eser, aynı adla Türkçeye aktarılır. Said Havva'ya ait olan tefsir, Beşir Eryarsoy tarafından Türkçeye çevirilmiştir²⁶⁰. Tefsirde ayetler arasındaki münasebet, siyasal, sosyal, iktisadi ve kültürel meselelerin Kur'an'ın ışığı altında yorumlanmasına önem verilmiştir. Tefsirler kısım, fasıl, fıkra ve taife yan başlıkları altında yapılmıştır. Tefsir 16 ciltten ibarettir.

1988-1992 yılları arasında Suat Yıldırım başkanlığında bir heyet de Fahreddin Razi'nin Mefatihul-Ğayb adlı tefsirini Büyük Kur'an Tefsiri adı ile yayınlar. Aynı zamanda et-Tefsiru'l-Kebir" diye de bilinen bu tefsir, Kur'an ilimleri konusunda en geniş kapsamlı eserlerin başında gelir. Tefsirde önce bir kısım ayet verilir. Arkasından bu ayetlerin kelime kelime, cümle cümle yorumu yapılır. Bazen bir tek kelimenin tefsirinin birkaç büyük sayfa tuttuğu olmaktadır. Razi tefsirinde her kelimeyi, her cümleyi muhtemel olabileceği bütün manaları itibariyle ele alıp yorumlamıştır. Bu açıdan Kur'an araştırmacıları ve Kur'an'a ilgi duyan herkes için eşsiz bir hazine mesabesinde. Tefsir Ankara'da Akçağ yayınları tarafından piyasaya sürülmüştür.

Bu yıl yayınlanan bir tercüme de Bekir Sadak'a ait olmaktadır. Sadak'ın tercümesi Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlatımı adını taşımaktadır ve İstanbul'da neşredilmiştir.

1990 VE SONRASI

1990'lı yıllarda da tefsir ve tercüme hareketi hız kazanarak devam eder. Bu dönemde yayınlanan tercümelerden ilki Hasan Tahsin Feyizli'ye ait olmaktadır. Feyzu'l-Furkan ve Meali'l-Kur'an adını taşıyan eser Ankara'da neşredilir. Arkasından Mahmut Ustaosmanoğlu'nun başkanlığında bir ekibin hazırladığı Ruhul-Furkan adlı tefsirin ilk cildi yayınlanır. İşari tefsirlerden olan eser henüz tamamlanmış değildir. Şu ana kadar altı cilt yayınlanmıştır. Biten ciltler basılarak piyasaya sürülmektedir. Tefsirde önce ayetlerin kelimeleri teker teker ele alınıp manaları verilir, sonra ayetin birinci, ikinci, üçüncü... manaları verilir. Sonra tefsire geçilir. Tefsir kısmında da işari yorumlar ağır basar. Ahkam ile ilgili ayetlerin tefsirinde fıkhi hükümlere ve fetvalara yer verilir. Hadislerle zenginleştirilen yorumlar, aynı zamanda diğer tefsirlerden ve tasavvufi eserlerden alınan nakillerle de pekiştirilmektedir. Ayetlerle ilgili hikaye türünden varid olan bilgilere bol bol yer verilen tefsirde, tasavvufi izahlar önplanda tutulur. Abdulaziz Bayındır,

²⁶⁰ Tefsirin son cildi Abdusselam Anı tarafından çevirilmiştir.

Kur'an'ın Işığında Tarikatçılığa Bakış²⁶¹ adlı eserinde zaman zaman bu tefsire çok önemli eleştiriler yapmıştır. 1990 yılında da Arapça bir tefsir Türkçeye aktararak neşredilir. Muhammed Ali es-Sabuni'nin "Safvetu't-Tefasir" adlı eseri Sadrettin Gümüş ve Nedim Yılmaz tarafından dilimize çevirilir. Bu tefsirde esbab-ı nüzul, lügavi izahlar, ayetler arasındaki münasebet ve insicam, ayelerdeki belağı cihetler, edebi sanatlar ve bazı latifeler ve nükteler gibi hususların özlü bir şekilde açıklanmasına itina gösterilmiştir. Tefsir adından da anlaşılacağı gibi daha evvelki tefsirlerin özü mahiyetindedir ve onlardan özetlenerek hazırlanmıştır. Bu yıl İstanbul'da Kazakçaya yapılmış bir Kur'an tercümesi de yayınlanır. el-Kur'anu'l-Kerim ve maanihi ve Beyanuhu Bi Lehce'ti'l-Kazakiyye (Kur'an-ı Kerim ve Kazak Şivesinde Mana ve Açıklaması) adı ile Şeyh Halife Altay tarafından yapılan tercüme, IRCICA matbaasında basılmıştır. Aynı yıl aynı matbaada basılan bir tercüme de es-Seyyid Mahmud b.es-Seyyid Nezir et-Tirazi el-Medeni'ye ait olan Kur'an-ı Kerim Mutercem ve Muhaşşa bi Luğati't-Türkistaniye adlı tercümedir. Bu tercümenin ilk baskısı 1955 yılında Bombay'da yapılmıştır. 1992 yılında İzmir'de tamamı Arapça olan bir tefsir yayınlanır. "Ebdeu'l-Beyan Li Cemi'i Ayi'l-Kur'an" adını taşıyan tefsiri Muhammed Bedreddin Mella Deriş adında Sürtli bir alim yazar. Tek cilt halinde yayınlanan tefsir, Celaleyn tefsirinin üslubu üzere muhtasar bir tefsirdir. Tefsirde luğavi izahlar yanında esbab-ı nüzul, ayetler arasındaki münasebet, bazı farklı üslublar, hadis-ı şerifler de yer almaktadır. Tefsirde İbn Kesir, Fahr-ı Razi, Beydavi, Ebu's-Suud gibi müfessirlerin tefsirlerinden istifade edilmiştir. İlmi mevzular, geniş izahlar ve tahlillerin yer almadığı tefsire Suat Yıldırım bir takriz yazmıştır²⁶². Bu yıl ayrıca bir de tercüme bir tefsir yayınlanır. Arif Erkan'ın yaptığı tercüme Muhtasar Kur'an-ı Kerim Tefsiri adını taşımaktadır. Bu tefsir, İbn Kesir'in tefsirinin Muhammed Ali es-Sabuni tarafından isnadları, rivayetleri, kıssaları, hakkında ihtilaf bulunan fıkhi meseleleri hafzedilerek hazırlanmıştır. 1993 yılında piyasaya ilk cildi sürülen bir tefsir de Mahmut Toptaş'a ait olan Kur'an-ı Kerim'in Şifa Tefsiri adlı eseridir. Mahmut Toptaş, bu eserinde daha ziyade va'z ve sohbetlerinde kullandığı malumatı dercetmiştir. Zaten dil vu üslubu da tamamen bir va'z ve irşad havası içerisindedir. Müellif tefsirini yapacağı ayeti, ayet ve hadislerle izah etmeye öncelik vermiş, daha sonra da bu çerçevede içerisinde kendisi yorumlar yapmıştır. Esbab-ı nüzula yer verilen tefsirde ahkam ayetlerinin tefsirinde fıkhi hükümler dercedilmiştir. Tefsirin tamamı ancak 1997'de bitirilebilmiştir.

261 2.Baskı, İstanbul, 1997.

262 Mollaibrahimoglu, Nazratun Ammetun... 29-30.

Daha sonra 1994 yılında Yaşar Nuri Öztürk'e ait tercüme neşredilir. Öztürk'ün Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali adındaki tercümesi önce Kur'an metni olmadan neşredilir. Arkasından Kur'an metnini muhtevi olduğu halde değişik ebatlarda yeni baskıları yapılır. Aynı zamanda Hürriyet gazetesinin okuyucularına Ramazan hediyesi olarak dağıttığı tercüme, şu an en çok satılan tercümelere biridir. Öztürk tercümesinde diğerlerinden farklı olarak iki veya daha fazla manası bulunan kelimelerin bütün bu manalarını kesme işaretiyle birbirinden ayırarak parantez kullanmadan vermektedir. Bir firma Öztürk'ün tercümesini kendi sesinden CD ve kasetlere kaydederek 1998 yılında piyasaya sürmüştür. Öztürk aynı meali, iniş sırasını göz önünde bulundurarak da düzenlemiş ve "İniş Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim Meali" adı ile bastırmıştır. Öztürk'ün tercümesinden bir yıl sonra Hüseyin Atay'ın tercümesi yayınlanır. Atay bu sefer daha önce Diyanetçe basılan tercümesinden ayrı ve kısmen de farklı olarak tek başına bir tercüme hazırlar ve piyasaya sürer.

1995 yılında basılarak piyasaya sürülen bir tercüme de Dabbetu'l-Arz Profesör 1400 müstear adını kullanan bir zata ait olandır. Tercümenin önsözünde mealin Alevi Dedeler tarafından hazırlandığı ve bir az evvel zikrettiğimiz müstear adlı kişi tarafından da tanzim ve tashih edildiği belirtilir. Kur'an-ı Hakim ve Öztürkçe Meali adındaki meal hayli tartışma yaratmış, kamuoyu bir süre bununla meşgul olmuştur. Suat Yıldırım bu mealle ilgili olarak bir kaç gün süren bir eleştiri yazısını Zaman gazetesinde yayınlamıştır. Bu yılın sonlarına doğru Ankara'da bir meal zuhur eder. Abdulvehhap Öztürk'e ait meal Kur'an-ı Kerim ve Meali adı ile neşredilmiştir. Aynı meal daha sonra İstanbul'da bir belediye tarafından da basılarak dağıtılmıştır.

Bu dönemde farklı bir tercüme ortaya çıkar. Medine Balcı'nın hazırladığı tercüme, ilk Kur'an tercümeleri tarzında, yani ayetlerde geçen kelimelerin altına anlamı yazılarak satırasası tercüme şeklindedir. Tercüme, Kur'an-ı Kerim ve Kelime Meali adı ile iki cilt halinde Ebrar yayınları tarafından neşredilmiştir.

1996 yılında Mustafa Hizmetli de bir meal yayınladı. Birleşik Dağıtımın bastığı meal Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı adını taşımaktadır ve sadece mealden ibarettir. Aynı yıl Muhammed Esed'in (v.1992) daha önce bir kısmı tercüme edilerek basılan "The Message Of The Qur'an"adlı eseri, "Kur'an'ın Mesajı Meal - Tefsir" adı ile İşaret yayınları arasında üç cilt halinde yayımlandı. Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk'ün çevirdiği eser, kısa sürede tükendi. 1997 yılında ise aynı yayınevi eseri bu sefer tek cilt halinde neşretti. Meal - Tefsirde önce bir

sayfa halinde Arapça metin, sonra onun kenarında meal verilmiş, meal içerisinde gerekli görülen yerlerde dipnotlar düşülmüş ve sayfanın altında ve arkasında bu düşülen notlarla ilgili açıklamalar yapılmıştır. Bu yönüyle Mevdudi'nin tefsirindeki metoda benzemektedir.

Bu dönemde tercüme edilerek yayınlanan bir tefsir de İsmail Hakkı Bursevi'nin *Ruhu'l-Beyan* adlı tefsirinin muhtasarıdır. Tefsiri Muhammed Ali es-Sabuni tahkik ederek ihtisar etmiş, bir heyet Türkçeye aktarmıştır. Tefsir işari-sufi bir tefsir mahiyetindedir. Aynı yıl yine Muhammed Ali es-Sabuni'ye ait bir tefsir Türkçeye aktarılır. Mazhar Taşkesenlioğlu tarafından "*Kur'an-ı Kerim'in Ahkam Tefsiri*" adı ile Türkçeye aktarılan tefsirin asıl adı *Revaiu'l-Beyan Tefsiru Ayati'l-Ahkam'dır*. Tefsirde sadece fıkhi hükümler muhtevi ayetler tefsir edilmiştir. Tefsir esnasında ayettten çıkarılan hüküm konusunda diğer mezheplerin görüşleri de nazar-ı itibare alınmıştır. İbn Cerir et-Taberi'nin *Camiu'l-Beyan* adlı tefsiri de Mehmet Keskin tarafından Türkçeye çevirilmiştir. Çeviri tefsirin tamamını kapsamaz, sadece Muhammed Ali es-Sabuni ile Salih Ahmed Rıza tarafından muhtasar hale getirilerek yayınlanan nüshası baz alınmıştır. Bu dönemde Mustafa el-Meraği'nin *Tefsiru'l-Meraği* adlı eseri de Türkçeye aktararak yayınlanır. Modern bir bakış açısı ile ele alınan ve içinde pek çok ilmi inkişaf ve ilelemlere de yer verilen tefsir, bir heyet tarafından 23 cilt halinde Türkçeye çevrilmiştir²⁶³. Ancak tefsirin sadece birkaç cildi yayınlanabilmiştir. Vehbe Zuheyli'ye ait olan *et-Tefsiru'l-Munir* adlı Arapça tefsir de Türkçeye tercüme edilerek yayınlanan tefsirlerden biridir. Tefsir bir heyet tarafından çevirilmiştir. Zuheyli'nin tefsirinde de diğerlerinde olduğu gibi ayetler açık bir üslub ile yorumlanmış, ahkam ayetlerine büyük bir önem verilmiş, ayetlerden çıkarılan faydalı neticeler serdedilmiş, ayetler arasındaki münasebet ve esbab-ı nüzul beyan edilmiştir. Arapçadan Türkçeye tercüme edilen en son tefsir İzzet Derveze'nin tefsiridir. "*et-Tefsiru'l-Hadis*" adlı tefsir, "*Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri*" adı ile bir heyet tarafından Türkçeye aktarılmıştır. Derveze'nin tefsiri nüzul sırasına göre tertib edilmiştir. Tefsir bu açıdan orijinaldir ve büyük önem taşımaktadır. Böylece okuyucu, inen ayetin muhtevası ile o anki şartlar arasında bir irtibat kurabilmekte, bu da ayeti daha iyi anlamasında etkili olmaktadır. Derveze'nin tefsiri, surelerin içerik ve üslubuna göre mantıki açıdan tutarlı bölümlere ayrılması, nüzul ortamı gözetilerek ayetlerin açıklanması, Kur'an'ın parçacı bir yaklaşımla değil, bütünü göz önünde bulundurularak, siyak ve sibaka dikkat edilerek yorumlanması, gerek dil, gerekse muhteva açısından Kur'an'ın Kur'an ile tefsir

263 Mollaibrahimoğlu, *Nazratun Ammetun...*34.

edilmesi, Hz.Peygamber'e atfedilen bir takım sahih olmayan rivayetlerin Kur'an temelinde eleştiriyeye tabi tutulması ve Kur'an nasslarıyla çelişen rivayetlerin esas kabul edilmemesi gibi hususiyetler açısından da önem arz etmektedir. Derveze tefsirinde başta İbn Abbas, Mücahid, Hasan-ı Basri, Katade başta olmak üzere bu gibi zevata atfedilen pekçok rivayetın uydurma olup, ilk asırlardaki dini-politik çatışmaları yansıttığını söyleyerek bu tür rivayetleri tefsirine esas almamıştır. Onun tefsirinde müteşabihata ve gaybi alana giren konularda spekülasyonlardan ve gereksiz uzatmalardan içtinab etmesi de tefsirinin dikkat çeken yönlerinden biridir. Derveze'nin, tefsirinde Kur'an'ın bir bilim kitabı haline getirilmesine karşı çıktığı, Kur'an'ın mücadele yöntemini ortaya konmaya çalıştığı, ahlaki ve sosyal hükümleri beyan ettiği de müşahade edilmektedir. Derveze'nin tefsiri Ekin yayınları tarafından 7 cilt halinde 1998 yılında piyasaya sürülmüştür²⁶⁴.

1998 yılı içerisinde piyasaya sürülmesi beklenen bir tercüme de İsmail Kazdal'a ait olmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali adlı çalışma Kur'an Okulu yayınları arasında çıkacaktır. Kazdal daha önce de Kur'an'ı Anlamak adı ile meal - mini yorum halinde dört ciltlik bir çalışma yayınlamıştı. Yine bu dönemlerde Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meali adı ile bir meal basılır. İpek yayınlarının neşrettiği meal, Sadrettin Gümüş, Yakup Çiçek ve Muhsin Demirci tarafından hazırlanmıştır.

Bu yıl içerisinde neşredilmeye başlanan önemli bir çalışma da yine Süleyman Ateş'e ait olan Kur'an Ansiklopedisi adlı eserdir. 20 cilt olacak şekilde hazırlanan eserin ilk cildi bu yıl içerisinde piyasaya sürüldü. Kur'an Ansiklopedisi, Ateş'in Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri adlı eserinde geçen temel konuların tertib ve tasnif edilerek ve alfabetik sıraya konularak yeniden kompoze edilmesinden ibarettir. Burada ana Kur'ani konular nüzul sırası göz önünde bulundurularak tefsir edilmiştir²⁶⁵. Baştan sona bütün Kur'an konularını işleyen ansiklopedik tek tefsir olan bu eser, peyderpey piyasaya sürülecektir. Yine bu yıl, Suat Yıldırım tarafından hazırlanan bir meal, Ramazan ayında Zaman gazetesi tarafından okuyuculara dağıtılmıştır. 1999 yılı başında ise şu anki Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz tarafından hazırlanan meal piyasaya sunulmuştur. Bunlardan başka gerek Kur'an tercümesi, gerekse Arapça olup Türkçeye aktarılan tefsir olarak yayınlanmış daha başka çalışmalar da vardır.

264 Muharrem Bakır, Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri, Kitap Dergisi, Yaşar Nuri Öztürk Özel Sayısı, yıl 13, sayı 92, 147.

265 Süleyman Ateş, Kur'an Ansiklopedisi, İstanbul, 1998, cilt 1, önsöz.

Bu arada 1949 yılında Ankara'da açılan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve daha sonra açılan diğer İlahiyat Fakülteleri öğretim elemanlarınca da özellikle Tefsir usulü alanında pek çok çalışmalar yapılmıştır²⁶⁶. Ayrıca üniversitelerimizin Sosyal Bilimler Enstitülerinde master ve doktora yapanların konuyla ilgili hazırladıkları tezler ve yayınladıkları eser ve makaleler de oldukça kabarıktır²⁶⁷ ve Kur'an ilimleri alanında büyük bir hizmeti ifa etmektedir. Bunların dışında Bursalı Mehmed Tahir, Bergamalı Cevdet Paşa, Milaslı İsmail Hakkı, İzmirli İsmail Hakkı, Ömer Rıza Doğrul, Ömer Nasuhi Bilmen, Osman Kesioğlu gibi hocalar da Kur'an ilimleri ile ilgili önemli eserler vermişlerdir²⁶⁸.

Şüphesiz Türk alimlerin Kur'an'a yönelik çalışmaları bunlardan ibaret değildir. Burada zikrettiklerimizden başka, doğrudan veya dolaylı olarak Kur'an'ın tefsiri ve yorumu mahiyetinde bulunan daha pek çok eser vardır. Bunların bir kısmı Kur'an'ın belli bazı surelerini, bir kısmı ise bazı ayetleri işlemektedir. Kur'an'ın ışığı altında belli bazı konuların işlendiği kitapların sayısı da oldukça kabarıktır. Eserleri Kur'an'ın önemli bir kısmının tefsirinden ibaret olan Said Nursi bu meyanda bilhassa zikredilmelidir. Nursi, Kur'an'ı baştan itibaren ayet ayet tefsir etmemiş, sadece üzerinde durduğu mevzularla ilgili ayetleri yorumlamakla yetinmiştir. Bu açıdan onun eserleri bir Kur'an tefsiri sayılmakla birlikte, stil olarak klasik tefsir tarzından farklıdır²⁶⁹. Bundan başka bilhassa ilmi ayetleri elde edilen son bilimsel verilere göre açıklamaya çalışan pek çok zevat var ki, biz burada sadece onların varlığını zikretmekle yetineceğiz.

NETİCE

Bu yazımızda baştan itibaren Türklerin Kur'an ve Kur'an ilimleri alanındaki çalışmalarına temas etmeye çalıştık. Tarih boyunca Kur'an'a en çok hizmet edenlerin başında Türklerin geldiğini söylemek abartı olmasa gerektir. Şu ana kadar verdiğimiz bilgiler bunun şahididir. Bununla beraber Kur'an'ın son zamanlarda Türkler tarafından daha iyi anlaşıldığını, anlaşılmaya çalışıldığını söyleyebiliriz. İlk dönemlerden beri, ama bilhassa Osmanlılar zamanında, Türklerin Kur'an'a yaklaşımının daha yüzeysel olduğu söylenebilir. Kur'an başta edilmiş,

266 Bu müelliflerden bazıları ve eserleri için bk. Halil Çiçek, 20. Asırda Kur'an İlimleri Çalışmaları, İstanbul, 1996, 216-228.

267 Bunların bir kısmı için bk. Süleyman Mollaibrahimoğlu, Kur'an İlimleri Sahasında Neşredilen Eserler (1923-1992) ve Yapılan Tezler, İstanbul, 1993.

268 Bk. Çiçek, aynı yer.

269 Said-ı Nursi'nin eserlerindeki tefsir yönü için bk. Sitembötükbaşı, 115-119.

onun adına savaşlar yapılmış, canlar verilmiş... ancak onun özüne, içinde saklı olan cevhere ulaşmak noktasında istenen başarı sağlanamamıştır. Türkler yüzyıllar boyunca Kur'an'a olan saygı ve sevgilerinden Arapça olan, hatta Arap harfleriyle yazılmış olan her esere derin bir saygı beslemişler, ona da Kur'an gibi kutsallık atfetmişlerdir. Bütün bir Osmanlı tarihini göz önünde bulundurduğumuz zaman, Türklerin Kur'an'ın ruhlara hitab eden mesajını kavramakla beraber, onun üzerinde mantık yürütmek, muhakemede bulunmak gibi Kur'an'a daha gerçekçi ve akılcı yaklaşımlarda bulunmak noktasında istenen başarıyı elde ettikleri söylenemez. Kur'an'ın evrensel mesajı etrafında bir dini tefekkür ortamı yaratılmamış, Kur'an'ın insan düşüncesine yönelik kısmı adeta hep muğlak ve meçhul kalmıştır. Osmanlı dini düşüncesinde Kur'an'ın özü ile yaşanan hayat arasında bir mukayese kurulamamış, nelerin Kur'an'a uygun, nelerin de aykırı olduğu yönünde bir çalışma yapılamamış, Kur'an merkezli bir dini hayat yapılmasına gidilememiştir. Bununla beraber özünü dinden almayan ve herhangi bir dini mesnedi olmayan pek çok hayati mesele, din adına, Kur'an adına yaşanır olmuştur. Onların Kur'an'a olan derin bağlılıkları, onları Kur'an adına uydurulan hurafelere de inanmaya ve hatta onlara göre hayatına yön vermeye sevk etmiştir. "Doğulu yüceltir, Batılı inceler" sözünün doğruluğu tartışılabilir, fakat Osmanlı'nın, Kur'an'ı incelemeyen ziyade övüp yücelttiği tartışmasız bir gerçektir. Yüceltme ise doğal olarak uzaklaşmayı intaç eder²⁷⁰. Osmanlı alimleri bu "yüceltme" önyargısı yüzünden Kur'an'ı anlayamayacaklarına inanmışlar, bu inançlarının gereği olarak da onu tefsir ve tercüme etmeye fazla cesaret edememişlerdir²⁷¹. Osmanlıların en ünlü müfessiri Ebu's-Suud Efendi bile, yıllarca Kur'an'ı tefsire cesaret edemediğini tefsirinin önsözünde ifade etmektedir²⁷². "Bursa'nın bir dağ köyünde Osmanlı müderrislerinden birinin kitaplarını inceleme imkanı bulmuştum. İkiyüz cildi aşkın eserden hiçbirisi malesef Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması ile ilgili değildi. Fakat, haftanın hangi gününde, hangi saatte, hangi sureyi kaçar defa okumanın ne kadar sevap olduğunu anlatan risaleler vardı. Osmanlı ulemasının tefsire ve özellikle çeviriye pek itibar etmediği müsellemler bir vaka'dır."²⁷³ Osmanlı kültür yapısında, medresesinde veya tekkesinde İslamın ana umdelerine şekil olarak tazimde bulunulmakla beraber, tahrif olan değerler yay-

270 Ahmet Baydar, Cumhuriyet Dönemi Kur'an Çalışmalarında Karakteristik Yapı ve Eksik Kalan Boyutlar, II. Kur'an Haftası, Kur'an Sempozyumu, 2-4 Şubat 1996, Ankara 1996, 218-219.

271 Tuncer Namlı, Türkiye'de Kur'an Çalışmaları, II. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu 2-4 Şubat 1996, Ankara 1996, 196.

272 Bk. Ebu's-Suud Efendi, İrşadul-Akli's-Selim İla Mezaya'l-Kur'ani'l-Kerim, Lübnan, tarihsiz, önsöz. Ayrıca bk. Abdullah Aydemir, Büyük Türk Bilgini Şeyhülislam Ebus Suud Efendi ve Tefsirdeki Metodu, Ankara, tarihsiz, 87.

gın olarak yaşanıyordu ²⁷⁴. Dünyanın içinde bulunduğu genel konjonktür göz önünde bulundurulunca bu yaklaşımın mazur olduğu iddia edilebilir. Fakat biz kendi adımıza bu iddiaya hak vermiyoruz. Teknolojinin sağladığı imkanlar sayesinde küçülen, adeta herkesin birbirinden ve gelişmelerden anında haberdar olduğu küçük bir kasbaya dönen dünyamızda bugün ulaşılan tefekkür ortamını oğünden beklemek insafsızlık olabilir. Ancak, daha önceki çağlarla, bilhassa İslamın ilk üç-dört asrı ile mukayese edildiğinde, düşünce planında orataya çıkan gerilemeyi mazur görmek mümkün değildir. Bunun arkasında muhakkak bir takım siyasal-sosyal sebepler vardır. Dinin birilerinin çıkarları doğrultusunda yorumlanması, ulemanın bu konuda dirayetsizlik göstermesi vb. nedenlerden dolayı din asli hüvviyetini, Kur'an'dan kaynaklanan özünü kaybetmiş, hurafeler ve batıl inanışlar yığını haline gelmiştir. Aslında Osmanlı'nın gerilemesinde diğer bir çok neden yanında bunu da zikretmek mümkündür. Osmanlı adına savaşlar yaptığı, seve seve canını verdiği Kur'an'ın kendisinden beklediği dirayeti gösterme noktasında yetersiz kalmıştır. Bu yetersizlik bilhassa Duraklama ve Gerileme devrinde iyice gün yüzüne çıkmaktadır. Osmanlı medreselerinde Kur'an'ın sadece belli ayetleri üzerinde tartışmaların yoğunlaştırıldığına şahid oluyoruz ki, bunda da siyasal erkin etkisini açıkça görmek mümkündür. Ne yazık ki Osmanlı alimleri medreselerde ²⁷⁵ Kur'an'ın bilimle ilgili yediyüzü aşkın ayetini, içtimai ve iktisadi hayatla alakalı birçok ayetini, dinin tefekkür boyutunu işleyen onlarca ayetini... görmezden ve bilmezden gelmişlerdir. Onlar saatlerini, hatta günlerini, haftalarını zekat ayetlerinin, oruç ayetlerinin... ifade ettiği manaları tartışmaya hasretmişler, fakat Kur'an etrafında dini düşüncenin yeniden yapılması noktasında kendilerinden beklenen gayreti serdetmemişlerdir. Osmanlı alimleri arasında Kur'an'ın bir ayetindeki gramatik tartışmaların boyutu erbabınca malumdur. Bazen bir ayetteki gramatik bir husus hakkında alimler arasında aylar süren tartışmaların olduğu, sadece bir şehirdeki medrese uleması arasında değil, fakat şehirler arası medreselere de sıçrayarak hararetili bir şekilde devam ettiği, bunun için büyük emekler verilerek büyük gayretler gösterilerek sayfalar dolusu kitapların yazıldığı olmuştur. Osmanlı alimleri arasında soğanı kesmenin mekruh olup olmadığı, onun nasıl kırılması gerektiği, yemeği elle yemenin ne derece faziletli olduğu, kaşıkla yemenin ise keraheti konuşulmuş, bunlar vaazlara konu olmuştur ²⁷⁶. Fakat, o günkü müslümanlar arasında yaşanan bir takım

274 Hamza Türkmen, I.Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu, 3-5 Şubat 1995, Ankara 1995, 69-70.

275 Tekke ve medreselerdeki tefessüh için bk. İrfan Gündüz, Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri, İstanbul, 1984, 128-132.

276 Cündioğlu, Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi, 41.

anlayışların Kur'an'a dayanıp dayanmadığı noktasında bu denli bir tartışmaya şahid olamıyoruz. Esasen biraz da ulemanın bu tavrı yüzünden din bir hurafeler yığını haline gelmiştir. Şemseddin Günaltay, Hurafattan Hakikate²⁷⁷ adlı eserinde, bilhassa son dönemlerde Osmanlılar arasındaki dini hayatın nasıl hurafelerle yoğurulduğunu çok güzel bir şekilde serdetmektedir. Buna göre o dönemlerde, Osmanlı ahalisi ilmi hakikatlerden, Kur'an'ın özünden ve ruhundan istenen ölçüde yararlanmamaktadır. Halk arasında batıl inançlar olabildiğince yaygındır. Türbelerden, kabirlerden, ölülerden, şeyhlerden medet umulmaktadır. Buna karşılık alimlerin önemli bir kısmı hurafeler mecmuası durumundaki vaaz kitapları ile falcılık, muskacılık, remilcilik gibi anlaşılmasız sırlarla dolu yıldıznameler yazmakla meşguldürler²⁷⁸. Bütün bunları zikrederken gerek Osmanlı'nın ilk dönemlerinde, gerekse daha sonraki dönemlerde Kur'an'ı sözünü ettiğimiz boyutun dışında da anlamaya çalışanların olmadığını söylemek istemiyoruz. Ancak bunlar hep geri planda kalmış, tanınmamış ve hiçbir zaman etkili olamamışlardır. Birgivi Mehmed Efendi (v.1573) bunlardan biridir. Kanuni Sultan Süleyman döneminin ünlü alimlerinden olan Birgivi, Osmanlılarda resmi geleneğin temsil ettiği İslam anlayışına ilk karşı çıkışı yapmıştır. O, müslüman geleneğine mal olmuş bazı inançlarla örf ve adetlere, bid'at oldukları ve halkı İslamın özünden uzaklaştırdıkları gerekçesiyle karşı çıkmıştır. İdari görevdeki ulemayı ve tasavvuf çevrelerini de bunlara mani olmadıkları için eleştirmiştir. Ancak Birgivi'nin sesi kısıtılmıştır²⁷⁹. Ebu'l-Vefa, Bedreddin Simavi, Kadızadeler de Birgivi gibi resmî dini anlayışa karşı çıkmışlar, fakat herhangi bir başarı elde edememişlerdir. Sonuçta hep Kur'an'a sözünü ettiğimiz klasik anlayışla, incelemeyen, mana ve maksadı üzerinde düşünmeden, övüp yüceltme mantığıyla yaklaşanların dediği olmuştur. Esasında Osmanlıda Kur'an'ı anlama yönündeki çalışmaların azlığını buna bağlamak mümkündür. O dönemde Kur'andan anlaşılacak olan İslamın beş şartı, imanın şartları ve ayetlerdeki gramatik tahlillerdi. Bunlar da yeteri kadar yapılmıştı, öyleyse başka bir şey yapmaya gerek yoktu...

Ancak bilhassa Avrupada meydana gelen gelişmeler, artık Osmanlı'nın ve onun mirasını devr alan yeni Cumhuriyet Türkiye'sinin diğer birçok husus gibi, kutsal kitabını da yeniden anlamasını gerekli kıldı. Artık anlaşıldı ki, Kur'an sadece namaz, oruç, hac ve zekattan... ibaret değildir. Bu yüzden Osmanlı'nın son

277 Mehmed Şemseddin Günaltay, Hurafattan Hakikate Hurafeler ve İslam Gerçeği, (Yayına Haz. Ahmet Gökbel), İstanbul, 1997.

278 Geniş bilgi için bk. Günaltay, 263-338.

279 Ahmet Yaşar Ocak, İbn Kemal'in Yaşadığı XV ve XVI. Asırlar Türkiye'sinde İlim ve Fikir Hayatı, Şeyhülislam İbn Kemal Sempozyumu, Ankara 1989, 31-32

dönemlerine doğru, ama bilhassa Cumhuriyet ile birlikte bir sorgulama dönemi başladı. Müslümanların hayatı Kur'an baz alınarak tahlil ve tenkid edilmeye başlandı. Hurafelerin, batıl inançların, din dışı anlayışların dine mal edildiği kabul edilerek bunlar tesbit ve tenkid edilmeye çalışıldı. Kur'an'ın çağları aşan davetine dikkatler çekildi, yeni oluşan dini tefekkür sayesinde klasik dar kabuk kırılmaya gayret edildi... Onun getirdiği mesajın evrensel boyutları belki de ilk ve en güzel şekilde Mehmed Akif ve onun döneminde bulunan bazı aydınlar tarafından farkedildi. Kur'an'ın idealize ettiği nesil ile o günkü İslam aleminde mevcut nesil arasında ne kadar büyük farkların olduğunu bu aydınlar çok iyi anlamışlardı. O günkü eğitim sistemini, medreselerin yozlaşmış halini ve bu şartlarda yetişen klasik molla tipini çarpıcı bir şekilde tavsif eden Akif²⁸⁰ ve arkadaşları, Müslümanların inhitatlarındaki asıl sebebi gayet isabetli bir şekilde farketmişlerdi. O yüzden yana yıkıla, feryad u figan ede ede insanları Kur'an'ın özüne, onun sadra şifa veren ruhuna çağırdılar. Akif'in feryadları hala duyabilen kulaklarda çınlamaktadır... Onların bu çağrısı ister istemez Kur'an etrafında büyük tartışmalar yarattı. Kur'an artık mesajı, manası ve misyonu itibariyle de Türk insanının gündemindeydi. Türk aydınları öyle veya böyle sürekli Kur'an'ı gündemlerinde tutuyordu. Cumhuriyetin ilk yılları hep bu tartışmalarla geçti. Kimi zaman tartışmalar Kur'an'a menfi yaklaşımlara gelip dayandı. Ama sonuçta hep Kur'an konuşuldu, Kur'an tartışıldı. Bu hararetle tartışmalar Kur'an'la alakalı büyük bir kültürün, muazzam bir bilgi birikiminin oluşmasına yol açtı. İşte Cumhuriyet döneminde Kur'an'la ilgili bu kadar çok eserin meydana getirilmesinde bu tartışmaların da büyük rolü olmuştur. Bu tartışmalar sayesinde kısa bir süre içerisinde, Kur'anla ilgili olarak yediyüz-sekizyüz yıllık Türk tarihinde yazılmış olan eserlerden daha çok eser yazıldı. O açıdan Cumhuriyet dönemi, Kur'an çalışmaları nokta-ı nazarından çok verimli geçmiştir. Bu verim halen sürmektedir. Bunda da Osmanlı döneminde olmayan Kur'an üzerindeki tartışmaların payı büyük olmuştur. Osmanlı döneminde bu tartışmaların yapılabileceğini düşünmek zordur. Zira o dönemde "Kur'an en yüce ilahi eserdir ve o her türlü tartışmanın üstündedir" telakkisi hakimdi. Kur'an'ın en yüce ilahi eser olduğunda asla şüphe yoktur, fakat onu muhtevası itibariyle tartışmalardan, farklı yorumlardan, değişik anlayışlardan vareste tutmanın doğruluğu tartışılabilir. Bizce o bütün bu cihetleri itibariyle de gündemde olmalı, münakaşa ve müzakere edilmelidir. Bütün bunlar onun ilahi bir kelam olduğundan şüphe edildiği veya onda bulunan bilgilerin sıhhatinden kuşku duyulduğu için değil, bütün bunlar onu daha iyi anla-

280 Bunlar için bk. Safahat, Süleymaniye Kürsüsünde (İkinci Kitap), (Neşre haz: M.E.Düzdağ), İstanbul, 1987, 148; Ayrıca bk. Öztürk. Yeniden Yapılanmak, 116-119.

mak, daha değişik zaviyelerden ona bakabilmek, onun içinde saklı kalmış, örtülü kalmış gerçekleri farkedebilmek, onları keşfedebilmek için yapılmalıdır. Bütün bunlar hayatı Kur'an'ın miyarı etrafında şekillendirmek, Kur'an'ı yaşanan kitap haline getirmek için yapılmalıdır. Bütün bunlar din adına, Kur'an adına uydurulan safsataların, saçmalıkların deşifre edilerek ayıklanması için yapılmalıdır. Günümüzde bu yolla pek çok Kur'ani gerçeğin bugün daha iyi anlaşıldığı herkesçe malumdur. Hamdolsun ki günümüz Türkiyesinde artık bu nokta etrafında alimlerimizin önemli bir kısmı arasında bir konsensüs, bir anlayış birliği meydana gelmiştir. Pek çok dirayetli ve ehil alimimiz, yazdıkları ve yayınladıkları eserlerle, makale ve konferanslarıyla, medyanın sağladığı imkanlarla arı bir dini hayatın oluşması noktasında büyük gayretler göstermekte ve önemli başarılar elde etmektedirler. Bütün bunlar insanlığı Kur'an'ın aydınlığına ulaştırmak noktasında Kur'an alanında yapılmış çalışmalardır. Diğer bazı İslam ülkeleri ile Batı kökenli müslüman alimlerin de bu yöndeki çalışma ve gayretleriyle Kur'an'ın aydınlığına doğru dev adımlarla yürüneceği noktasında ümitvarız ve tarih bu yolda önderlik yapanları daima hayırla yad edecektir.

Yazımıza son vermeden önce şu noktaya da temas etmek istiyoruz. Son dönemlerde Kur'an'ın tercüme ve tefsiri yönünde büyük çalışmaların yapıldığı görölmektedir. Biz esas itibariyle bu çalışmaların daha da artmasını temenni etmekteyiz. Bu yönde atılan her adımın ilahi kelamı daha iyi anlamak noktasında bir basamak teşkil edeceğine inanıyoruz. Fakat, herhangi bir orijinalliği olmayan, birbirinden kopye edilmiş ve birbirinin tekrarı durumunda olan çalışmalarla zaman ve emek sarfedilmesini de çok mantıklı bulmuyoruz. Bizce birbirinin hemen hemen aynı olan tercümeleme yerine, Kur'an'ı daha iyi anlamayı, onun beyne ve ruha hitab eden mesajını daha sağlıklı kavramayı temin edecek çalışmalar içine girilmelidir. Bu yapılırken de hurafelere, dine yamanmış düşüncelere dikkat çekilerek bunların müslümanların hayatından tamamen silinmesi hedef edilmelidir. Yapılacak tercüme ve tefsirlerde tüm uydurma rivayet ve nakillerden, akıl ve mantık ile bağdaşmayan varidattan sakınılarak Kur'an'ın özü okuyucuya sunulmalıdır.

Baştan beri sözünü ettiğimiz tercümeleme matbu olanlarından tesbit edebildiklerimizi, bulunması kolaylık teşkil etsin diye mütercim ve müfessirlerin soyadını veya meşhur adlarını esas alarak alfabetik sıraya göre okuyucuya takdim etmekte fayda mülhaza ediyoruz. Sıralamayı bozmaması açısından yapılması gerekli görölen açıklamalar ilgili yerlerde dipnot halinde verilecektir. Müellifi veya mütercimi belli olmayan eserler Anonim başlığı altında verilecektir.

KUR'AN-I KERİM'İN TÜRKÇE TERCÜME VE TEFSİRLERİ ²⁸¹

A- OSMANLICA OLARAK YAPILMIŞ OLAN KUR'AN TERCÜMELERİ

Abraham Amirkhanjans, *Kur'an Tercemesi*, Varna, 1910²⁸².

Ahmet Salih İbn-i Abdullah, *Zübed-ı Asari'l-Mevahib ve'l-Envar*, İst. 1292/1875²⁸³.

Anonim, *Terceme-ı Şerife; Türkçe Kur'an-ı Kerim*, İst. 1926²⁸⁴.

Anonim, *Türkçe Kur'an-ı Kerim*, İstanbul, 1926²⁸⁵.

Ayıntabi Muhammed ed-Debbağ, *Terceme-ı Tefsir-ı Tıbyan*, İst. 1906²⁸⁶.

Cemil Said, *Kur'an-ı Kerim Tercümesi*, İst. 1340/1924²⁸⁷.

Eskişehirli Osman Necati, *Tefsir-ı Kur'an Tercemesi, Tefsir-ı Necati*, İst. 1288 h²⁸⁸.

Heyet, *Türkçeli Kur'an-ı Kerim*, İst. 1927²⁸⁹.

²⁸¹ Listeye daha ziyade Kur'an'ın tümünü ihtiva eden tefsir ve tercüme alınmıştır. Bir veya birkaç sure ile belli bazı ayetlerin tercüme veya tefsirini kapsayanlara ise yer verilmemiştir. Bunlar için Muhammed Hamidullah'ın Salih Tuğ tarafından dilimize çevirilen (İst. 1993) *Kur'an-ı Kerim Tarihi* adlı kitaba (s.195-212) bakılabilir. Listeyi hazırlarken Hamidullah'ın bu eserinden başka Macit Yaşaroğlu'nun *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercüme Ve Tefsirleri Bibliyografyası* adlı eseri ile yine Hamidullah'ın *Kur'an Tarihi* adlı eserinden (Bu iki eser beraber DİB tarafından -Ank. 1991- basılmıştır) istifade ettik. Abdulkadir Erdoğan'ın *Kur'an Tercümelerinin Dil Bakımından Değerleri* (Ankara, 1938), Abdulkadir İnan'ın *Kur'an-ı Kerim'in Eski Türkçe ve Oğuz Osmanlıca Çevirileri Üzerine Notlar* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Bellekten, sayı 183, 1960, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1960), *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercüme Üzerine Bir İnceleme* (Ankara, 1961); Janos Eckmann'ın *Kur'an'ın Doğu Türkçesindeki Tercüme* (İstanbul, 1975); Zeki Velidi Togan'ın *Kur'an ve Türkler*, (İstanbul, 1971), *Kur'an'ın İlk Türkçe Tercüme* (İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, IV 1964); Ömer Rıza Doğrul'un *Kur'an Nedir*, (İstanbul, 1927); Osman Ergin'in, *Türk Maarif Tarihi*, (İstanbul, 1977); Müjgan Cunbur'un *Kur'an-ı Kerim'in Türk Dilinde Basılmış Tercüme ve Tefsirleri* (Ankara, 1962); Osman Keskiöğlu'nun *Nüzulundan İtibaren Kur'an-ı Kerim Bilgileri* (Ankara, 1982); Salih Akdemir'in *Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercüme* (Ank. 1989); Düccane Cündioğlu'nun *Matbu Türkçe Kur'an Çevirileri ve Kur'an Çevirilerinde Yöntem Sorunu* (Tebliğ, 2.Kur'an Sempozyumu Tebliğler-Müzakereler 4-5 Kasım 1995, Ankara 1996); Osman Öztürk - Bekir Topaloğlu'nun *Cumhuriyet Döneminde Yayınlanan İslami Eserler Bibliyografyası (1923-1973)*, (DİB Yayınları, Ankara, 1975) *Tür-Dav'ın Kitap Kataloğu* adlı eserlerinden ve benzeri başka çalışmalardan da yararlandık. Ayrıca İ.Ü.Merkez Kütüphanesi Kitap Kataloğundan da istifade ettik.

²⁸² Mütercim Erneni asıllı bir misyonerdir. Tercüme Matta inciliyle beraber basılmıştır. Sağ sayfada İncilin, sol sayfada ise Kur'an'ın tercümesi yer almaktadır. (Geniş bilgi için bk. Hamidullah, *Kur'an Tarihi*, (Çev.M.S.Mutlu), DİB yay. Ank. 1991, 97-99, 148-149.

²⁸³ Eserin te'lif tarihi 1096/1684'tür. Matbu nüshası Süleymaniye kütüphanesi Nafiz Paşa kısmı 61 numaradadır.

²⁸⁴ Tercüme Süleyman Tevfik tarafından neşredilmiştir.

²⁸⁵ Tercüme Halis Efendi başkanlığındaki bir heyet tarafından hazırlanmış olan Tafsilu'l-Beyan adlı tefsirden mülahhasdır. Süleyman Tevfik tarafından neşredilmiştir.

²⁸⁶ Eser et-Tıbyan fi Tefsiri'l-Kur'an adında olup Hıdır b.Abdurrahman el-Ezdi'ye aittir. Hicri 773 yılında te'lif edilmiştir.

²⁸⁷ Eser 427 sayfadan ibaret olup 30 cüzün tercümesinden ibarettir.

²⁸⁸ Eser Osman Raşit Efendi başkanlığında bir heyet tarafından yapılmıştır, Ahmet Cevdet Paşa'nın bir takdim yazısı vardır. Süleyman Tevfik tarafından tashih edilip basılmıştır.

²⁸⁹ Eserin bir ulema heyeti tarafından hazırlanmış söyleniyorsa da mütercimi Zeki Mecamiz olup İzmirli İsmail Hakkı tarafından gözden geçirilmiştir.

Heyet, Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercümesi, İst. 1926²⁹⁰.

Hüseyin Kazım Kadri, Nuru'l-Beyan; Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercemesi, İst. 1921-1922²⁹¹.

İsmail Ferruh, Tefsiru'l-Mevakib Tercemetu'l-Mevahib, En son baskısı İst. 1323 h²⁹².

İzmirli İsmail Hakkı, Me'ani-ı Kur'an; Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümesi, İst. 1343/1927.

İzmirli İsmail Hakkı, Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercemesi, İst. 1344/1925-1926.

Mehmed Vehbi Efendi, el-Ahkamu'l-Kur'aniyye, İstanbul, 1922.

Mehmed Vehbi Efendi, Hülasatu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an, İstanbul, 1924-1926.

Mevlana Muhammed Hayrettin Hindi, et-Tefsiru'l-Cemali ale't-Tenzili'l-Celali, (Osmanlıca), Bulak, 1877²⁹³.

Molla Numani İbn-ı Emir İbn Osman, Tefsir-ı Nu'mani, (Osmanlıca), son baskı Helsinki, 1958²⁹⁴.

B - LATİN HARFLERİYLE YAPILMIŞ OLAN KUR'AN TERCÜMELERİ

Ağırakça, Ahmet - Eryarsoy Beşir, Nüzul Sebepli Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali, İst. 1987.

Akçay, Mehmet, Yüce Kur'an, 1991.

Arslan, Ali, Kur'an-ı Kerim ve Meali, İstanbul, 1990.

Arslan, Ali, Büyük Kur'an Tefsiri (Hülasatu't-Tefasir), İstanbul, 1989.

Atalay, Besim, Kur'an, İstanbul, 1962.

Atasoy, İ.-Şimşek İ.-Paksu, M.-Muftu İ.-Kur'an-ı Kerim'in Açıklama Türkçe Meali, İst. 1989²⁹⁵.

Atay, Hüseyin - Kutluay, Yaşar, Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal), DİB yay. Ank. 1961.

Atay, Hüseyin, Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal), Ank. 1995.

Ateş, Süleyman, Kur'an Ansiklopedisi, İstanbul, 1998.

Ateş, Süleyman, Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali, Ank. 1974.

Ateş, Süleyman, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, İst. 1989.

Aydın Abdullah, Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali, İst. 1979.

Ayntabi, Mehmet Efendi, Kur'an-ı Kerim Meali ve Tefsiri, (Tefsir-ı Tıbyan), İst. 1956²⁹⁶.

²⁹⁰ Eser Hüseyin Kazım Kadri başkanlığındaki bir heyet tarafından meydana getirilmiştir.

²⁹¹ Eser Hüseyin İbn Aliyyu'l-Kaşifi'ye ait olup el-Mevahibu'l-Aliyye adını taşımaktadır ve Farsça asıllıdır. Tefsir ilk defa İdri-ı Bitlisi tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Daha sonra İsmail Ferruh h.1246'da tekrar tercüme etmiştir.

²⁹² Eser İzmirli İsmail Hakkı başkanlığında bir heyet tarafından yapılmıştır.

²⁹³ Eserin aslı Arapça olup, Şah Veliyyullah tarafından Farsçaya, oradan da Mevlana Muhammed tarafından Türkçeye çevirilmiştir. 4 cilttir.

²⁹⁴ Müellif eserini bitiremeden vefat etmiştir. Eser Kur'an'ın ilk yarısını havidir.

²⁹⁵ Diğer mütercimler: Ş.Döğen - C.Uşşak.

²⁹⁶ Aynı yazarın Terceme-ı Tefsir-ı Tıbyan adlı eserinin Süleyman Fahir tarafından dili sadeleştirilmiş olarak yapılmış bir yayındır. Aynı tercüme 1980 yılında Ahmet Davudoğlu tarafından dört cilt halinde yeniden basılmıştır.

- Balcı, Medine, **Kur'an-ı Kerim ve Kelime Meali**, İstanbul, 1991.
- Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı, **Kur'an**, Ank. 1957.
- Baytan, Enver, **Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Tefsirli Meal-ı Alisi**, İst. 1986.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, **Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meal-ı Alisi**, İst. 1985.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, **Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meal-ı Alisi ve Tefsiri**, İstanbul, 1963.
- Bulaç, Ali, **Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı**, İst. 1983.
- Bursevi, İsmail Hakkı, **Ruhu'l-Beyan**, İstanbul, 1997²⁹⁷.
- Çalışkan, E.H, **Kur'an Tercümesi**, Güneş Gazetesi, İstanbul, 1985.
- Çantay, Hasan Basri, **Kur'an-ı Hakim ve Meal-ı Kerim**, İst. 1980-1981.
- Çelik, Mehmet Vehbi Hadımlı, **Hülasatu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an**, İst. 1971.
- Çiloğlu, Rıza, **Tanrı Buyruğu Oku, Kur'an Nazım Çeviri**, İst. 1987.
- Dabbetularz Profesör 1400, **Kur'an-ı Hakim ve Öztürkçe Meali**, İstanbul, 1995²⁹⁸.
- Davutoğlu, Ahmet, **Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meali**, İst. 1988.
- Derveze, İzzet, **Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri**, İstanbul, 1997²⁹⁹.
- Doğrul, Ömer Rıza, **Kur'an-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsir-ı Şerifi; Tanrı Buyruğu**, İst. 1980.
- Doksanyedi, Ali Rıza, **Te'vilat-ı Kaşaniyye**, Ankara, 1987³⁰⁰.
- Emiroğlu, Hasan Tahsin, **Esbab-ı Nüzul, Kur'an Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri**, Konya, 1978.
- Eryarsoy, M.Beşir, **Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali**, Şafak Yayınları, İstanbul.
- Esed, Muhammed, **Kur'an'ın Mesajı Meal-Tefsir**, İstanbul, 1996³⁰¹.
- Ferruh, İsmail, **Mevakıp Tefsiri**, İstanbul, 1959³⁰².
- Feyzili, Hasan Tahsin, **Feyzu'l-Furkan ve Meali'l-Kur'an**, İstanbul, 1990.
- Gölpınarlı, Abdalbaki, **Kur'an-ı Kerim ve Meali**, İst. 1955.
- Gülle Sıtkı, Kelime Anlamlı Kur'an-ı Kerim Meali (3 cilt) İst. 1999.
- Gümüş, Sadrettin - Çiçek, Yakup - Demirci, Muhsin, **Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meali**, İstanbul, 1998.
- Havva, Said, **el-Esas fi't-Tefsir**, İstanbul, 1989³⁰³.
- Hicazi, Muhammed Mahmud, **Furkan Tefsiri**, İstanbul, 1988³⁰⁴.

297 M.Ali es-Sabunî'nin hazırladığı muhtasarı bir heyet tarafından Türkçeye çevirilmiş olup Mehmet Doğru tarafından tashih edilmiştir.

298 Tercüme Alevi Dedelerden oluşan bir heyet tarafından hazırlanmış ve belirtilen müstear ad ile basılmıştır.

299 Bir heyet tarafından Türkçeye çevirilmiştir.

300 Eserin sahibi, Kemaleddin Abdurrezzak Semerkandi'dir.

301 Eser The Message Of The Qoran adlı İngilizce aslından Cavit Koytak ve Ahmet Ertürk tarafından Türkçeye çevirilmiştir.

302 Neşreden Süleyman Fahir.

303 Eser Beşir Eryarsoy tarafından Türkçeye çevirilmiştir.

304 Türkçeye çeviren: Mehmet Keskin.

- Irmak, Sadi, Kutsal Kur'an; Türkçe Meali, İst. 1962.**
- İbn Cerir et-Taberi, Taberi Tefsiri, İstanbul, 1996** ³⁰⁵.
- İbn Kesir, Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri, İst. 1984** ³⁰⁶.
- İbn Kesir, Muhtasar Kur'an-ı Kerim Tefsiri, İstanbul, 1992** ³⁰⁷.
- İzmirli, İsmail Hakkı, Türkçe Kur'an-ı Kerim, İstanbul, 1932.**
- İzmirli İsmail Hakkı, Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meani-ı Kur'an), İst. 1977.**
- Hizmetli, Mustafa, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı, İstanbul, 1996.**
- Karakaya, H.-Kabakçı, K.-Süslü, M.-Seyidhanoglu, K -Aytekin K. Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali, İst.1981.**
- Kazdal, İsmail, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali, İstanbul, 1998.**
- Kazıcı Ziya - Taylan, Necip, Kur'an-ı Kerim Meali, İst. 1977.**
- Keskioğlu, Osman, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Açıklaması, İst. 1988.**
- Koçyiğit, Talat - Cerrahoglu, İsmail, Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri, Ank. 1983.**
- Koçyiğit, Talat, Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali, Ankara, tarihsiz.**
- Kur'an, Arkin Kitabevinin teşkil ettiği bir kurul tarafından hazırlanmıştır, İst. 1959.**
- Kur'an, Güneş Kültür Kurulu, İstanbul, 1982.**
- Kur'an, Hilmi Kitabevinin yetkili bir heyete yaptırdığı tercüme, İst. 1937.**
- Kur'an, Milliyet Gazetesi, İstanbul, 1982.**
- Kur'an, Okat ve Burhan yayınevleri tarafından yaptırılmış bir derleme tercüme, İst. 1961.**
- Kur'an, Yeni İstanbul Gazetesi, İstanbul, 1969.**
- Kur'an, Yetkili bir heyet tarafından yapılmıştır. İst. 1961.**
- Kur'an Tercümesi, Dilek Matbaası, İstanbul, 1969.**
- Kur'an Tercümesi, (Bir heyet tarafından hazırlanmıştır), Yeni Savaş Matbaası, İstanbul, 1966.**
- Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Kuşak Ofset, İst. 1982.**
- Kur'an-ı Kerim ve Meali, Akpınar yayınları, İst. 1985.**
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı, (Haz.E.H.Çalışkan), Güneş Gaz. İst. 1985**
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali, Haber Gaz. İst. 1965.**
- Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı (Meal), Milliyet Gazetesince verilmiştir. İst. 1963.**
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı, Güçlü Gazetecilik, İstanbul, 1982.**
- Kur'an-ı Kerim, Türkçe Anlamı, Yeni İstanbul Gazetesince verilmiştir. İst. 1969.**
- Kurt, İsmail, Kur'an-ı Kerim ve Meali, Huzur Yayınları, İstanbul, 1988.**

³⁰⁵ M.Ali es-Sabuni ve S.Ahmet Rıza'nın ihtisar ettikleri tefsir, Mehmet Keskin tarafından Türkçeye çevirilmiştir.

³⁰⁶ Türkçeye çevirenler: B.Karlığa - B.Çetiner.

³⁰⁷ İbn Kesir'in tefsirinin M.Ali es-Sabuni tarafından yapılmış muhtasarının çevirisidir. Mütercimi Arif Erkan'dır.

- Kutub, Seyyid, Fi Zilali'l-Kur'an, İst. tarihsiz** ³⁰⁸.
- Mardin, Ömer Fevzi (Neşre haz.), Kur'an-ı Kerim Tasnifli ve Fihristli Türkçesi, İst. 1950.**
- el-Meraği, Mustafa, Tefsiru'l-Meraği, İstanbul, 1997** ³⁰⁹.
- Mevdudi, Ebu'l-Ala, Tefhimu'l-Kur'an, İst. 1986** ³¹⁰.
- Muhammed b. Hamza, Kur'an Tercümesi, İst. 1976** ³¹¹.
- Nebioğlu, Osman, Türkçe Kur'an-ı Kerim, İst. 1957.**
- Okumuş, Mesut, Nüzul Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim Meali, Birleşik Dağıtım, Ankara.**
- Okutan Ahmet, Kur'an-ı Kerim'in Konularına Göre Ayrılmış Türkçe Anlamı, İst. 1967.**
- Oral, Ş.-Ersal, Y.Z.-Runyun, M.-Yücesoy, A.S.-Güven, A.-Köksal, M.A. Kur'an-ı Kerim, Ank. 1973** ³¹².
- Örmeci, M.Ziya, Tefsirlerden Anladığım Manzum Kur'an Açıklaması, İstanbul, 1983.**
- Özek, A.-Karaman, H.-Turgut A.(Merhum)-Çağrıçı, M. Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Ank. 1993.**
- Öztürk, Abdulvehhap, Kur'an-ı Kerim ve Meali, Ankara, 1995.**
- Öztürk, M.Kazım, Kur'an'ın 20.Asra Göre Anlamı, İzmir, 1985.**
- Öztürk, Yaşar Nuri, Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali, İst. 1994** ³¹⁴.
- Öztürk, Yaşar Nuri, İnış Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim Meali, İstanbul, 1994.**
- Özzorluoğlu, Süleyman Tevfik, Kur'an-ı Kerim, İst. 1932.**
- er-Razi, Fahrud-din, Büyük Kur'an Tefsiri, Ankara, 1988-1992** ³¹⁵.
- es-Sabuni, Muhammed Ali, Kur'an-ı Kerim'in Ahkam Tefsiri, İstanbul, 1997** ³¹⁶.
- es-Sabuni, Muhammed Ali, Safvetu't-Tefasir, İstanbul, 1990** ³¹⁷.
- Sadak, Bekir, Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlatımı, İst. 1989.**
- Sağlam, Bahaeddin, Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Tebliğ Yayınları, İstanbul.**
- Sağman, Ali Rıza, Lafzen ve Mealen Kur'an-ı Hakim'in Tercümesi, İst. 1980.**

308 Türkçeye çevirenler: İ.H.Şengüler - E.Saraç - B.Karlığa. İkinci kez çevirenler: S.Uçar - V.İnce, İstanbul, 1989.

309 Ali Fikri Yavuz başkanlığında bir heyet tarafından Türkçeye aktarılmıştır.

310 Türkçeye çevirenler: M.H.Kayhani - Y.Karaca - N.Şişman - İ.Bosnalı - A.İnal - H.Aktaş.

311 Mütercim XVI.Asir Osmanlı müelliflerindedir.Eser Ahmet Topaloğlu'nun latin harfleriyle yaptığı edisyon kritiktir.

312 Üç ciltlik eserin mütercimleri arasında M.Şevki Özmen, K.Edip Kürkçüoğlu, Hüseyin Atay ve Y. Kutlu-ay da vardır.

313 Diğer mütercimler: İ.K.Dönmez ve S.Gümüş.

314 Ayrıca sadece meal halinde de basılmıştır.

315 Razi'nin et-Tefsiru'l-Kebir (Mefatihul-Gayb) adlı eseri olup Suat Yıldırım başkanlığında bir heyet tarafından Türkçeye aktarılmıştır.

316 Tercüme eden: Mazhar Taşkesenlioğlu.

317 Tercüme edenler: Sadrettin Gümüş - Nedim Yılmaz.

318 Bir heyet tarafından Türkçeye çevirilmiştir.

Sertoğlu, Hacı Murat, İslamın Mukaddes Kitabı Kur'an-ı Kerim, Türkçe Terçime ve Tefsiri, İst. 1955.

es-Seyyas, Muhammed Ali, Ahkam Ayetlerinin Tefsiri, İstanbul, 1972³¹⁸.

Sütmen, A.Adnan, Kur'an-ı Kerim'in Mealen Manzum Açıklaması, İst. 1984.

Taha, Ş. Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı, Birleşik Dağıtım, Ankara.

Toptaş, Mahmut, Kur'an-ı Kerim'in Şifa Tefsiri, İstanbul, 1993-1997.

Tüzüner, Abdullah Atıf, Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali, İst. 1970.

Ustaosmanoğlu, Mahmud, Ruhul-Furkan, İstanbul, 1990-1997³¹⁹.

Varol, Ahmet, Kur'an Meali, Ozan Yayınları, İstanbul.

Yavuz, Ali Fikri, Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meal-ı Alisi, İst. 1967.

Yazır, Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, Ankara, 1935-1938³²⁰.

Yazır, Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, Yeni Mealli Türkçe Tefsir, İst. 1970³²¹.

Yeşil, Şemsettin, Fuyuzat: Kur'an-ı Mubin'in Mealen Tefsiri, İst. 1957-1959.

Yıldırım, Celal, İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri, İst. 1985-1987.

Yıldırım, Celal, Kur'an'ın Ahkamı, İstanbul, 1971-1972.

Yıldırım, Celal, Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri, İst. 1982.

Zuheytle, Vehbe, Tefsiru'l-Munir, İstanbul, 1997.

318 Bir heyet tarafından Türkçeye çevirilmiştir.

319 Tefsir Ustaosmanoğlu başkanlığında bir heyet tarafından yapılmıştır.

320 Tefsir, İsmail Karaçam ve arkadaşları tarafından sadeleştirilerek 1992'de basılmıştır.

321 Tefsirin Meal kısmı ilk önce 1983 yılında S.Kaya - C.Baltacı - D.Yılmaz - K.Aytekin ve M.Yazır tarafından sadeleştirilerek basılır. Daha sonra Düccane Cündioğlu tarafından bazı notlar ilavesiyle de basılmıştır. (İst. 1993). 1996 yılında Yazır'ın meali S. Çeçenli ve N. Uyanık tarafından sadeleştirilerek yayınlanır. Muhammed Nur Doğan'ın da 1998'de notlar ilavesi ile yayınladığı Yazır'ın meali üzerinde son çalışmayı Sıtkı Güllü yapmaktadır.